

ACTA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE 1981

**HISTORIA
UNIVERSITATIS CAROLINAE
PRAGENSIS
PŘÍSPĚVKY
K DĚJINÁM UNIVERZITY KARLOVY**

Předchozí ročníky časopisu Acta Universitatis Carolinae — Historia Universitatis Carolinae Pragensis, Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy, který vychází od roku 1960, lze objednat na adrese:
Archív Univerzity Karlovy, 116 36 Praha 1, Ovocný trh 5

TOMUS XXI • FASC. 1

OBSAH

	Články
7	Jaroslava Pešková, Problémy filozofického myšlení v Praze doby Karla IV.
27	František Šmahel, Kvodlibetní diskuse ke kvestii principalis mistra Michala z Malenic roku 1412
53	Eva Rozsivalová, Doktoři a profesori pražské lékařské fakulty a jejich vztahy k Leopoldinsko-Karolinské akademii do konce 18. století
87	Jan Havránek, František Palacký a Univerzita Karlova
	Recenze
85	Karel IV. a pražská univerzita (Ohlédnutí za literaturou jubilejního roku). Michal Svatoš
99	Příspěvky k dějinám přírodních věd na Univerzitě Karlově na stránkách DVT v letech 1978—1979. Břetislav Fajkus
105	Nové práce k dějinám školství v českých zemích. Jan Havránek — Michal Svatoš
	Referáty a zprávy
115	František Šmahel, Verzeichnis der Quellen zum Prager Universalienstreit (Michal Svatoš)
116	Dvě nové husitologické publikace (Ml. S.)
117	Simon Proxenus a Sudetis, Commentarii de itinere francogallico (Ivan Hlaváček)
119	O pražském semináři pro slovanskou filologii a jeho zakladateli Janu Gebauerovi (Jan Havránek)
121	K husitologickým pracím mladého Zdeňka Nejedlého (Jiří Pešek)
121	Fetr Čornej, Hudební klub v Praze (1911—1927) (Jiří Pešek)
122	Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy 1920—1980 (Jan Havránek)
123	František X. Halas, Nacistická persekuce na brněnské univerzitě v letech 1939—1945 (Jan Havránek)
124	Karel Dvořák, Soupis staročeských exempel (A. Vidmanová)
126	Knihy počtů královského města Loun z let 1450—1472 a 1490—1491. Vydal Jaroslav Vaniš (Michal Svatoš)

- 127 Soudis rukopisů Strahovské knihovny Památníku národního písemnictví III, VI/2. Zpracoval Bohumil Ryba (Mi. S.)
- 128 Documenta Pragensia I. (Hvr. — Mi. S.)
- 129 Tomáš Pasák, Soudis legálních novin, časopisů a úředních věstníků v českých zemích z let 1939—1945 (Karel Litsch)
- 129 L'Histoire des Universités. Problèmes et méthodes. (Marie Štemberková)
- 131 A. Schindling, Humanistische Hochschule und freie Reichsstadt (Jiří Pešek)
- 134 Dva příspěvky k dějinám vysokého školství v habsburské monarchii v 17. a 18. století (I. R.)
- 135 Geschichte der rechtswissenschaftlichen Fakultät der Universität Graz (Valentin Urfus)
- 137 Stanisław K. Olczak, Szkolnictwo parafialne w Wielkopolsce w XVII i XVIII wieku (I. R.)
- 137 Hubert Ch. Ehalt, Das Wiener Schulwesen in der liberalen Ära (Jiří Pešek)
- 138 Sergo Dshorbenadze, Die Universität Tbilissi (Jan Havránek)
- 139 Beiträge zur Geschichte der Humboldt—Universität zu Berlin (Jan Havránek)
- III. symposium k dějinám univerzit, Krakov 15.—17. 5. 1980 (Ivana Raková)
- Cizojazyčná shrnutí
- 24 Jaroslava Pešková, Probleme des philosophischen Denkens in Prag der Zeit Karls IV.
- 51 František Šmahel, Die Quodlibetdiskussion zur „Quaestio principalis“ von Mag. Michal aus Malenice im Jahre 1412
- 65 Eva Rozsivalová, Die Doktoren und Professoren der Prager medizinischen Fakultät und ihre Beziehungen zur Leopoldinisch-Karolinischen Akademie bis zum Ende des 18. Jahrhunderts
- 80 Jan Havránek, František Palacký und die Karls-Universität

PROBLÉMY FILOZOFICKÉHO MYŠLENÍ V PRAZE DOBY KARLA IV.

JAROSLAVA PEŠKOVÁ

Co je vlastně obsahem tématu „filozofické myšlení“ v Čechách doby Karlovy? Nahlédneme-li do dějin české filozofie, vidíme, že pod tímto tématem bývá zpracováno ideologické a teoretické dílo Husových předchůdců, Mistra Jana Husa a jeho současníků. V širších kontextech je zpravidla zmiňován spor nominalismu a realismu se zvláštním zřetelem k dalšímu vývoji humanismu a renesance nebo se zřetelem k působení díla Johna Viklefa v ideologických kontextech české společnosti na počátku 15. století.

Teprve v posledních letech se zejména v české a polské literatuře setkáváme s pokusem o výklad reálné povahy filozofické vzdělanosti v Čechách v souvislosti s výukou filozofie na artistických fakultách Univerzity Karlovy i jiných středoevropských univerzit, na nichž se setkáváme s českými studenty a mistry, kteří svého času působili po určitou dobu také v Praze. V poslední době se v této souvislosti objevuje zájem ještě o další aspekt: předmětem zkoumání se stává i působení řecké klasické filozofické vzdělanosti v evropských kontextech a zejména univerzitních studijních programech ve 13. a 14. století.¹⁾ Tato problematika má rovněž dvojí

¹⁾ Z novější literatury k dosavadnímu zkoumání našeho problému uvádím zejména: V. Herold — M. Mráz, K dialektice ideových zdrojů a společenského působení českého filozofického myšlení doby předhusitské, Filozofický časopis č. 5/76. V. Herold, K sociální filozofii předhusitské doby, Sborník jenštejn 22. 6. 1977. V. Herold, Problematika rozporu ve vývoji starší české filozofie, FČ 1978 č. 6. Studie vyšla až po konferenci k 600. výročí úmrtí Karla IV. na UK a jejich podnětů už nemohlo být pro naši úvahu využito. V. Herold — Zd. Horský — M. Mráz, Filozofie a přírodní vědy v době Karlově (rukopis). I. Kejř, Kvodlibetní disputace na pražské univerzitě, Praha, UK 1971. J. B. Korolec, Středověké komentáře k Aristotelovým dílům na pražské univerzitě, in AUC HUCP XV/2, 1975. J. B. Korolec, Komentarze „Etyki Nikomachajskiej“ na Univerziteti Praskim v XIV. wieku, in Studia mediewistyczne 17, 1977, str. 123—158. J. B. Korolec, Základní otázky Buridanovy etiky (rukopis). Kultura středověku, sborník, Praha 1972. Stručné dějiny Univerzity Karlovy, Praha 1964. Fr. Šmahel, „Universalia realia sunt heresis seminaria“, in: ČsČH č. 6/68, str. 797—816. J. Tříška, Literární činnost předhusitské univerzity, Praha, UK 1967.

podobu: předně jsou studovány české materiály s ohledem na jejich vztah zvláště ke komentářům díla Aristotelova, neméně zajímavý je však i problém vztahu filozofického obsahu těchto komentářů ke klasickému filozofickému myšlení antiky, a to jak ve smyslu formálním, tak zejména obsahovém.^{1a)}

Dříve než se pokusíme precizovat předmět této naší úvahy, všimneme si ještě metodologických a tématických tendencí v dosavadním vědeckém zpracování filozofického myšlení našeho období.

Z hlediska metody zkoumání bývá pozornost věnována především tomu, které proudy, v jaké intenzitě a v souvislosti s čím se v Čechách objevily a působily. Zdá se nám, že poněkud méně pozornosti bývá věnováno tomu, jak konkrétně dobové texty artikulovaly vlastní domácí myšlenkovou atmosféru, zda ji artikulovaly především svým obsahem, nebo spíše jen jako znak a výraz určité situace, určitého společenského postoje nebo podobně, přičemž sama povaha a smysl vlastního obsahu teoretických proudů mohla zůstat širší kulturní veřejnosti skryta. Zdá se nám, že v oboru filozofie do značné míry postrádáme (na rozdíl od studia dobové logiky a jiných teoretických disciplín) právě úsilí o vhléd do obsahové stránky filozofického vzdělávání — totiž úsilí o vhléd do způsobu porozumění problémům, zašifrovaným často blíže nebo jednoznačně nedefinovanými nepřesně užívanými pojmy nominalismus, realismus, aristotelismus, metafyzika, etika, politika, stát, společnost, příroda, scholastika atd., abychom jmenovali jen nejfrekventovanější.²⁾

J. Tříška, K počátkům české školské vzdělanosti a humanismu in: AUC HUCP 1963, VII/1, str. 49n.

Z. Wlodek, Konceptje metafizyki w Krakowie w XV. wieku, in: Sztuka i ideologia XV. wieku, Warszawa 1978.

Materiály a texty in: Filosofický časopis 6/70 str. 970—1029.

^{1a)} Studie, která vznikla v souvislosti s konferencí k 600. výročí úmrtí Karla IV. není studií medievalistickou. Autorka jako historička novodobé filozofie se pokusila při této příležitosti o zamyšlení nad náplní a povahou filozofického vzdělání na univerzitě v době od jejího založení do počátku 15. století s ohledem na formování širšího filozofického a světonázorového obzoru doby. Tento námět byl dále zúžen na motivy vztahů středověké recepce Aristotela k původnímu smyslu a obsahu Aristotelova díla jako filozofické a společensko-teoretické artikule myšlenkového obzoru společnosti starověké. Srovnání studovaného materiálu na straně jedné a způsobu jeho recepce a interpretace zejména pro účely univerzitní výuky na straně druhé může nám pomoci nahlédnout poněkud blíže do života při formování reflexe vztahu člověka a světa v širších vrstvách české kulturní veřejnosti čtrnáctého a patnáctého století. Nejde nám tedy o fakt křesťanské interpretace Aristotela a o varianty této interpretace, ale spíše o problém křesťanské interpretace Aristotela jako jedné z možných výpovědí o člověku 14. a 15. století a jeho světě.

Při této příležitosti bych chtěla poděkovat doc. dr. J. Havránkovi, CSc. a pracovníku Archivu UK vědeckému aspirantu dr. Michalu Svatošovi za pomoc při uvedení do problematiky, dr. R. Novému, CSc. za pomoc při paleografické práci s rukopisným materiálem.

²⁾ Srovnej o tom např. poznámky ve studii St. Sousedíka, Pojem „distinctio formalis“ u českých realistů v době Husově, in: Filosofický časopis 6/70, dále sborník Kultura středověku, Praha 1972, zde zejména Spunar, Středověké školství a knihovny a Fr. Šmahel, Středověká scholastika jako způsob středověkého myšlení. Dále k tomu Jan Sulowski, Problémy metodologii filozofii średniowiecznej, in: Katolicyzm średniowieczny, Warszawa 1977. Zejména explicitně k tomu Fr. Šmahel, Universalia... viz pozn. 1)

Je samozřejmě třeba poznamenat, že takovýto úkol si lze postavit teprve po zvládnutí alespoň základní ediční práce. V současné době se u nás v této oblasti věnuje pozornost zejména vydání významného kodexu, jehož autorem je Jenek Václavův z Prahy, řada dalších materiálů tohoto typu jak pro pražskou univerzitu, tak pro poznání obsahové stránky filozofického vzdělávání na jiných středoevropských univerzitách je v současné době převážně ve stavu soupisů, a to ještě zdaleka ne ve všech případech úplných.³⁾

Z hlediska základních tématizačních tendencí je sledována především historicko-politická linie ideologického pohybu s ohledem na vztah k formujícímu se husitskému hnutí.⁴⁾ Naopak poměrně málo se setkáváme s díly, která si kladou za cíl studovat dobové filozofické myšlení a dobové politicko-sociální a sociálněprávní ideje jako objektivní formy, v nichž se dialektické konkrétnosti utvářely struktury filozofie a společenského vědomí své doby. Tato okolnost je umocněna i tím, že tématické okruhy zkoumání středověkého myšlení byly v základních rysech vymezeny v české odborné literatuře již v 19. století v souvislosti s formováním novodobého národního hnutí a s interesy skupin v tomto hnutí angažovaných. Pro další bádání vystoupily tyto tématické okruhy jako pevné a těžko překročitelné rámce, v nichž byl náš problém od té doby tradičně pojednáván. Tyto rámce byly pokládány za samozřejmé a dané, bytostně přináležející k dimenzím národa a jeho dějin.

Z formálního hlediska jsou pak takto zafixovaná témata zpracována na základě výběru materiálu, dokládajícího sociálně revoluční charakter epochy a sociálně progresivní charakter myšlenkových obsahů; teprve v poslední době proniká sem snaha o komplexnější a dialektičtější pojetí scholastiky a snaha o hlubší analýzu některých filozofických kategorií, které byly ve scholastice běžné a nehledě na teologickou terminologii vyjadřovaly v idealistické podobě smysluplný filo-

Materiálově významná je studie Fr. Šmahel, Prolegomena zum Prager Universalienstreit: Zwischenbilanz einer Quellenanalyse in: The Universities in the Late Middle Ages, Leuven University Press 1978. Je třeba říci, že absence analýz obsahu základních běžně užívaných pojmů a kategorií, které v průběhu dalšího vývoje nabyly postupně (někdy dokonce několikanásobně) jiného obsahu, brání často věcnému pochopení středověkého myšlení vůbec. Medievalistika poskytuje dnes filozofickému bádání podstatně zmapované oblasti středověkého myšlení po teoretické i ideologické stránce. Celá řada zásadních problémů však stále zůstává otevřena. Jedním z nich je právě otázka interpretace vztahu středověké filozofie k antickému dědictví, interpretace antiky v dílech středověkých autorů stejně jako interpretace toho, co křesťanská metafyzika (nehledě na dobovou instrumentální formu výkladu) přináší nového v teoretickém (ontologickém, gnosologickém i antropologickém) téžání.

³⁾ Srovnej J. B. Korolec, Středověké komentáře k Aristotelovým dílům... viz pozn. 1), J. Tříška, K počátkům... viz pozn. 1).

A. Lang, Heinrich T. von Oya, Münster 1937, Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters XXXIII, Hf. 4—5. Registrativní způsob pojednávání filozofických otázek na vysokém učení je příznačný v dosavadní literatuře jak pokud jde o pražskou univerzitu, tak o zahraniční vysoká učení a o díla univerzitních učitelů. Většinou jde o soupis rukopisů. Obsahová analýza v těchto kontextech nebývá běžná.

⁴⁾ Tato tendence převládá nejen v pracích s filozofickou orientací, ale i ve studiích s orientací právní, historickou či jinou.

zofický obsah. Uvedená charakteristika je ovšem jen rámcová a měla nám umožnit vymezení našeho vlastního úhlu pohledu.

Pokládáme za užitečné pokusit se v našem příspěvku o historicko-filozofický přístup, zahrnující klasickou tezi o minulosti vždy přítomné a zároveň i filozofickou zkušenost, že teprve z pozic rozvinutého konkrétní (Marx), z pozic moderního novodobého pojetí problematiky promyšlené na bázi novodobé filozofie lze blíže porozumět vnitřnímu tázání člověka předchozích údobí. Středověké filozofické myšlení je tak či onak formováno v podstatném vztahu k antické tradici. Teprve moderní doba může reflektovat tento vztah filozoficky a může provést analýzu středověkého myšlení v plné extenzitě a intenzitě jako zprostředkování humanismu a renesance.

Máme-li charakterizovat oblast našeho zájmu z hlediska těchto aspektů, jde o to na půdě profesionálně zmapované odborníky — medievalisty zvážit vnitřní smysl textů, které používali vzdělanci v Čechách ve 14. století ke kultivaci svého vztahu ke světu přírody i lidí, k institucím, které si vytvářeli nebo jimiž byli tradičně manipulováni. Jde tedy o otázku reálného působení klasických filozofických textů v kulturním životě Čech 14. století a o náznak způsobu transformace aristotelické metafyziky pod vlivem zformovaného křesťanského světového názoru. Tato transformace není v centru pozornosti ze své teologicko-filozofické stránky, ale jako dobová institucionalizovaná forma orientace středověkého člověka ve světě, která byla ovlivněna jak klasickou, tak helénistickou starověkou filozofií.

Můžeme tedy shrnout námět naší úvahy do dvou bodů: předně jde o obsahovou náplň filozofického vzdělání na univerzitě s ohledem na funkci formování filozofického obzoru v rámci dobového kulturního dění, za druhé půjde o ideovou půdu formování společenského vědomí české společnosti jako koneckonců zázemí pro rozhodování a třídění sil v první třetině 15. století. Ideové předpoklady nechceme ovšem zaměňovat za jednotlivé meritorní náměty, které se na uvedené půdě řešily, nebo sledovat myšlenkové úsilí jen pokud směřovalo k předem zformulovanému cíli, k němuž dějinný pohyb „měl nutně směřovat“. To je věc klasifikace proudů historicky konkrétně působících a ne otázka prozkoumání půdy, na které působily nejen prostřednictvím špičkových reprezentantů, ale jako ideologie širšího kulturního zázemí.

OBSAHOVÁ NÁPLŇ FILOZOFICKÉHO VZDĚLÁNÍ NA PRAŽSKÉ UNIVERZITĚ

Založení pražské univerzity bylo nesporně mezníkem ve vývoji středověké filozofické vzdělanosti v Čechách. Nebylo to ovšem ponejprv, kdy se v Čechách filozofická problematika oficiálně přednášela. Počátky studia filozofie může-

me sledovat již za vlády Přemysla Otakara II. na pražské katedrální škole.⁵⁾ Mistr Řehoř vykládal zde v letech 1271—1274 Aristotelovy spisy o filozofii přírody, jeho žák Engelbert později formuloval základy středověké státní teorie a otázky vztahu státu a církve na základě Aristotelovy Etiky Nikomachovy a Politiky.⁶⁾ Na tyto základy mohla nově založená univerzita v dalším období navázat.

Univerzita znamenala ve své době však daleko více než jen místo vzdělání. Mnohem důležitější je podle našeho názoru skutečnost, že s univerzitou přichází do dějin středověké společnosti instituce, která překračuje svou povahou tradiční feudální vztahy a formou svého vnitřního uspořádání, poukazující vzdáleně k antickým „školám“ klasického i helénistického typu, otvírá jednu z cest k nové době, k humanismu a renesanci.⁷⁾ H. Grundmann⁸⁾ tuto roli univerzity jako pospolitosti sui generis vyjadřuje takto: „Höchst ungewöhnlich und doch meist zu wenig beachtet ist schon die Tatsache, dass die Universitäten von Anfang an und gerade in ihren mittelalterlichen Anfängen Gemeinschaften sind (podtrženo J. P.), an denen alle sozialen Schichten, Stände, Klassen aus allen europäischen Ländern und Völkern gleicherweise und gleichberechtigt beteiligt sind ohne Rücksicht auf ihre Herkunft, sogar weniger noch auf die soziale als auf die nationale Herkunft der Magister und Studenten.“ Již ve 12. století v privilegiích lékařské školy v Montpellier⁹⁾, která se stala základem tamní univerzity, se říká, že se zde mohou učit „omnes homines, quicumque sint vel ubicumque sint“¹⁰⁾.

⁵⁾ Srovnej R. Holinka, K dějinám středověkého aristotelismu, in: Řád, roč. 9, 1943, str. 72—87.

O povaze pražské katedrální školy viz též Stručné dějiny University Karlovy, Praha 1964, str. 8.

K tomuto období viz též V. Herold, K sociální filozofii předhusitské doby, Sborník... viz pozn. 1).

⁶⁾ Podle Holinky byl výklad Aristotelových spisů na artistických fakultách hlavním předmětem a vzhledem k tomu, že byla artistická fakulta základem vysokého učení té doby, měl aristotelismus jako metoda vliv i na výuku na jiných fakultách. S odvoláním na E. Gilsona vyslovuje Holinka názor, že aristotelismus 13. století je již předzvěstí humanismu. Jeho zdroj vidí v inspiraci, kterou poskytly Aristotelovy spisy (zejména Etika a Politika) tím, že umožnily, aby se středověký člověk seznámil s institucemi a idejemi antického světa.

⁷⁾ Srovnej H. Denifle, Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400, Bd. I, Berlin 1885.

A. Lang, Heinrich T. von Oyta, Münster 1937.

Ryszard Palacz, Powstanie i rozwój uniwersytetów w średniowieczu, str. 209 n. In: Kato-licyzm średniowieczny, Warszawa 1977.

G. Ritter, Geschichte der Universität Heidelberg. Heidelberg 1936.

⁸⁾ H. Grundmann, Vom Ursprung der Universität im Mittelalter, in: Berichte über die Verhandlungen der Wissenschaften zu Leipzig, 103/II, 1957, str. 17. K tomuto problému srovnej též P. Spunar, Středověké školství... viz pozn. 2).

⁹⁾ Srovnej odkaz H. Grundmanna na M. Fourniera, Les statuts et privilèges des Universités françaises 2/1890/94 Nr. 879.

¹⁰⁾ Na tom nic nemění role tzv. „národů“, v něž se univerzity od počátku vnitřně členily. Pojem národa tu tehdy neznamenal v dnešním slova smyslu jednotlivé národy nebo „státní národy“ (Völker oder gar „Staatsnationen“, jak to formuluje v citované práci Grundmanna), nýbrž „landsmannschaftliche Gruppen... von einer Universität zu anderen wechselnd, meistens je viel ungefähr nach den Himmelsrichtungen abgegrenzt“ (tamtéž).

Teoretické vzdělání v řeckém myšlenkovém odkazu a teoretická orientace v římském právu¹¹⁾ inspirovalo tak zřízení univerzit jako mezinárodních institucí, jako specifických forem kolektivity, které měly překonat feudální partikularitu. Právě v této funkci (nikoliv především šířením jednotlivých dílčích tezí), ve funkci zprostředkování teorie a protifeudální ideologie zapůsobila univerzita v Praze jako významná instituce v husitském hnutí.

Pražská univerzita patřila nejen k nejstarším učilištím tohoto typu, ale byla zřejmě i učilištěm velmi vyhledávaným. I když P. H. Denifle cituje s jistou výhradou známé oslavné řádky, které věnoval univerzitě Beneš Krabice z Weitmile, přiznává, že podle svědectví současníků bylo studium velmi dobře navštěveno.¹²⁾ Z Beneše z Weitmile cituje: „... *et factum est studium tale in civitate Pragensi, cui numquam fuit simile in omnibus partibus Alamanniae, et veniebant illuc de alienis partibus, vid. de Anglia, de Francia, de Lombardia, de Ungaria, de Polonia et de singulis circumiacentibus terris studentes, filii nobilium et principum ac praelati ecclesiarum de diversis mundi partibus. Et facta est civitas Pragensis ex studio huiusmodi famosa et celebris in terris alienis valde, et propter multitudinem scolarium tempora in eadem aliquantulum cariora fuere quia multitudo maxima eorum illuc confluebat*“.

Všimněme si nyní alespoň ve stručnosti struktury obsahu obecného vzdělání: dělilo se, jak je běžně známo, na *trivium* a *quadrivium*. Trivium obsahovalo gramatiku, logiku a rétoriku, quadrivium se studovalo na artistické fakultě (v období založení univerzit) a byla to: muzika, aritmetika, geometrie a astronomie. Na „*artes liberales*“ navazovalo pak studium teologie, práv a medicíny.

J. Tříška shromáždil řadu rozmanitých výroků o povaze trivía, quadrivía a jejich vztahu k filozofickému vzdělání. Z našeho aspektu je třeba zásadně ujasnit funkci trivía a charakter quadrivía jako „vyšších věd, směřujících k filozofii“¹³⁾ a povahu středověké filozofie jako „souborné vědy“.¹⁴⁾

Trivium obsahovalo obory v podobě elementárních naukových disciplín a vytvářelo základní vzdělání.¹⁵⁾ Quadrivium charakterizuje rukopis PUK X E 20, f.

¹¹⁾ Tamtéž str. 51. Myšlenku role „římského práva“ při recepci antické vzdělanosti v Evropě dvanáctým stoletím počínaje je třeba blíže objasnit. Římské právo se formovalo v řadě vrstev. S pádem říše římské zaniklo a *ius publicum* nebylo již později obnoveno. Od 4. do 15. století bylo v Evropě rozšířeno kanonické právo, které s výjimkou Anglie nabylo všeobecné platnosti. Po r. 1070 ožívá v Evropě římské *ius privatum*, které od 12. stol. do stol. 16. bylo jednou z forem zprostředkování antické kultury do Evropy. *Mathema* římského práva, řád soukromoprávních světských vztahů stává se teoretickým předpokladem formování nových sociálních institucí, mezi něž patří i „*universitas*“. K této problematice viz zmínku ve studii V. Herolda, *Problematika rozporu ve vývoji starší české filozofie*, FČ 1978 č. 6, str. 869.

¹²⁾ P. H. Denifle, *Die Entstehung...* viz pozn. 7).

¹³⁾ J. Tříška, *Literární činnost...* viz pozn. 1), str. 27.

¹⁴⁾ Tamtéž, str. 51.

¹⁵⁾ O logice v triviuu tamtéž str. 51. Jde o „organon“ — o osvojení „nástroje“ v Aristotelově smyslu.

99a¹⁶⁾ takto: „*Habentur quattuor partes metaphysice, que sunt geometria, astrologia, arismetica et musica, que omnes constituunt quadrivium; id est quattuor sciencie tendentes in unum finem ut ad sapientiam*.“ Pojem „*partes metaphysice*“ tu znamená metafyziku v Aristotelově pojetí, konkrétně ve smyslu teoretické filozofie, která vedle „metafyziky“ jako „první filozofie“ zahrnovala také druhou a třetí filozofii, totiž fyziku (v antickém slova smyslu) a matematiku. Všechny tři části teoretické filozofie mají „úcel v sobě“, jímž je moudrost. Vedle teoretické filozofie zná Aristoteles filozofii praktickou (kam patří zejména etika a politika) a poetickou (kam patří nauka o výrobě a poetika). Filozofie praktická a poetická nemají účel v sobě, ale směřují k jednání a k dílu. Středověká filozofie jako „souborná věda“ je tedy souborem teoretické, praktické a poetické filozofie s tím, že otázky „první filozofie“ jsou rozděleny mezi teologii v křesťanském slova smyslu a mezi metafyziku v původním řeckém pojetí.

Teprve na tomto pozadí lze položit otázku po roli filozofie ve středověkém univerzitním vzdělání a po významu Aristotelových spisů o filozofii přírody a o metafyzice od té doby, co ve 12. století a zejména v druhé polovině 13. století přeloženy do latiny se staly základem pro organizaci univerzitního studia v Paříži a na dalších místech v Evropě.¹⁷⁾

Aristotelovy spisy nebyly jen teoretickým východiskem středověké vzdělanosti v historickém a teoretickém smyslu. Sloužily také jako klasický materiál, na němž bylo možno studovat nejen historické aspekty problému, ale který sloužil jako písemný podklad inspirující i výklady svým obsahem původnímu textu značně vzdálené. Podobně se ve speciálních disciplínách pracovalo i s Ptolemaiem, Eukleidem, Boëthiem aj.¹⁸⁾

Je třeba vůbec připomenout, že sama povaha scholastické vzdělanosti se lišila od pojetí dnešního a užívání „klasického dědictví“ odpovídalo celkovému kontextu studia a vědecké práci 13. a 14. století, nerozlišovalo v podstatě původní klasická díla, glosy a kvestie, jimiž byla doplňována, a samostatné výklady většinou zřejmě univerzitních učitelů. Neexistoval dnešní způsob citace. Klasická díla sloužila jako základ pozitivního výkladu i polemiky, jako podnět pro řešení jiného problému nebo vůbec jako psaný text, soustřeďující pozornost posluchačů ke společné práci. V pozadí stojí skutečnost, že za neexistence knihtisku nebylo snadné písemné podklady opatřit. F. M. Bartoš upozorňuje na Prantlův postřeh při výkladu Tomáše Aquinského:¹⁹⁾ „Tomáš sám neříká nic ani nepodává nijakého názoru neb odůvodnění, nýbrž... jsou to jeho prameny, které tak činí;... jediný správný výraz, který vystihuje skutečnost, jest: zde opisuje z toho, tam excerptuje

¹⁶⁾ Tamtéž str. 27.

¹⁷⁾ H. Grundmann, *Vom Ursprung...* viz pozn. 8), str. 51; R. Holínka, *K dějinám...* viz pozn. 5) str. 73.

¹⁸⁾ V. Herold — Z. Horský — M. Mráz, *Filozofie a přírodní vědy v době Karlově (rukopis)*.

¹⁹⁾ F. M. Bartoš, *Husitství a cizina*, Praha 1931, str. 23.

onoho ...“ Bartoš dále pokračuje: „Co praví Prantl o Tomáši Aquinském, platí o středověkém učení vůbec: kdo mu chce porozumět a být práv, musí si především uvědomit tuto naprostou relativitu originality ve středověkém myšlení.“²⁰⁾

Chceme-li se dále orientovat v tom, jaké okruhy problémů byly v centru pozornosti v různých dobách, musíme nahlédnout do statut jednotlivých univerzit a všimnout si, která díla byla předepsána k výkladu a kolik času bylo tomuto výkladu věnováno, eventuálně které kursy byly nejdražší. A. L. Gabriel²¹⁾ upozorňuje, že Aristotelova metafyzika byla v Paříži známa již před zřízením artistické fakulty. Fyziky byly známy v Oxfordu již před rokem 1209 a byl to nejdražší kurs na fakultě. Zajímavé je i to, že na rozdíl od jiných univerzit bylo ve Vídni ještě roku 1449 nejvíce času věnováno přednáškám z metafyziky, zatímco naopak v Praze byl od založení univerzity relativně nejmenší zájem právě o metafyziku a metafyzickou problematiku vůbec. Podobně tomu bylo v té době i v Paříži a Oxfordu (jak uvádí J. B. Korolec na základě rozboru katalogů knihoven kolejí Karlovy univerzity²²⁾ i na základě rozboru statut Matyáše z Lehnice).²³⁾ Ze spisů, zabývajících se metafyzickou problematikou (nikoliv jinými částmi teoretické filozofie), byla předepsána jen Aristotelova Metafyzika, zatímco daleko větší zájem soustřeďovaly na sebe spíše drobné spisy přírodovědní a práce z oboru etiky a politiky.

Neradi bychom dělali předčasné závěry, zdá se nám však, že tato orientace výběru může alespoň předběžně být nepřímou výpovědí o rozdílné ideologické situaci Francie a Anglie na přelomu 12. až 13. století a situaci v Čechách na přelomu 13. až 14. století, což se odrazilo v tematizaci základního obsahu „univerzálního vzdělání“, v povaze zájmu o ontologickou problematiku, která se v Čechách prosazovala v té době již v jiné historicky konkrétní rovině. Ve značně modifikované podobě supluje tento zájem spor o univerzálie bez analýzy klasického řeckého zázemí tohoto problému a navíc zprosiřdkován především praktickou politickou motivací (v pozadí je zřetelně komplex problémů kolem papežského schizmatu). Naopak vlastní teoretický zájem byl soustředěn k ostatním složkám filozofie (podle Aristotelova dělení), a to jak k teoretické, kde převládala druhá filozofie, tak zejména k praktické, která se v Čechách 14. a 15. století těšila největšímu zájmu.

14. století je tedy zřejmě v Evropě stoletím krize tradiční metafyziky,²⁴⁾ která je nahrazována jinými formami filozofického tázání. V Čechách se tato krize projevuje absencí zájmů o ontologické problémy a koncentrací k tématům filozofie přírody a otázkám společenství. Setkáváme-li se přesto v literatuře k tomuto období

²⁰⁾ Srovnej také J. C. Doig, Aquinas On Metaphysics, Hague 1972, k jehož výkladu se ještě vrátíme; Fr. Šmahel, Středověká scholastika ... viz pozn. 2).

²¹⁾ A. L. Gabriel, Metaphysics in the Curriculum of Studies of the Medieval Universities, Sonderdruck aus Miscellanea Medievalea, Berlin 1963.

²²⁾ J. B. Korolec, Středověké komentáře ... viz pozn. 1), str. 45.

²³⁾ Tamtéž, str. 46.

²⁴⁾ Herold — Horský — Mráz, viz pozn. 1).

s formulací, že „mezním oborem artistické fakulty byl aristotelismus“²⁵⁾, je třeba odlišit jednak výklad Aristotelových spisů na artistických fakultách jako zdroje námětů pro výuku, metodologickou stránku věci, pokud povaha výchozích textů alespoň v základních rysech určovala způsob práce, a konečně aristotelismus jako směr filozofické orientace. Na aristotelismus jako metodu upozorňuje R. Holinka²⁶⁾ a zároveň si všímá vlivu aristotelismu jako metody studia na jiných fakultách včetně práv. S odvoláním na E. Gilsona²⁷⁾ uvažuje o roli studia nových překladů Aristotelovy Etiky a Politiky z druhé poloviny 13. století pro rozvinutí znalostí středověkého člověka o institucích a idejích antického světa. Komentáře Tomáše Akvinského k oběma spisům chápe již jako předzvěst humanismu. Podobně je tomu i s dalšími komentáři k Aristotelovi — (Buridan a Averroes stejně jako Jenek Václavův z Prahy i mnozí další), nehledě na rozmanitost teoretické recepce a ideologické interpretace řeckých zdrojů. Zároveň ještě poznamenáme, že samy komentáře profesorů se stávaly ve 14. století předmětem výkladů na univerzitě, čímž byla vykládaná problematika posunuta již k živým tématům 14. století. (Srovnej jenom akcent na problém svobody a štěstí v komentářích Jana Buridana, které byly v Praze ve výuce často užívány).²⁸⁾ Naopak však mnohé komentáře znamenaly posun k aktuální problematice, ale zároveň také pokles co do hloubky tázání.

Jak už bylo řečeno, společenský vývoj vedl v Paříži a v Oxfordu k odklonu od metafyziky. Obrátil se k nominalistickému skepticismu Williama Ockhama a k dalším formám nominalistické orientace, které později vyústily v renesanční vědu. Podobně i v oblasti společenské lze sledovat moderní nominalistický způsob zpracování věcí lidských, jak na to upozorňuje např. J. B. Korolec v komentářích Buridanových.²⁹⁾

Zdá se nám však, že to není jediná poloha, ve které se pocituje potřeba filozofie. Boj nominalismu a realismu má vedle aspektu boje vědy proti víře a vedle aspektu ideologické podpory protichůdných stran v politické atmosféře papežského schizmatu ještě jednu významnou stránku: rozvoj poznání obnovuje — zpočátku spíše negativně — starý antický problém: co to znamená být. Nominalismus je v tomto směru více orientován na to, čemu bychom dnes řekli optimální popis, na metodiku nejen poznání, ale i přesvědčení, na přístup ke skutečnosti především jako k funkční jednotě, kde otázka toho, co jest, je záležitostí pouhé lidské zpředměťující aktivity. Problém bytí a jsoučna — klasický problém antické filozofie — je zcela jednoznačně přenechán jako téma víře a zjevení, víra je redukována na záležitost definic a pojmů. Jinými slovy, intencionální relace nejsou chápány jako výraz strukturovanosti věcí jsoučích, nejsou výrazem strukturo-

²⁵⁾ J. Tříška, K počátkům ... viz pozn. 1), str. 52.

²⁶⁾ R. Holinka, K dějinám ... viz pozn. 5), str. 72n.

²⁷⁾ E. Gilson k této problematice Études de Philosophie médiévale, Paris 1933.

²⁸⁾ Srovnej J. B. Korolec, Základní otázky Buridanovy etiky (rukopis).

²⁹⁾ Tamtéž.

rovanosti věcí jako předpokladu abstrakční aktivity v psychologickém nebo logickém smyslu. Naopak: nominalismus je chápán jako záležitost aktivity rozumu.³⁰⁾ Důsledkem tohoto pojetí je podle našeho názoru ovšem plně přenechání teorie bytí a jsoucna teologii. Tak ontologie, odmítnutá ve svém metafyzickém tvaru, je plně přenechána jako problém křesťanské teologii. Uvolňuje se cesta rozumu, zároveň se však ztrácí klasická antická filozofická problematika ve své původní podobě, která převzata Augustinem udržovala zpočátku vedle křesťanské věrouky i filozofickou (idealistickou) polohu problémů. Podle našeho názoru nelze říci, že absence této roviny je pouhou daní vědě. Pokusíme se ukázat, že je to také výraz jistého úpadku vlastní filozofie, že je to výraz rezignace na závažnou filozofickou problematiku. Máme-li být ovšem spravedliví, je třeba říci, že v neposlední řadě byla absence zájmů o klíčové filozofické problémy vyvolána původně snahou církve návratem k Aristotelově metafyzice vybudovat hráz nominalismu a rozvíjející se přírodní vědě. Tomášovy komentáře k Metafyzice po vnější verbální stránce Aristotela reprodukuje, avšak J. C. Doig³¹⁾ ve své obšírné analýze uvedených komentářů zdůrazňuje, že Aristotelova metafyzika byla od základu změněna. Není proto divu, že řecké ontologické problémy žily v této transformované podobě ve společenském povědomí především ve formě sporu o univerzálie, který byl spíše věroučnou formou ideologické diskuse (v hlubokém slova smyslu) než vlastním autentickým filozofickým tázáním. Všechny zúčastněné strany sledovaly spíše mimo-filozofické cíle a názorová polarizace přesahovala často polarizaci nominalismu a realismu.³²⁾

Tak na jedné straně jsou vážné problémy bytí, pravdy, objektivitě zákonných forem, povahy bytí pospolitosti ve vztahu k empirickým jednotkám, které zahrnuje problém univerzálního řádu a smyslového světa. Tato témata vyrůstají z platonsko-aristoteléského filozofického základu, umocněného helénisticko-augustiniánskou myšlenkou aktivity lidské duše, a z noetického hlediska podtrhují nutnost pochopit vše v řádu, který přesahuje bezprostřední empirickou danost, a tedy na základě myšlenky jednoty světa a vztahu bytí a jsoucího. Na druhé straně je ontologická problematika rozvíjena na půdě teologických sporů o transsubstanciaci a anihilaci. Proto zájem o Aristotelovu metafyziku jako základ vzdělání na západních univerzitách postupně slábne a přesouvá se ke spisům přírodovědným, které mohou plnit postupně funkci námětů pro řešení soudobých aktuálních odborných problémů. Diskuse o univerzáliích má pak nahradit řešení ontologické záležitosti. Avšak

³⁰⁾ Srovnej některé vývody St. Sousedíka, Pojem „distinctio formalis“ ... viz pozn. 2) str. 1024 n.

³¹⁾ Srovnej Fr. Šmahel, str. 168—169 a 139—141.

³²⁾ James C. Doig, Aquinas On Metaphysics. A historicodoctrinal study of the Commentary on the Metaphysics, Hague 1972, str. 139—141, str. 168—169. Doig provádí řadu velmi cenných srovnání Aristotelovy Metafyziky a komentátorů se zvláštním zřetelem ke komentáři Tomáše Aquinského. Pro studium naší problematiky je to práce cenná.

³³⁾ Tyto aspekty nejuplněji probírá Fr. Šmahel, „Universalia realia ...“ viz pozn. 1). Zde je také uvedena obšírná literatura.

i tady, zdá se nám, narážejí jednotlivé argumenty na povrchnost soudobé ontologické kvalifikace a na její vázanost k pojmové výstavbě křesťanské teologie u většiny domácích účastníků.

Díky sociálním a politickým okolnostem stává se postupně centrem intelektuálního života Evropy Praha, mluví se dokonce o přenesení těžiště intelektuálního života z Paříže do Prahy. Tím se hlavní město Čech stává jak nejvýznamnějším evropským polem střetů ve sféře intelektuální, tak půdou, na které se manifestovaly základní rozpory evropské politiky. Na pražské univerzitě vrcholí spor nominalismu a realismu, nebo lépe řečeno, spor o univerzálie. To proto, že se v Čechách stal i formou prosazování některých stanovisek v sociálním a politickém dění. Je ovšem zároveň příkladem toho, jak filozofie poklesá, stanou-li se vážné problémy předmětem argumentace v soudním řízení, a jak přestává být přiměřeným nástrojem teoretické regulace sociálního procesu. Na počátku 15. století má se stát filozofie nástrojem boje proti heretikům a svědecké výpovědi byly klasickým příkladem transformace vážných problémů v banality a redukce komplexu argumentů na jednoduché pojmy. R. R. Betts³³⁾ se domnívá, že způsob pojednávání problematiky univerzálií na této úrovni odpovídal stavu, kdy pražská univerzita teprve spěla ke své dospělosti. Připomíná jeden z příkladů takové geniální studentské redukce. Osmnáctiletý student jako svědek procesu proti M. Jeronýmovi vypovídal: „Slyšeli jsme ho říkat v jednom projevu, že jest univerzální osel“. — Ale ani vážný spis Stanislava ze Znojma není v otázkách vztahu metafyzické (ontologické), logické a psychologické stránky projednávaného tématu náležitě distinktní a uvedené roviny mu zřejmě splývají.³⁴⁾

Závěrem k této problematice je tedy možno říci, že rezignace na ontologickou stránku filozofického dědictví antiky přináší dvojí výsledek: a) rozvoj přírodní vědy na půdě nominalismu s rezignací na hlubší filozofické založení; b) úpadek filozofie jako filozofie díky tomu, že její klíčové teoretické problémy, jak jim rozuměla antika, byly postupně v českém prostředí převážně přenechány teologii. Ve své světské pokleslé podobě fungovaly pak jen jako hlouběji neprohlédnuté nástroje v politických střetech jednotlivých společenských vrstev a skupin.

Uvedené problémy nás nyní vedou k tomu, abychom se pokusili zjistit, jaký byl obsah a jaká hloubka filozofického vzdělání české inteligence a jak byla pro své mimořádné úkoly vybavena. Vraťme se proto k programu filozofického vzdělání na pražské univerzitě a pokusme se konfrontovat studované texty Aristotelovy s jejich filozofickým pochopením a praktickým využitím. Zároveň si všimněme posunů antické problematiky, k nimž pod vlivem filozofie středověké nutně došlo.

Metafyzika u Aristotela „jest druh vědy, jež zkoumá jsoucno jako jsoucno a to, co mu o sobě náleží. Tato věda není totožná s žádnou tzv. vědou zvláštní. Neboť žádná jiná věda nepojednává obecně o jsoucnu jako jsoucnu, nýbrž každá si z ně-

³³⁾ R. R. Betts, Essays in Czech History, London 1969, str. 29n.

³⁴⁾ Srovnej St. Sousedík, Pojem „distinctio formalis ...“ viz pozn. 5) str. 1024 n.

ho vybere určitou část a zkoumá určení, jež jí náležejí.^{34a)} Jde tedy, řečeno námi již užitou terminologií, o zkoumání samých předpokladů intencionální aktivity rozumu, a toto filozofické téma nelze ani ve středověku ani v době moderní redukovat na pouhý popis této intencionality samé. Uvedený problém měl v Čechách doby Karlovy, v době předhusitské, nejen svou obecně ontologickou podobu, ale i vážnou podobu sociální, kterou lze formulovat asi takto: kritizujeme-li světské zákony a pravidla církevní praxe, v čem je a) kompetence zákonné normy, b) kompetence této kritiky. Se vznikem křesťanství se otázka jsoucího jako jsoucího formulovala postupně jako otázka bytí boha. Nicméně je zřejmé, že s návratem k univerzálnímu vzdělání pode antického modelu na nové bázi sociální vrací se i základní filozofický problém, problém bytí a jsoucna, a počáteční orientace na Aristotelovu metafyziku jako východisko dalšího studia je pak více než pochopitelná. Postupně pak dochází k přesunu zájmu k problémům etiky a politiky.

Všimněme si nyní, jaký je rozdíl mezi původním řecky myslícím Aristotelem a jeho středověkým výkladem. Jeden z nejvýznamnějších komentátorů Aristotela na pražské univerzitě — mistr Jenek z Prahy — podává ve svém kodexu např. výklad o spisu O duši.³⁵⁾ Deduktivní formálně logickou metodou pracuje s prvním odstavcem a shrnuje: „První část důkazu je zajištěna tím, že způsob dokazování ve vědě o duši je bezpečnější jak pro nezbytnost její existence a skutečnosti, tak i proto, že duše je předmět ušlechtilejší, protože je netělesná“. První část teze odpovídá Aristotelovu textu. Odkud se však bere teze, že duše je předmět ušlechtilejší, protože je netělesná? Vždyť v závěru první kapitoly Aristoteles říká: „Pojem totiž je to, čím věc jest, ale má-li vůbec býti, jest nutno, aby byl v určité látce...“³⁶⁾ „duše nutně jest podstatou přírodního těla, která má v možnosti život. Podstata však je skutečností“ (entelechia),...³⁷⁾ „Duše jest totiž pojmová podstata. To však znamená tolik jako bytnost tohoto určitého těla...“^{37a)}

Formulace Mistra Jenka prozrazuje autorova křesťanská východiska, uvažování v protikladu duše—tělo, které bezděčně předpokládá jako samozřejmé i u antického autora. Antika však neuvažovala v subjekt-objektové dimenzi. Aristotelův protiklad látky a pojmové podstaty, první skutečnosti, bytnosti má podstatně jinou povahu než křesťanský protiklad duše a těla. Všimněme si však, že nejrůznější typy výkladu Aristotela v novověkých příručkách dějin filozofie začasťe pojem entelechia překládají jako příčinu účelnou s pozitivně novověkou představou

^{34a)} Aristoteles, *Metafyzika*, Praha 1927, kniha 4., str. 96.

³⁵⁾ Viz *Kultura středověku*, Praha 1972, str. 99. Zde překlad komentáře Jenka Václavů z Prahy.

³⁶⁾ Aristoteles, *O duši*, Praha 1942, str. 26.

³⁷⁾ Tamtéž, str. 50.

^{37a)} V. Herold v diskusi na konferenci UK u příležitosti 600. výročí úmrtí Karla IV. upozornil na některé problémy překladu, jehož je užito v citované ukázce. Přesto jsme se rozhodli zůstat u publikované varianty, neboť nám jde jen o typ převodu a interpretace.

kauzality a účelného jednání, která byla antice zcela cizí. A tak i novověký výklad a kritika Aristotela reprodukuje středověkou podobu interpretace, a to v domnění, že alespoň překlady ze 13. stol. jsou autentické a zakládají možnost autentického pochopení. Zapomíná se, že sám překlad Aristotela do latiny je pro svou dobu již moderním přetlumočením pojmů, které znamená artikulaci nových námětů a zároveň ztrátu řeckého tématu. Aristoteles přetlumočený do latiny znamená v mnoha ohledech na dlouhá staletí ztrátu klíče k řecké filozofii a k atmosféře uvažování v řádu „fysis“ a nahrazuje ho uvažováním v protikladu „duše—tělo“, „bůh—svět“.

Všimněme si téže problematiky ve výkladech společnosti a státu v českém prostředí 14. století.

Bylo už řečeno, že se na pražské univerzitě ve 14. století těšily největší pozornosti přednášky z etiky a politiky, jejichž východiskem byla *Etika Nikomachova* a *Politika*. Analýzu této problematiky po stránce společenskopravní obsahují zejména práce J. Kejře, jemuž vděčíme i za významnou činnost editorskou. V naší souvislosti se pokusíme, opření o publikovaný materiál kvodlibetních disputací a o rukopisné marginální glosy v kodexu III. E 19, naznačit některé problémy středověkého pojetí státu a práva u nás ve srovnání s filozofickým zdrojem, jímž je Aristoteles.³⁸⁾

Základní motiv Aristotelovy *Politiky* je motiv polis, který zahrnoval stát v našem slova smyslu, dále obec ve smyslu typu kolektivity i principu, který ji obcí činí, a dále pospolitost jako základní charakteristiku sociální skutečnosti. J. Kejř ve své práci „Stát, církev a společnost“³⁹⁾ v kapitole III. par. 10 uvádí jako ekvivalentní latinské pojmy pro „polis“ pojmy *communitas* a *civitas*. Pojem *res publica* a *regnum* má již jinou provenienci a ve středověku nejčastěji frekventovaný pojem *policia* má už spíše charakter státního zřízení. Zůstaneme proto u prvních dvou pojmů.

V kodexu III E 19 je v místě Aristotelovy definice státu v *Politice* komentář, který obsahuje náznak středověké interpretace antického textu.⁴⁰⁾ Aristoteles:

³⁸⁾ Glosy v jednotlivých kodexech nebo témata questí a kvodlibetních disputací nás nezajímají z hlediska jejich individuálního významu, originality nebo z hlediska interpretačních zdrojů, na které navazují, a s ohledem na význam těchto zdrojů. Zajímá nás spíše z p ů s o b, jakým byla traktována filozofická problematika na půdě české univerzity při praktických výkladech, zkouškách nebo disputacích, jímž byli studující přítomni. Volba kodexu III E 19 je z tohoto hlediska nahodilá. Vycházeli jsme z toho, že je to jeden z mnoha bohatě marginálně i interlineárně glosovaných kodexů, pocházejících z poloviny 14. století.

³⁹⁾ J. Kejř, *Stát, církev a společnost*, Rozpravy ČSAV, Praha 1964, seš. 14, roč. 74, kap. III.

⁴⁰⁾ Aristotela citujeme česky podle „*Aristoteles, Politika*“, Praha 1895, překlad Pavla Vychodila. Celý odstavec zní: Společnost složená z více dědin jest již úplný stát, majíc v sobě takřka vrchol veškeré soběstačnosti, vznikajíc sice za účelem živobytí, jsouc však za účelem živobytí dobrého. Proto jest každý stát od přírody, jelikož jsou od ní též prvotně společnosti. Onť jest vůbec účelem: neboť jaké co jest po dokonaném vývoji svém, takovou zoveme jeho přirozenost, např. u člověka, koně nebo domu. Dále jest cí

„Společnost složená z více dědin jest již úplný stát, majíc v sobě takřka vrchol veškeré soběstačnosti, vznikajíc za účelem živobytí, jsouc však za účelem živobytí dobrého“.

a účel cosi nejlepšího; a soběstačnost jest účelem i největším dobrem. Z toho vysvítá, že stát náleží mezi útvary přirozené, a že člověk jest od přirozenosti živočichů států.

Plný text komentáře:*)

Rukopis Státní knihovny ČSR — Univerzitní knihovny v Praze III E 19 f. 2r in margine:

Questio 1a: (na vnitřní straně páginy)

Civitas bene vivendi
gracia

Civitas est naturalis. Probat: Civitas est finis naturalium, id est naturalis. Consequencia probatur, ille finis, quem aliquid acquirit, quando eius generatio est perfecta, est natura eius. Hoc explicat de homine et e contra.

Civitas est bene vivendi
gracia constituta.

2a ratio: Id, quod est optimum in acquisito, hoc est finis et eius gracia aliquid fit. Sed sic est de civitate, igitur et cetera. Civitas habet per se sufficienciam vite, igitur est optimum vero partium eius. Et hec ratio solum probat antecedens prioris racionis.

[2a] conclusio: Homo est naturaliter animal civile.

Probat: extra literam: Homo naturaliter apparet civiliter. Antecedens probatur: homo appetit naturaliter, ut faciat domum, scilicet per generationem sibi similis et per consequens appetit vicum et per consequens civitatem, igitur et cetera. Confirmatur: homo appetit per se sufficienciam vite, sed illa consistit in sola civitate et cetera.

In civil(is) aut est melior
aut peior quam homo.

Obec jest přirozená. Dokazuje se: Obec je účel přirozených věcí, to jest přirozená. Vyplyvání se potvrzuje, onen účel, který něco má, pokud jeho vznik jest dokonán, je jeho přirozenost. To vysvětluje o člověku a naopak.

Obec za účelem
dobrého žití.

Druhý argument: to, co je nejlepší v tom, co se dosahuje, takový je účel a kvůli tomu se něco děje. Ale to platí o obci, a tedy atd. Obec

Obec je zřízena za účelem
(kvůli) dobrého žití.

má o sobě (per se) soběstačnost života, jest tedy to vpravdě nejlepší svých částí. A tento argument jen potvrzuje antecedent předchozího argumentu.

Komentář: „Obec (civitas)“ je „za účelem dobrého žití.“

Aristoteles: „Proto jest každý stát od přírody, jelikož jsou od ní též prvotné společnosti. Onť jest účelem těchto a přirozenost jest vůbec účelem: neboť jaké co jest po dokonáném vývoji svém, takovou zoveme jeho přirozenost, např. u člověka; koně nebo domu.“

Komentář: „Obec je účelem přirozených věcí, to jest přirozená. . . . Onen účel, který něco má, pokud jeho vznik jest dokonán, je jeho přirozenost.“

Komentář se drží Aristotelova textu, obec je přirozeností a účelem přirozených společenství; pokud jejich vznik je dokonán. V textu dává Aristoteles dále příklady jiných skutečností, než je obec (přirozenost člověka po dokonáném vývoji svém, koně či domu po dokonáném vývoji . . .) a zdůrazňuje, že pospolitosť, člověk, kůň i dům mají co do povahy stejnou přirozenost, totiž to, čím jsou po dokonáném vývoji svém, po naplnění bytostných možností, že jsou tedy zásadně určeny stejným typem pohybu. A pokračuje: „Dále jest cíl a účel cosi nejlepšího; a soběstačnost jest účelem a největším dobrem.“

Komentátor: „To, co je nejlepší v tom, co se dosahuje, takový je účel a kvůli tomu se něco děje . . . Obec má v sobě soběstačnost života, jest tedy to vpravdě nejlepší svých částí.“

Aristotelovu závěrečnou formulaci: „Z toho vysvítá, že stát náleží mezi útvary přirozené a že člověk jest od přirozenosti živočichů států.“

Komentátor nahrazuje tento závěr podstatně jinou formulací: „Člověk jest přirozeně občanský (civile) živočich. Dokazuje se mimo text: Člověk se přirozeně jeví občanský. Antecedent se dokazuje: člověk přirozeně dychtí po tom, aby vytvořil domácnost, totiž zrozením sobě podobného a v důsledku toho touží po dědině, a v důsledku toho po obci tedy atd. Potvrzuje se: člověk dychtí o sobě (per se) po soběstačnosti života, avšak tato spočívá jen v obci atd.“

Přirozenost jest tedy nikoli „fysei“, ale je to způsob manifestace touhy člověka vytvořit domácnost. Pro středověk je základem společnosti pokolení, nikoliv smysl pospolitosti, účel, řád a funkce, které se prosazují v rozvinutém konkrétnu dovršeného společenství. Člověk dychtí o sobě (per se) po soběstačnosti života, tato však spočívá jen v obci. Společnost jest tedy jistým rámcem pro život a pokračování lidského pokolení.

Druhý závěr:

Člověk jest přirozeně občanský (civile) živočich. Dokazuje se mimo text: Člověk se přirozeně jeví občanský. Antecedent se dokazuje: člověk přirozeně dychtí po tom, aby vytvořil domácnost, totiž zrozením sobě podobného a v důsledku toho touží po dědině, a v důsledku toho po obci tedy atd. Potvrzuje se: člověk dychtí o sobě (per se) po soběstačnosti života, avšak tato spočívá jen v obci atd.

Neobčanský je buď lepší
nebo horší než člověk.

*) Text glosy je po paleografické stránce neobyčejně náročný. Původní čtení navrhl dr. R. Nový. V recenzním řízení navrhl dr. V. Herold v některých místech čtení odchýlené s ohledem na pravidla interpretativního přístupu. Po konzultaci s autorem původního přepisu jsem přijala přepis dr. Herolda s tím, že na několika místech jsem ponechala čtení původní, na němž dr. Nový po paleografické stránce trval. Oběma autorům zároveň děkuji za odbornou pomoc, kterou mi s velkou laskavostí poskytli. Dr. Herold pořídil také překlad do češtiny. Tohoto překladu jsem nepoužila a přeložila jsem text sama se zřetelem k překladu příslušného místa z Aristotela, k němuž se glosa váže.

Rozdíl mezi Aristotelem a středověkým komentátorem je tedy podstatný: polis a její „entelecheia“ (účel ve smyslu dovršení) — její přirozenost po dokonaném vývoji — je dobré živobytí. Civitas komentátora je forma soužití jednotlivých členů lidského pokolení.⁴¹⁾ „Civitas“ není kategorií k vyjádření pohybem vzniklé jednoty sociálních vztahů, ale na rozdíl od Aristotela jde o kategorii ryze popisnou.⁴²⁾

Všimněme si ještě jedné významné formy středověkého posunu Aristotelova pojetí do polohy, ovlivněné křesťanskou metafyzikou. Jde o dílo Danta Alighieriho, „Monarchia“, které bylo napsáno kolem r. 1317 současně s „Božskou komedií“.⁴³⁾

Do Prahy se dostala na Karlův dvůr zřejmě na počátku druhé poloviny 14. století.⁴⁴⁾

Aristotela interpretuje Dante takto: Příroda dle Aristotela směřuje vždy k naplnění určitého cíle. . . „tak jiný je cíl, k němuž věčný bůh svým tvůrčím projevem, jímž je příroda, k životu přivádí jednotlivého člověka, jiný, k němuž zaměřuje rodinu. . . a konečně poslední, k němuž lidská pokolení jako celek.“⁴⁵⁾ Také vnitřní naplnění zmíněného cíle souvisí s křesťanským aktivismem. Pro Danta „cokoliv přichází k bytí, je určeno nějaké činnosti“ (i zde posun v pojetí pohybu). Činnost odpovídá možnostem dané oblasti. U člověka není možností jen to, že jest,

⁴¹⁾ J. Kejř, Stát, církev. . . viz pozn. ³⁹⁾, str. 43 uvádí questii „Utrum quelibet civitas ad sui regenciam requirit prudenciam ordinatam“, jejímž autorem je mistr českého původu z počátku 15. století, v níž rozumí autor znalý Aristotela pojmem „civitas“ jednak hmotné místo, složené z domů a pozemků, jednak souhrn lidí, takové místo obydlené. J. Kejř v interpretaci textu sleduje vlastní řetěz úvah středověkého mistra, jemuž jde o definice obce a občanů, o řízení obce, složení obyvatel a příklání se ve volbě vládní formy k timokracii s ohledem na aktuální problémy doby. Nás tu zajímá spíše vztah antické filozofické koncepce státu—obce u Aristotela a ve středověkém pramenu. (Dodejme ještě, že Vychodil překládá polis pojem stát, Kejř při převodu latinského překladu do češtiny užívá pojmu obec.) V poznámce na uvedené straně cituje: „Noto 1): Quod civitas quo ad suum esse materiale est demorum pluralitas prediis et possessionibus habundans ad bene vivendum ordinata; patet ista difinicio per Philosophum in Yconomicarum et 3° Politicorum. — Secundo noto vero civitas est multitudo hominum prius dictam civitatem inhabitans, societatis adunata vinculo ad vivendum eodem more. Primo modo Praga est civitas, 2° modo omnes Pragenses homines sunt civitas. Ex quo notabili patet, quod sepe contingit, quod Praga civitas stat in loco immobiliter et tamen Praga civitas eodem tempore equitat ad bellum.“

„2° patet, quod cives ex eo sunt vocati, quod in unum coetum coeant, societatis vinculo adunati, ad custodiendum legem, secundum quam in virtutibus, honoribus et bonis temporalibus rite valeant habundare.“

„2° noto, quod civitatis regencia est ordinatio incolarum civitatis ad bene vivendum, moraliter, unanimiter, et socialiter, ut materialis eorum incorumpsa civitas conservetur. Ex isto notabili 1° patet, quod omnes cives unius civitatis debent vivere bene et moraliter.“

⁴²⁾ Totéž platí i o kategorii communitas, která značí pospolitost členů určité společnosti, jejíž charakter blíže určují teprve konkrétní souvislosti. Viz o tom J. Kejř, tamtéž str. 41.

⁴³⁾ Dante Alighieri: O jediné vládě, Praha 1942, str. 10 (předmluva Josefa Klimenta).

⁴⁴⁾ Tamtéž str. 20.

⁴⁵⁾ Tamtéž str. 45—46. Všimněme si, že takto je Aristoteles často „reprodukován“ i v novověkých příručkách, ač jde o reprodukci křesťanský laděných posunů.

(prosté bytí s ním sdílí i živly), ani sdružené bytí (to i u nerostů), ani oduševnělost a bytí vnímající (to i rostliny, ono i zvířata), ale bytí, vnímající možnosti tím způsobem (intellectus possibilis) — to jest to specificky lidské. Lidské pokolení se pak nemůže obejít bez mnohosti, již je tato lidská možnost uskutečňována. Úkolem lidského pokolení je uskutečňovat vždy celou způsobilost možnostního rozumu v teorii i v praktickém jednání. Takováto mnohost se vztahuje k řádu celkovému jakožto ke svému cíli — „monarchie“ prezentuje jednotu mnohého — jediné monarchie je „světu nezbytně zapotřebí, aby mu bylo dobře.“⁴⁶⁾

Nehledě na idealistický posun Aristotelova pojetí přírody a pohybu, který je naším tématem, je naopak myšlenka možnostního rozumu, jeho charakteru jakožto založeného v mnohotvárnosti lidské pospolitosti a problém jednoty v mnohosti významným poukazem k problémům novověké sociální teorie a filozofie.

Ke středověké interpretaci Aristotelova pojetí přírody a přizemnosti zmiňme se na závěr ještě o středověkém chápání přirozeného práva. Např. při kvodlibetu Mistra Prokopa z Kladrub r. 1417 byla položena otázka: „Utrum policias regi per iura legalia sit utilius et melius quam per iura naturalia.“⁴⁷⁾

Kvodlibetář formuluje důkazy pro obě protikladná řešení, aniž některé z nich výslovně preferuje. Ze způsobu argumentace je ovšem autorovo stanovisko, stranící legalitě, zásadně i ve jménu politického konzervatismu, jasné. Všimněme si ale v naší souvislosti jiné otázky: pojem „přirozenost“ v Aristotelově pojetí státu jakožto „fysei“ má zcela jiný obsah než stejný pojem ve středověku. Kvodlibetář uvádí nejprve argumenty pro prioritu „iura naturalia“. Iura naturalia jsou neměnná, proto spolehlivější. Pocházejí z rozumu, jsou stářejší a historicky primárnější na rozdíl od iura legalia, která jsou založena na vůli. V argumentaci pro primární význam iura legalia říká pak naopak kvodlibetář, že jsou reálnější, nejsou teoretickou konstrukcí nebo etickým požadavkem. Jsou sankcionována a fixována psanou formou, proto je v nich menší míra kolísavé neurčitosti.

Bližší rozbor by ukázal, že původní antická myšlenka „fysei“, která neznamenala naturalitu v novodobém smyslu, byla ve 14. století již zapomenuta. Vztah přírodních zákonů a zákonů společenských je tu naznačen v moderním smyslu v době, kdy princip společenskosti na nové bázi křesťanského pojetí aktivního člověka není dosud náležitě uchopen, kdy přírodní vystupuje buď v protikladu k lidskému jako trvalý základ, jako sféra prezentace „idejí mysli boží“ — rozumu proti jednotlivé lidské vůli, nebo na druhé straně přírodní jako ono proměnlivé, nekultivované v jednotlivém člověku, nefixované společenskou normou, nahodilé a neurčité. Legalita, iura legalia jsou naopak ve srovnání

⁴⁶⁾ Tamtéž str. 53.

⁴⁷⁾ J. Kejř, Stát, církev. . . viz pozn. ³⁹⁾ str. 41—2.

s etickými požadavky a teoretickými konstrukcemi zcela určitými normativními principy, vztahujícími se k realitě jako k tomu, co jest jsoící, reálně existující v konkrétně historických společenských hranicích. Role lidské vědomé legislativní činnosti tu stojí proti nepochopeným předpokladům této činnosti — legalita proti tomu, co je původně „od přirozenosti“ a čeho je legalita jen výrazem.

Antické pojetí „přirozenosti“ nemůže být už reprodukováno v době, která uvažuje v protikladu „příroda × bůh“ v křesťanském smyslu. Novověké pojetí přirozenosti se nemůže ještě rozvinout tam, kde priorita přírody před pozitivním zákonodárstvím je chápána spíše ve smyslu časové osy.⁴⁸⁾

Pokusili jsme se na několika ukázkách naznačit způsob formování filozofického povědomí ve 14. a 15. století v Čechách v souvislosti s povahou filozofického vzdělání na pražské univerzitě. Pokusili jsme se naznačit, jak žil Aristoteles v prostředí středověké společnosti a její vnitřně rozporné ideologie, čím byl této epoše. Více nebylo ani v intencích ani v možnostech našeho pojednání.

JAROSLAVA PEŠKOVÁ

**Probleme des philosophischen Denkens
in Prag der Zeit Karls IV.**

ZUSAMMENFASSUNG

Die Verfolgung der historisch-politischen Linie der ideologischen Bewegung mit Rücksicht auf ihre Beziehungen zur Hussitenbewegung, wurde im bisherigen Studium der Geschichte der tschechischen Philosophie des 14. Jh. als Ausgangspunkt betrachtet. Weniger Aufmerksamkeit wurde dagegen dem Studium des zeitgemässen philosophischen Denkens und der politischen, sozialen und juristischen Ideen als objektiver Form gewidmet, in welchen sich in dialektischer Konkretheit die Strukturen der Philosophie und des gesellschaftlichen Bewusstseins der Zeit hervorbildeten. Diese Tatsache wird auch dadurch beeinflusst, dass die verfolgten Probleme der Untersuchung des mittelalterlichen Denkens, in ihren Grundzügen schon durch die tschechische Fachliteratur des 19. Jh., im Zusammenhang mit der Formierung der nationalen Bewegung der Neuzeit, bestimmt wurden.

Die Autorin behandelt deshalb in ihrer Studie die Frage der Bestimmung des eigentlichen ideellen Bodens der Formierung des gesellschaftlichen Bewusstseins der Gesellschaft Böhmens am Ende des 14. Jh. Die Analyse des thematischen Inhalts des philosophischen Unterrichtes an der Prager Universität zeigt, dass in der Periode der Krise der traditionellen Metaphysik im 14. Jh. sich das Interesse eher auf naturwissenschaftliche Schriften und auf Arbeiten aus dem Gebiet der Ethik und der praktischen Philosophie verlegte. Hier können deshalb auch die Wurzeln des Humanismus der nachfolgenden Periode gesucht werden.

⁴⁸⁾ Vlastní pojetí vztahů mezi „iura legalia“, „iura naturalia“ a jejich role při řízení státu by zasluhovala samostatnou studii. Nám šlo jen o způsob traktování aristotelských filozofických kategorií v běžném ideologickém provozu při univerzitních disputacích. Dodejme ještě, že příkladem přirozeného zákona jako „neměnného“ je tzv. „boží zákon“ v husitské ideologii. Zde se mimochodem objevuje námět, který novodobým světským způsobem uchopí znovu osvícenství (Montesquieu, Holbach aj.), přičemž myšlenka „neměnnosti“ napovídá ještě antickou inspiraci a předjímá koncepci bytostného založení.

Dank der sozialen und politischen Umstände wurde Prag in dieser Zeit nach und nach zum Zentrum des intellektuellen Lebens ganz Europas und damit auch zum bedeutendsten Felde der ideellen und politischen Zusammenstöße der verfolgten Periode. Der seinen Höhepunkt erreichende Streit des Nominalismus und Realismus, oder besser gesagt des Universalienstreites, manifestierte so die Grundgegensätze der europäischen Politik. Die Politisierung des Streites um die Thematisierungsart der Frage nach dem Sein, verdrängte hier aber die Ontologie in die Sphäre der Theologie und führte zum Niedergang der Philosophie als solcher. Ihre Auffassung begründet die Autorin anhand einer Analyse der handschriftlichen Kommentare zu Aristoteles, der veröffentlichten Quodlibets und der am Hof Karls IV. belegten Schrift „Monarchia“ von Dante, wobei die Aufmerksamkeit auf die Verfolgung der Auffassungsarten der Begriffe „Staat“ und „Gesellschaft“ und auf die mittelalterliche Auffassung des Naturrechts konzentriert wurde.

KVODLIBETNÍ DISKUSE KE KVESTII PRINCIPALIS MICHALA Z MALENIC ROKU 1412*)

FRANTIŠEK ŠMAHEL

O pražských kvodlibetech v prvním a druhém desetiletí 15. století se všeobecně a nejspíše také oprávněně soudí, že náležely k nejvíce vyhraněným reformním projevům na univerzitní půdě. Články i drobné edice Sedlákovy a Bartošovy, příkladná Rybova edice Husovy kvodlibetní příručky a v posledních letech zejména studie a publikace Kejřovy podepřely již tuto domněnku velkým množstvím dokladů a údajů.¹⁾ Naproti tomu je zatím jen málo známo o konkrétním průběhu diskuse k jednotlivým kvestiím, takže například stále ještě tápeme, máme-li zodpovědět otázku, zda námítky k přednesené pozici nebývaly

*) Předcházející příspěvky této volné řady Studií a textů k pražskému sporu o universalia realia vyšly ve Filosofickém časopise 18, 1970, str. 987—998 [*I. Fragment komentáře k Viklefovu spisu De universalibus, II. Pálčova kvestie Utrum universale sit aliquid extra animam preter operationem intellectus v MS NÖB Wien 4483, III. Conspetus divisionis universalium v MS KK Praha M 35*]. Jelikož jsem neměl možnost provést stránkové korektury, zůstaly v textu některé chyby. Využívám této příležitosti, abych je dodatečně a s omluvou opravil: str. 989, 27. ř. — čti „přepsat“ místo „předepsat“; str. 990, 17. ř. — za slovem „Hus“ má správně být odkaz na 5. poznámku; ib. 19. ř. — čti správně „jež“ místo „jž“; str. 991, pozn. 8 — rukopis uvedený ve 3. ř. má správnou signaturu X H 18; str. 992, 5. ř. — čti správně „Viklefovu“; str. 994, 29. ř. — čti „tunc“ místo „tuno“; ib. pozn. 20 — má být „La positio“; zejména však prosím v příloze na str. 998 opravit „synkategoristicum“ za nesprávné „synkategorema“ a obdobně „kategoristicum“ za „kategorema“. Vynechané místo u výkladu universale logicum — incomplexum — synkategoristicum je třeba doplnit na „copulative“. V pozdějších letech do této řady Studií a textů přibyly následující příspěvky: *Ein unbekanntes Prager Quodlibet von ca. 1400 des Magisters Johann Arsen von Langenfeld*, Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 33, 1977, str. 199—215, *Polonica außerhalb des „Verzeichnisses der Quellen zum Prager Universalienstreit (1348—1500)“*, Studia Mediewistyczne 17, 1977, str. 159—182, *Ein Disputationsbehelf aus der Blütezeit des Prager Universalienstreites: Argumenta de universalibus realibus magistri Stephani Palecz*, ibidem 19/2, 1978, str. 165—173, *Prolegomena zum Prager Universalienstreit: Zwischenbilanz einer Quellennalyse*, in *Les universités à la fin du Moyen âge*, Louvain 1978, str. 242—255, *Husitská „Collecta de probationibus propositionum“ v rukopise SK ČSR VIII F 16*, in *Pocta Dr. Emmě Urbánkové*, Praha, Státní knihovna ČSR, 1979, str. 365—389, *Paris und Prag um 1450: Johannes Versor und seine böhmischen Schüler*, Studia Zródloznawcze 25, 1980, str. 65—77, *Hus und Wyclif: Opinio media de universalibus in re*, Studia Mediewistyczne 21, 1980 (v tisku). Všechny dosud známé prameny registruji v díle *Verzeichnis der Quellen zum Prager Universalienstreit 1348—1500*, Wrocław — Varsovie — Cracovie — Gdańsk 1980 (Mediaevalia Philosophica Polonorum XXV).

¹⁾ Srv. J. KEJŘ, *Kvodlibetní disputace na pražské universitě*, Praha 1971 (Sbírka pramenů a příruček k dějinám University Karlovy 6), kde všechna další literatura týkající se tématu.

povýtce jen formálně scholastického rázu, v nichž se, jak již plynulo ze samé povahy tohoto univerzitního aktu, nutně do určité míry vytrácelo doktrinální zaměření předsedajícího a dalších účastníků sporu. V nevýhodné situaci byl v první řadě vedoucí kvodlibetního turnaje, který musel často vyvracet nebo zpochybňovat závěry bez ohledu na své vlastní názory. V praxi se však vždy určité východisko našlo, neboť jinak by muselo docházet k nežádoucím rozporům i uvnitř jednoho a téhož názorového seskupení. Živý a často bouřlivý ohlas kvodlibetních vystoupení Jeronýma Pražského či Jakoubka ze Stříbra potvrzují, že husitské kvodlibety skutečná názorová střetnutí umožňovaly.²⁾ Otázkou však stále zůstává, zda v těchto známých případech nešlo jen o výjimku z pravidla. A protože povaha dochovaných pramenů neumožňuje dospět k vyčerpávající odpovědi, je třeba využít všech ojedinelých možností, které se v tomto ohledu nabízejí.

Jednou z nich je výzkum pramenů vážících se k jiným akademickým aktům, jakými byly např. řádné mistrovské disputace nebo povinné disputace tzv. konkurentů při výkladu Sentencí Petra Lombarda. Leč ani tu dosavadní bádání zatím nepřineslo tolik poznatků, aby se bylo možné odvážit širší generalizace.³⁾ Za tohoto stavu věci nabývá znovu na významu záznam diskuse ke kvestii *principalis* mistra Michala z Malenic na kvodlibetu 1412, který již dříve pro svou jedinečnost upoutal pozornost F. M. Bartoše a J. Kejře.⁴⁾ Zaslouhou obou badatelů známe již bezmála úplný výčet všech 37 mistrů, kteří v diskusi vystoupili, takže se můžeme převážně zaměřit na obsahovou výpověď pramene. Než se tak však stane, je třeba si blíže povšimnout kvestie, která byla podkladem k diskusi.

Mistr Michal z Malenic, řeč. Čížek, se připravoval k obtížnému a náročnému úkolu kvodlibetáře v období, kdy již sice na pražském učení doznávaly bouřlivé události roku 1409, kdy však již také brala za své pohoda, kterou se vyznačoval kvodlibet v lednu 1411. Vzestupná radikalizace reformní univerzitní skupiny vedla k vyhocení sporných otázek uvnitř navenek jednotné instituce mistrů Českého národa a k téměř již úplné roztržce mezi představiteli teologické fakulty a okruhem přátel i žáků Husových. Sotva se proto dalo očekávat, že kvodlibet proběhne bez

2) KEJŘ, *Kvodlibetní disputace*, str. 11n., 82n. a 95n. Srv. též, co říká M. MARKOWSKI o možnosti obsahových výpovědí *quaestiones dialecticae* (*Burydanizm w Polsce w okresie przedkopernikańskim*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1971, str. 46—47).

3) Pozoruhodné jsou z našeho hlediska zejména dvě studie. Prvá, jejímž autorem je D. TRAPP O. S. A., se mimo jiné zabývá doktrinální stránkou diskuse k úvodu II. knihy Sentencí Petra Lombarda z r. 1381 (*Cim 27034. Unchristened Nominalism and Wycliffite Realism at Prague in 1381*, Recherches de Théologie ancienne et médiévale, XXIV, 1957, str. 320—360). Druhá studie se naopak soustřeďuje k procedurálnímu postupu při teologických disputacích na základě zápisu dvaceti disputací v MS Maihingen, nyní Harburg über Donauwörth, č. II. lat. 14° 57, fol. 79a—110b (J. KEJŘ, *O formě disputace na pražské universitě*, Strahovská knihovna 5—6, Praha 1970—1971, str. 181—189).

4) Záznam diskuse uvedl do literatury J. SEDLÁK, *Husova disputace de quolibet*, Studie a texty I, 1914, str. 3. První pokus o jmenovité určení mistrů, kteří v diskusi vystoupili, učinil F. M. BARTOŠ, *Účastníci pražského kvodlibetu z r. 1412 a Husův podíl na něm*, JSH 13, 1940, str. 37—38, Bartošovy poznatky pak doplnil a místy opravil J. KEJŘ, *Z disputací na pražské universitě v době Husově a husitské II. Účastníci quodlibetu M. Michala z Malenic z roku 1412*. Sb. hist. 7, 1960, str. 65—69.

vzrušené atmosféry, a bylo tudíž na mistru Čížkovi, zda svým vlastním vystoupením i připravenými tezemi přileje olej do ohně či nikoli. I když se jeho kvodlibetní příručka nedochovala, takže si nemůžeme učinit celkový obraz o kvodlibetu jím vedeném, přece jen se zdá, že mistr Michal nemínil zůstat stranou zápasu, který právě na univerzitě probíhal.

Vše, co zatím víme o Michalovi, synu Matěje z Malenic,⁵⁾ nasvědčuje, že se již během svých univerzitních studií připojil k opravnému hnutí viklefského směru. Dosáhnuv roku 1399 hodnosti mistra svobodných umění, spojil své další životní osudy s pražskou univerzitou, které stál v letním semestru 1413 v čele jako rektor, když byl již pro zimní semestr 1405—1406 zvolen za děkana artistické fakulty. V univerzitních sporech před a kolem roku 1409 se nejspíše příliš neangažoval, v dalších letech však již nemůže být pochyb, že patřil ke straně Husových stoupenců. Odtud také vyvozují, že mistr Čížek příslušel k reformnímu okruhu již dříve, neboť po roce 1409 se starší mistři spíše od viklefismu vzdalovali, než aby se k němu teprve nyní začali hlásit. V červenci roku 1411 vystupuje např. spolu s Husem a dalšími mistry v zápise, kterým se jmenovaní poddali ve všech sporných věcech s arcibiskupem na výrok krále Václava a jeho rady.⁶⁾ Vrchol jeho reformní činnosti, jak se zdá, spadá až do dvou následujících let. Rozruch, který způsobila Jakoubkova kvodlibetní kvestie o Antikristu, byl asi Husovými odpůrci připisován i na jeho vrub, neboť jako kvodlibetář již výběrem otázky patrně vyšel Jakoubkovi vstříc, pokud se s ním dokonce předem nedohodl.⁷⁾ Dohra, kterou měla Jakoubkova pozice na teologické fakultě, jejímž byl mistr Čížek jako *baccalarius formatus* členem, zostřila pravděpodobně vztahy i mezi mistrem Čížkem na straně jedné a mezi mistrem Stanislavem na straně druhé. Jestliže Stanislav ostře reagoval na Jakoubkovo vystoupení traktátem *De antichristo*, chopil se Čížek své příležitosti, aby naopak napadl samého mistra Stanislava. Stalo se tak po 28. srpnu 1412, kdy Stanislav v kázání u Panny Marie před Týnem vystoupil proti pěti článkům Viklefovým. Z popisu Stanislavovy vyhlášky, která byla v pondělí dne 12. září zveřejněna ve vyšehradském kostele, se dovidáme, že mistr Čížek požádal Stanislava, aby se mohl seznámit s písemnou podobou jeho kázání. Podrážděný Stanislav mu odmítl vyhovět dříve, než napraví své předchozí věroučné prohřešky a než výslovně dozná, že spolu s církví považuje pět zmíněných článků za bludné.⁸⁾ O dalším průběhu této kontraverze není nic známo. Svými

5) Základní biografické údaje shromáždil B. RYBA (ed.), *Magistri Iohannis Hus Quodlibet*, Praha 1948, str. 91, pozn. 8. Srv. též J. TRÍŠKA, *Literární činnost předhusitské university*, Praha 1967 (Sbírka pramenů a příruček k dějinám University Karlovy 5), str. 78.

6) Srv. F. PALACKÝ (ed.), *Documenta Mag. Iohannis Hus*, Praha 1869, str. 434—437.

7) O Jakoubkově kvestii *Utrum sicut ex scriptura plane constat* a jejím ohlasu naposled KEJŘ, *Kvodlibetní disputace*, str. 95, kde i další lit. Níže uvedenou polemiku Stanislava ze Znojma *De Antichristo* ed. J. SEDLÁK, *Studie a texty III/1*, 1919, str. 31n.

8) Opis Stanislavovy vyhlášky je v MS KK Praha M 16, fol. 45b, odkud jej přetiskl A. PODLAHA, *Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapituly pražské II*, Praha 1922, str. 277. O pozadí Stanislavova kázání z 28. srpna 1412 srv. J. SEDLÁK, *M. Jan Hus*, Praha 1915, str. 248n. a V. NOVOTNÝ, *M. Jan Hus*, Praha 1921, str. 144n.

postoji z předcházejícího období si mistr Čížek získal důvěru viklefitů do té míry, že mu odevzdali své hlasy při rektorské volbě v dubnu 1413. A ani tentokrát své druhy nezklamal, jak dosvědčuje duch jeho protestního listu vídeňské univerzity z 8. července 1413.⁹⁾

Co již bylo řečeno, stačí k tomu, abychom mistra pověřeného řízením kvodlibetu v lednu 1412 zařadili mezi ty universitní mistry, kteří sice nestáli v čele viklefsko-husitského opravného hnutí, kteří však nicméně alespoň po jistou dobu tvořili jeho širší učené zázemí. Vzhledem k délce a intenzitě Čížkovy akademické činnosti částečně překvapuje chudost jeho dochovaných spisů. Pokud jde o jeho přednášky, komentáře a kvestie, ty nejspíše, až na malé výjimky, o nichž bude řeč, buď vzaly za své anebo dosud nevyplynuly na povrch z množství anonymně dochované literatury univerzitní provenience. Z povinných výkladů z doby Čížkova teologického studia máme jen povědomí o *Sermo ad clerum pro recommendacione theologie*, pod nímž se nejspíše skrývá prvé principium k výkladu Sentencí Petra Lombarda.¹⁰⁾ Není-li zpráv o jeho polemických traktátech a jiných spisech, lze s jistou pravděpodobností mít za to, že mistr Čížek v tomto ohledu zvlášť nevynikal. Sporným zatím zůstává synodální kázání *Attendite a falsis prophetis* v rukopisu Knihovny metropolitní kapituly pražské E 57.¹¹⁾

Avšak ani pokud jde o kvestie kvodlibetálního či jiného typu, dosavadní heuristika příliš neuspěla. Jediným dokladem tohoto druhu je právě kvestie *principalis* z jeho vlastního kvodlibetu, neboť dvě další kvestie, o nichž víme, se dochovaly jen ve formě příprav příslušných kvodlibetářů. Hus v lednu 1411 svěřil mistru Čížkovi otázku *Utrum veritas creata secundum esse existere causat dei scienciam relativam*. Čížek podle Husova závěrečného proslovu odpověděl tak, že „*relativam Dei scienciam altissime efferebat*.“¹²⁾ Toto shrnutí je ovšem příliš kusé, aby z něho bylo možné vyvozovat více než to, že Čížek dal přednost kladné odpovědi. Ožehavého tématu se týkala i otázka, kterou Čížkovi v roce 1417 uložil kvodlibetář Prokop z Kladruhu: *Utrum cum providencia dei infallibili possit stare contingencia futurorum et libertas arbitrii*.¹³⁾ I zde se totiž pohybujeme v okruhu materie, jež v případě viklefského pojetí jednotlivých kategorií byla na samé hranici hereze.

Nejinak tomu ostatně bylo i s otázkou, kterou si Čížek vybral pro úvod svého

9) Čížkův protestní list vydal naposled V. NOVOTNÝ, *M. Jana Husi korespondence a dokumenty*, Praha 1920, str. 352–353.

10) Na toto dílko, jehož titul se dochoval v katalogu Nacionis P 41, upozornil J. TRÍŠKA, *Příspěvky k středověké literární universitě II*, AUC — HUCP IX/2 (1968), str. 16, kde též stručný výčet dalších Čížkových spisů.

11) Čížkovi připsané synodální kázání se čte v MS KK Praha E 57, fol. 188a–192b a v řadě dalších rukopisů. TRÍŠKA, *Literární činnost*, str. 78, soudí, že nepochází od našeho mistra.

12) Husovu přípravu vydal RYBA, *M. Io. Hus Quodlibet*, str. 91–95; srv. dále zmínku o Michalovi v Husově závěrečném zhodnocení na str. 212 a údaje o dochování teží v MS NB Wien 4673 u KEJŘE, *Kvodlibetní disputace*, str. 141.

13) Srv. KEJŘ, *Kvodlibetní disputace*, str. 161.

kvodlibetu. Ve shodě s pražskou tradicí se týkala Boha a konkrétně pak mimo jiné jeho schopnosti či neschopnosti annihilace sensiblního světa. Zpracování této kvestie se dochovalo v jediném rukopise, a to v MS X E 24 pražské Univerzitní knihovny, kde se na fol. 205a — 210a čte pod názvem *Utrum Deus ex infinita potentia, sapiencia et bonitate mundum sensibilem ex nichilo temporaliter productum conservet, ne in nichilum redigatur*.¹⁴⁾ Text kvestie zdá se být úplný a blízký původnímu znění, chybí pouze negativní zpracování otázky, které bylo u pražské kvestie *principalis* nejspíše pravidlem. Kolem této dvojí, řekli bychom zrcadlové podoby kvodlibetářovy pozice, jsou jisté nejasnosti, které nebude na škodu rozptýlit již proto, že se bezprostředně týkají i našeho výkladu.

Vydavatel Husovy kvodlibetní příručky ve snaze objasnit, proč se Hus a po něm i Šimon z Tišnova ve spojovacím projevu mezi kvodlibetářovou kvestií a otázkou kladenou rektorovi jako prvému v pořadí vystupujících mistrů zmiňují o tom, že principální kvestii „*quam reverendus dominus Baccalarius, ut datum est sibi a supremo Domino, sustinuit*“, přišel s řešením, které v zásadě ob stojí dodnes. Na základě marginální poznámky „*Hec est posicio baccalarii*“ u počátku principální kvestie v příručce Knínova kvodlibetu Ryba totiž usoudil, že vybraný bakalář přednášel pozici jakoby na místě kvodlibetářově.¹⁵⁾ Kejř tuto domněnku odmítl ve prospěch vlastního dohadu v tom smyslu, že bakalář přicházel ke slovu až při vlastní diskusi, kdy za svého mistra — kvodlibetáře odpovídal na námitky mistrů.¹⁶⁾ Kejřův výklad však podle mého mínění neobstojí především proto, že se rozchází s prameny. I kdybychom totiž připustili, že kopista připsal výše uvedenou glosu ke Knínově kvestii omylem — což se však, jak hned ukáží, nestalo — zbývalo by vysvětlit, proč se v textu „zrcadlové kvestie“ několikrát uvádí 2. os. pl. „ponitis“ a proč v jeho závěru čteme: „*Ex quibus omnibus videtur quod ultimum correlarium vestre posicionis est falsum*.“¹⁷⁾ Bez významu není ani to, že Hus uvádí principální kvestii slovy „*propono questionem disputabilem sub hac forma*“, ačkoli úvodem k její — jak říkám — zrcadlové verzi praví zcela jednoznačně: „*Sed tamen more consweto CONTRA aliqua ex iam dictis propter meliorem informacionem replicabo*.“¹⁸⁾ Věc se tedy nepochybně měla tak, že kvodlibetář pověřil jednoho ze svých bakalářů přednesením základního

14) KEJŘ, *Kvodlibetní disputace*, str. 94, 148, kde však místo „mundum sensuaem“ čti „mundum sensibilem“.

15) B. RYBA, *Kvodlibet Šimona z Tišnova*, LF 72, 1948, str. 182, pozn. 9; cit. místo ze spojovacího krátkého projevu Husova v *M. Io. Hus Quodlibet*, str. 31 a v témže doslovném znění i v příručce kvodlibetu Šimona z Tišnova MS KNM Praha V C 42, fol. 62a. Jiné formule uvádějící kvestii *principalis* zaznamenal KEJŘ, *Kvodlibetní disputace*, str. 30, pozn. 30.

16) KEJŘ, *Kvodlibetní disputace*, str. 31.

17) Srv. MS KK Praha L 45 (příručka Knínova kvodlibetu), fol. 1b a 2a (*Hec est posicio baccalarii*), 5b, 6b (*ponitis*) a 9b (*vestre posicionis*).

18) RYBA (ed.), *M. Io. Hus Quodlibet*, str. 3 a 17. Kejřovi patrně unikla varianta v MS NB Wien 4673, fol. 125b, kde po závěrečném „Amen“ ještě následuje: „*et tantum dixerim de questionis materia, magister reverende, vestra cum informacione*.“

řešení otázky, které sám zpracoval. Bylo tomu tak jednak proto, aby bakalář usnadnil kvodlibetáři jeho všestranně náročný úkol, jednak proto, aby kvodlibetář mohl s větším vnějším efektem dostat svému úkolu v duchu klasické scholastické výuky, tj. objasnit spornou otázku argumentací *pro et contra*. A jelikož disputační turnaj *de quolibet* byl již v době pokleslé a zformalizované scholastiky napolo učeným kláním a napolo slavností či divadlem svého druhu, nezáleželo v řadě případů na tom, k jakému řešení kvestie *principalis* dospěje. Cílem byla vybroušenost, pohotovost a formálně logická náležitost argumentace, nikoli skutečný závěr nebo nový poznatek. Leč nedosti na tom, že v duchu tradice bakalář přednášel kvodlibetářovo řešení, jemuž sám kvodlibetář musel oponovat. Vše dále nasvědčuje tomu, jak nedávno naznačil Kejř, že ani debata ke kvestii *principalis* žádné závěrečné shrnutí neměla.¹⁹⁾ A mohli bychom dokonce říci, že ani mít nemohla, vycházelo-li od samotného kvodlibetáře základní řešení otázky *pro et contra*. Přes všechny tyto zvyklosti a formální pravidla, které se uplatňovaly i při kvodlibetech husitského období, můžeme však oprávněně předpokládat, že jak kvestie kvodlibetářova, tak i otázky ostatních mistrů poskytovaly dostatek možností pro skutečná názorová střetnutí a doktrinálně ideové vyhranění jednotlivých stanovisek. Z diskuse ke kvestii *principalis* Michala z Malenic je totiž zjevné, že za kvodlibetářovu odpověď byla jednoznačně považována pozice, kterou v zastoupení kvodlibetáře přednášel bakalář. Nebylo tudíž pochyb o tom, které z protikladných hledisek kvodlibetář zastává, a proto zcela přirozeně všichni účastníci diskuse do jednoho vystupovali s námitkami proti pozici přednesené bakalářem. „Zrcadlová“ pozice, s níž vystupoval sám kvodlibetář, byla brána jako formálně nezbytná součást aktu, takže jí nikdo z přítomných nevěnoval pozornost. A podobně zase diskutující závažností a povahou svých námitek dávali najevo své osobní stanovisko (ale i nezáměr). Závěrečného shrnutí pak již nebylo třeba, neboť průběh debaty ukázal rozložení sil a ideovou profilaci účastníků diskuse. Ani sebepodrobnější zápis však nemohl zachytit všechny podstatné složky vstupující do hry, tj. např. celkovou atmosféru zasedání, vztahy mezi mistry i doktrinální stanoviska méně známých mistrů, o nichž se můžeme nanejvýš jen dohadovat, zatímco přítomní je dobře znali a mohli reagovat na jejich nuance i proměny.

Tak a nejinak je třeba přistupovat i k zmíněnému již záznamu diskuse k Čížkově kvestii *principalis*, jež se dochovala v MS UK Praha IX F 7, fol. 35a — 41b. Nebudu první, kdo si postěžuje na svízele, které text v hojně míře poskytuje svou grafickou podobou, zámlkami, zkratkovitostí a místy i věcnou nesrozumitelností.²⁰⁾

¹⁹⁾ KEJŘ, *Kvodlibetní disputace*, str. 31 a *O formě disputace*, str. 184, kde další cenné poznatky, z nichž je zřejmé, že pražské disputace měly řadu ustálených zvyklostí.

²⁰⁾ Srv. NOVOTNÝ, *M. Jan Hus II*, str. 43—44, pozn. 6, nejnoveji pak KEJŘ, *Z disputací*, str. 65. Aniž bych chtěl míněním jiných omlouvat své omyly, předem přiznávám, že některá místa mi přes všechnu snahu zůstala nejasná a že jiná mohou být v mé interpretaci sporná. Za filologickou revizi části textu jsem zavázán díky panu dr. J. Tříškovi, CSC.

Není ani divu, že tomu tak je, neboť se vši pravděpodobností se nám dochoval originální zápis pořízený přímo v disputační síni. Písař ve snaze zachytit hlavní námítky jednotlivých mistrů si počínal jako dnešní student zapisující přednášky na vysoké škole. Tok řeči byl rychlejší pera, takže zapisovatel chtěl nechtěl musel leccos vynechat nebo zachytit jen v heslovitém náznaku.

Díky Kejřovu pojednání můžeme zde pomínout téměř vše, co se vztahuje k pořadí a k jmenovitému určení mistrů vystupujících v zápise. Jediným doplňkem, který však není bez širšího významu pro dějiny husitské univerzity, je zjištění dosud neznámého rektora pro zimní semestr 1411—1412 v mistru Sulkovi z Hořtky.²¹⁾ Jinak lze vyslovit pochyby jen pokud jde o první svod námitek, u nichž není uvedeno žádné jméno a o nichž Kejř, vycházející ze svých bohatých zkušeností s prameny tohoto druhu, usoudil, že nejspíše náležejí rektoru univerzity. Připusťme, že tomu tak bylo. V tom případě se však vynořuje možnost, že rektor vyslovil pouze námítky, jež jsou zachyceny v druhém, samostatném a mezerami výrazně odděleném odstavci na fol. 35b. Těmito mezerami totiž písař zpravidla odděloval příspěvky jednotlivých mistrů. Kromě toho námítky až do zmíněné mezery sledují členění kvestie, zatímco oddělený příspěvek na fol. 35b obsahuje pouze argumentaci vážící se k místu, jež v předcházejícím sledu bylo pomínuto.²²⁾ V případě, že šlo skutečně o námítky dvou mistrů, mohl být prvním v pořadí před rektorem pouze sám kvodlibetář. Toto vysvětlení však naráží na skutečnost, že dochovaná zpracování „zrcadlových“ kvestií jsou úplná, zatímco zde jde pouze o několik

²¹⁾ Srv. KEJŘ, *Z disputací II*, str. 65—69. Identifikaci rektora pro zimní semestr 1411—1412 lze zdůvodnit zápisem v Liber decanorum, který se nesporně váže k tomuto období: „Anno domini 1412 post disputationem de quolibet, quam fecit mag. Michael de Malenicz, sede archiepiscopali Pragensi vacante, fuerunt deputati per venerabilem virum dominum Sulkonem, artium et medicinae doctorem, pro tunc cancellarium universitatis studii Pragensis...“ (MUPR I, 1, str. 418). V době arcibiskupovy sedisvakance zastupoval kancléře — arcibiskupa vicecancellarius, kterým od roku 1405 na základě privilegia papeže Innocence VII. z 13. ledna téhož roku byl vždy rektor univerzity, jak zjistil již V. V. TOMEK, *Děje Univerzity pražské I*, Praha 1849, str. 131—132. Tuto skutečnost přehlédla i M. HAASOVÁ—JELÍNKOVÁ, *Správa a kancelář pražské univerzity v první době jejího trvání*, zvl. ot. Sbor. příspěvků k dějinám hlav. města Prahy, Praha 1948, str. 28 a 35, nikoli však F. M. BARTOŠ, který na ni upozornil v drobném článku *Rektor Karlovy univerzity M. Sulek z Hořtky*, JSH XIII, 1940, str. 88. Bartošův poznatek zapadl nejspíše proto, že v předcházející stati *Účastníci pražského kvodlibetu*, ib. str. 37, Bartoš ještě rektora jmenovitě neuvedl. K osobě rektora M. Sulka z Hořtky srv. nejnoveji F. ŠMAHEL, *Mistři a studenti pražské lékařské fakulty do roku 1419*, HUCP XX/2, 1980, str. 63—64. Zpracování Čížkovy kvestie se záznamem diskuse umožňují učinit si povšechnou představu o délce trvání tohoto aktu. Podle mého odhadu trvala tato úvodní část Čížkova kvodlibetu dvě a půl až tři hodiny. U kvodlibetů starších, kde bylo několikanásobně víc účastníků, je nutno počítat nejméně s celým půldnem. Tolik dodatkem k znamenitému Kejřovu dílu o pražských kvodlibetech. Před zadáním práce do tisku mne dr. Jiří Kejř laskavě upozornil, že záhadný mistr Rebeczka vystupuje k roku 1398 u F. TADRY, *Soudní akta konsistoře pražské, III*, Praha 1896, str. 345, č. 126, kde je jmenován Petr.

²²⁾ Sled protiargumentace je následující: „contra supposicionem 3am et conclusionem 3am“ [articuli primi], „contra conclusionem [primam] 2i articuli“, „contra 3am conclusionem 3ii articuli“. Samostatný odstavec na fol. 35b se v pořadí námitek vrací zpět a obrací se contra „correlarium 3um conclusionis 3ie articuli primi“.

protiargumentů, byť co do rozsahu nejdelších v celém záznamu.²³⁾ Z tohoto důvodu ponechávám věc otevřenou a přidržuji se Kejřova postupu.

Po těchto úvodních poznámkách můžeme se již plně soustředit na obsahové jádro Čížkovy kvestie a na argumenty, jež proti ní byly vzneseny. Nebudu se však vždy držet ani sledu kvestie, ani pořadí jednotlivých mistrů, neboť obojí je dostatečně zřejmé z přílohy. O formálně kompoziční stránce Čížkovy otázky stačí říci pouze tolik, že má všechny podstatné znaky kvestie tohoto typu.²⁴⁾

Ze závěrečného korelária k celé kvestii plyne, že autor odpovídal na všechny části otázky kladně, neboli, jak sám praví, že kvestie „*pro omnibus suis partibus est vera*“ (210a). A protože podstatnou složkou odpovědi je kategorické popření možnosti anihilace reálně existujícího světa Bohem, můžeme již z tohoto všeobecného závěru usoudit, že mistr Čížek musel zastávat hlediska blízká nebo totožná s viklefskou koncepcí univerzálií. Kosmologická a kosmogenická východiska našeho kvodlibetáře jsou také v plném souladu s názory běžnými v pražském viklefském okruhu:²⁵⁾ „*est autem duplex mundus, scilicet architipus, qui est multitudo ydearum sive rationum eternarum in mente divina relucencium. Talis autem est mundus intelligibilis, exemplar rerum omnium productorum. Alius est mundus sensibilis, exterior et exemplatus a priori*“ (206b). Na rozdíl od aristoteliků Viklef a po něm i mistr Čížek popírali věčnou existenci senzibilního, reálně existujícího světa. Tento svět, jak se říká v první konkluzi druhého artikulu „*est productus*“ (206b) a druhá konkluze téhož artikulu ještě dodává, že vznikl „*ex nichilo*“ (207a). Pojem „*fieri ex nichilo*“ Čížek ovšem neopomenul vysvětlit s odvoláním na trichotomický výklad Anselmův. A aby nevznikly nejasnosti, výslovně uvedl, že se přidržuje třetího modu, podle něhož „*fieri ex nichilo*“ znamená něco stvořit či vytvořit „*ex puro esse intellectivo aut intelligibili ad existenciam actualem sine materia presupposita ex qua fiat*“ (206b). Toto pojetí je v souladu

²³⁾ Je pozoruhodné, že zatímco „zrcadlová dvojice“ Knínovy kvestie se dochovala jen v jednom rukopise (MS KK Praha L 45), zatímco ve čtyřech dalších čteme jen základní kladné řešení, Husova dvojice se dochovala vcelku ve třech ze čtyř rukopisů. Další známé principiální kvestie a jejich dochování uvádí KEJŘ, *Kvodlibetní disputace*, str. 29 a 115n. Dále srv. ŠMAHEL, *Ein unbekanntes Prager Quodlibet*, str. 207.

²⁴⁾ Srv. KEJŘ, *Kvodlibetní kvestie*, str. 29n.

²⁵⁾ Nepovažují za nutno zde odkazovat na všechnu literaturu vztahující se k viklefské filozofii a její pražské odnoži. Základní práce uvádím ve studii *Universalialia realia sunt heresis seminaria*, ČSČH XVI, 1968, str. 797, pozn. 1. Z novějších prací stačí doplnit II. svazek díla G. LEFFA, *Heresy in the Later Middle Ages*, Manchester — New York 1967, str. 501n., edici traktátu *Mistra Stanislava ze Znojma „De vero et falso“* (ed. V. HEROLD), Praha 1971, edici úvodní části traktátu *Johannis Wyclif: De universalibus* (ed. V. HEROLD), Fil. čas. 18, 1970, str. 909—1 009 a studie J. NECHUTOVÉ, *Filosofické zdroje díla M. Matěje z Janova*, ib. str. 1 010—1 018 a S. SOUSEDÍKA, *Pojem „distinctio formalis“ u českých realistů v době Husově*, ib. str. 1 024—1 029. Nejnověji srv. V. HEROLD — M. MRÁZ, *K dialektice ideových zdrojů a společenského působení českého filozofického myšlení doby předhusitské*, Fil. čas. XXIV, 1976, str. 721—752 a V. HEROLD, *Problematika rozporu ve vývoji starší české filozofie*, ib. XXVI, 1978, str. 864—78.

s Viklesem, i když jeho jméno ani jednou v Čížkově textu nepadne a i když Čížek musel zde i jinde pominout řadu pro Viklefa příznačných subtilit.²⁶⁾

Se vznikem světa, jak již bylo zmíněno, úzce souvisela otázka času, neboť „*mundus est productus temporaliter*“ (207b, 3. konkluze 2. artikulu). Zatímco v pomyslném bytí, tj. ve světě idejí má exemplární praobraz pozemského světa (tj. jeho idea) věčné nadčasové trvání, kategorie skutečného času je pouze akcidentální povahy a jako taková vznikla a je spojena se senzibilním světem, od něhož také může být separována.²⁷⁾ Ačkoli každá substance existuje jak nadčasově, tak časově, člověk může poznávat jen její měnící se a porušitelnou složku projeví se v aktuálním bytí *esse existere*. Naopak v inteligibilním bytí je podstata věčná, neproměnlivá a nezničitelná. Z tohoto okruhu viklefských představ mistr Čížek také čerpal svou argumentaci v tom smyslu, že senzibilní svět „*est productus pro mensura temporis*“ a že má tudíž „*iniciium sui esse existere*“ (207b).

Poté, co v druhém artikulu zdůvodnil svůj souhlas s tezí, že „*Deus mundum sensibilem temporaliter ex nichilo produxerit*“, přešel Čížek k artikulu poslednímu, v němž se mimo jiné musel vyrovnat s pojmem *annihilatio*. Jako ukázka jeho závislosti na Viklefovi může posloužit následující iuxtaposice, která současně obsahuje jádro odpovědi:

Michal z Malenic (208a):

„*Secundo noto, quod sicut creatio est productio creature de puro esse intelligibili et sic de nichilo in effectum ad esse efectuale extra Deum, sic anichilatio, si foret, esset cessio creature in puro nichil in effectum, sic quod [preter] existenciam creature haberet purum esse intelligibile...*“ (209a): „*...impossibile est Deo anichilare aliquam rem mundi sensibilis nisi anichilando totum mundum sensibilem...*“ (209a) „*...ex quo [sequitur quod] Deus anichilando aliquid, de tanto anichilaret totam universitatem et totum mundum sensibilem. Videtur ergo, quod hoc non possit facere propter Christum et alios beatos...*“

Viklef, *De universalibus*:²⁸⁾

„*...suppono primo, quod sicut creatio est productio de puro esse intelligibili et sic de nichilo in effectum ad esse efectuale extra Deum, sic anichilatio, si foret, esset cessio creature in pure nichil in effectum, sic quod preter existenciam creature haberet purum esse intelligibile; ex quo videtur primo, quod Deus non possit anichilare aliquam creaturam, nisi anichilaret totam universitatem creatam, quod tamen non potest propter Christum et beatos; ideo videtur, quod non potest anichilare, nam omnis creatura habet esse creatum in primo creato analogo...*“

²⁶⁾ Zatím nejlepším úvodem do Viklefovy metafyziky je kniha J. A. ROBSONA, *Wyclif and the Oxford Schools*, Oxford 1961, o níž se také dále opírám. Průběžně jsem však přihlížel i k dalším pracím, abych získal celkovou orientaci o problematice.

²⁷⁾ Ještě podrobněji se otázkou času ve vztahu k stvořenému světu zabývá Štěpán Pálec v kvestii *Utrum Deus, qui creavit mundum sensibilem in primo instanti temporis, potuit ipsum prius producere et communicare creanciam alicui pure creature*. Ed. R. BEER, in *Johannis Wyclif De ente praedicamentali*, London 1891, str. 223—232. Pálec také v šlépějích Viklefových rozlišuje „duratio“ a „tempus“. K obojímu srv. ROBSON, *Wyclif*, str. 156n., 183 aj.

²⁸⁾ Cituji podle ROBSONA, *Wyclif and the Oxford Schools*, str. 155, pozn. 1), který se opírá o MS Cambridge, Trinity College B. 16. 2. Z 13. kapitoly Viklefova spisu *De uni-*

Uvedeným místům je třeba rozumět tak, že Viklef a spolu s ním mistr Čížek chápali *creacio* či *produccio* jako uskutečnění ryziho inteligibilního bytí. Annihilace by tak nutně měla z jejich hlediska za následek nejen destrukci uskutečněné substance (v daném případě hmotného světa vzniklého jako odraz pomyslného archeotypu ve světě idejí), ale i samého inteligibilního bytí, neboť třebaže prvé bylo realizací věčného archeotypu v pozemském čase, byly mu stvořením dány stejné atributy věčnosti, nutnosti a nezničitelnosti, jakých se dostalo individuálním archetypům od Boha.²⁹⁾ Je však na místě připomenout, že celý tento výklad vztahu sensibilního světa k ideálnímu archeotypu a dále pak k Bohu je zde a nejinak též v Čížkově kvestii krajně zjednodušen. Vzhledem k rozsahu kvestie i vzhledem k tomu, že mistr Čížek mohl počítat s tím, že většině přítomných je problematika Viklefova pojetí reálných všeobecnin blízká, máme tu co činit pouze s jednotlivými prvky vytrženými z myšlenkové soustavy. Pominuta je např. důležitá distinkce trojího odlišného bytí³⁰⁾ a nejinak je jen v náznaku podána složitá a značně ožehavá otázka přítomnosti Boha v reálně existujících jednotlivinách a v pozemském světě jako takovém. „*Ubi non est presencia Dei, ibi nichil est*“, (208b) praví Čížek v pátém koreláriu k první konkluzi třetího artikulu, když v uvedené konkluzi vyslovil tezi, že „*Deus per suam essenciam illabatur in intima cuiuslibet rei in existenciam producte*“ (208a). Zdá se, že i v tomto bodu náš mistr následoval Viklefa v jeho pojetí participace stvořené jednotliviny na obecném. Nejde tu tedy o panteismus, který byl protivníky Viklefovi přisuzován, nýbrž o rozlišení způsobu vlastnictví *esse* společného Bohu i stvořeným jednotlivinám. *Creatura* v tomto smyslu konvenovala s Bohem jen v inteligibilním bytí, nikoli v aktuální existenci *esse existere*. Zatímco však Bůh vlastní inteligibilní bytí nekonečně a nanejvýš dokonale, „*creatura*“ konečně a nedokonale.³¹⁾ Tak jako tak by annihilace stvořeného světa znamenala i annihilaci samého Boha, což přirozeně Čížek v souladu s dalšími tezemi svého výkladu rozhodně odmítá.

Těmito komplikovanými spekulacemi Viklef musel čelit časté námitce „modernistů“, tj. ockhamistů a nominalistů různých škol, že popření možnosti annihilace

versalibus mistr Čížek pravděpodobně přebíral i odkaz na Fitzralphův traktát *De pauperie Salvatoris* na fol. 209b („*Philosophice arguitur per divinum Armachanum . . .*“).

²⁹⁾ V stejném, tj. viklefském smyslu vyzněla i pozice mistra Ctibora z Radče *Utrum sicud Deus libere ex puro nichilo creaturam produxit, eam libere in pure nichilum redigere possit* v MS UK Praha V H 13, fol. 141a–142a a X H 18, fol. 76a–77a. Ctiborovo stručné zpracování otázky, které přednesl při některé z řádných mistrovských disputací, se ještě konsekventněji přidržuje Viklefa. Mnohem opatrněji, i když koneckonců se stejným závěrem, se dotkl problému annihilace mistr Petr Knín ve čtvrtém artikulu své kvestie *principalis Utrum summum bonum inmutabile sit creator et conservator singulorum encium uniuersis* (srv. MS KK Praha L 45, fol. 4a–4b nebo MS UK Praha X H 18, fol. 138b–139a a X E 24, fol. 353b–354a).

³⁰⁾ K rozlišení „*esse intelligibile*“, „*esse possibile*“ a „*esse existere*“ u Viklefa srv. přehledný výklad G. LEFFA, *John Wyclif: The Path to Dissent*, Proceedings of the British Academy LII, 1966, str. 149n.

³¹⁾ Přidržují se zde S. H. THOMSONA, *The Philosophical Basis of Wyclif's Theology*, The Journal of Religion, XI, 1931, str. 96n.

je v rozporu s boží všemohoucností. A nejinak i mistr Čížek v druhém koreláriu třetí konkluze třetího artikulu kategoricky tvrdí: „*non sequitur: Deus non potest quidquam anichilare, igitur non est omnipotens*.“ V obsírném zdůvodnění se zde i jinde opět přidržuje svého učitele, který sice na jedné straně uznával absolutní moc Boha, který však na straně druhé rovněž hovořil o tom, že Bůh své vlastní absolutní moci svobodně a ze své moci ukládá jisté meze. Podobně má Bůh podle Viklefa plnou svobodu kontradikce a protichůdného jednání, kterou opět z vlastní vůle ohraničuje. Náš mistr říká totéž téměř shodnými slovy: „*Libertas enim contradiccionis consistit in posse libere facere vel non facere, sed non in posse facere atque desistere*“ (209b).³²⁾

Vzhledem k viklefskému duchu celé kvestie poněkud překvapuje, že se její autor vyhýbá některým kategoriím, což platí příkladně o Viklefově pojetí dvojice *potencia absoluta et ordinata*. Příležitost k tomu měl hned v prvním artikulu, kde se musel mimo jiné zabývat otázkou, „*utrum Deus sit infinite potens*“. Nikde tu nepadne ani slovo o vztahu mezi *infinite* a *absolutum* a mistr se spokojuje tím, že předvádí své umění rozlišení co je a co není „*in fine latitudinis potencie*“. Snad si to lze vysvětlit tím, že Viklef se touto látkou obsírně obíral v traktátu *De potencia Dei productiva ad extra* a nikoli v 13. kapitole *De universalibus*, z níž náš mistr vycházel.³³⁾ V Čížkově kvestii by bylo možné obdobným způsobem rozebrat řadu dalších míst, to se však nejeví nezbytným pro další výklad.

Dříve než se pokusíme zjistit, co podstatného lze vyčíst ze záznamu diskuse k Čížkově kvestii, několik poznámek k dochované podobě textu. Posлуhač, který diskusi zapisoval, nemohl přirozeně zachytit vše. Tím si vysvětlíme nejen útržkovitou povahu některých příspěvků, ale i opomenutí vlastní argumentace všude tam, kde neznámý zapisovatel buď shledal námitku nezajímavou, anebo kde tok řeči prostě nestačil poznamenat. Vyloučit nelze ani možnost, že zapisovatel, kterým byl nepochybně některý z bakalářů (je zcela dobře možné, že zápisem byl pověřen právě onen bakalář, kterého si kvodlibetář vybral jako svého pomocníka), ještě nechápal smysl a odstíny všech vznesených námitek a pochybností. Přidáme-li k tomu, že v řadě případů zapisovatel vůbec neuvedl, ke které části kvestie příslušný mistr diskutoval, je někdy velmi obtížné rozeznat, co měl ten který mistr na mysli.

Za tohoto stavu věcí jsem rezignoval na komentář k vystoupením účastníků diskuse podle jejich pořadí v záznamu. Náhradu do jisté míry v tomto ohledu poskytuje tabulka v příloze II., kde je uvedeno, ke kterým bodům kvestie jednotliví mistři zaujímalí stanovisko. I když na kvantitativní analýzu námitek a pochybností vztahujících se k jednotlivým částem kvestie netřeba klást zvláštní důraz, přece jen je pozoruhodné, že zhruba polovina dílčích příspěvků se vztahovala

³²⁾ Pro srovnání s Viklefelem srv. opět citaci u ROBSONA, *Wyclif*, str. 188, pozn. 1).

³³⁾ K problému „*potencia absoluta et ordinata*“ u Viklefa srv. mj. ROBSON, *Wyclif*, str. 183n.

k prvnímu artikulu, který z našeho hlediska byl méně podstatný pro jádro problému než dva zbývající. Zde se nejspíše nabízela možnost k formálním námitkám pro všechny, kteří se z různých důvodů nechtěli pouštět do zásadního sporu s mistrem kvodlibetářem. Co do četnosti námitek pak následuje artikl třetí, zatímco prostřední článek upoutal pozornost přítomných jen v malé míře. Pokud jde o jednotlivé konkluze a korelária, vztahovalo se nejvíce připomínek k první konkluzi prvního artikulu (*Deus est infinite potencie*), k třetí konkluzi třetího artikulu (*Deus non potest anichilare aliquam rem mundi sensibilis*), k druhé konkluzi prvního artikulu (*Deus est infinite sapiens*) a k první konkluzi třetího artikulu (*Deus per suam essenciam illabitur in intima cuiuslibet rei in existenciam producte*).

Aby bylo vůbec možné získat určitou orientaci ve spleti nejrůznějších glos a připomínek, soustředil jsem se na několik bodů, v nichž se podle mého zdání koncentrovala aktuální látka tehdejších doktrinárních sporů na pražské univerzitě. Z tohoto hlediska sotva bylo náhodné, že řada diskutujících se více méně dotkla problému sensiblního světa, který byl častým tématem kvodlibetních i jiných kvestií.³⁴⁾ Hned první z diskutujících mistrů, tj. nejspíše rektor Sulek z Hořtky, vystoupil proti Čížkovi s tezí, že „*mundus sensibilis non est productus*“, neboť je věčný a „*nullum eternum est productum*“ (35a). Nejinak v duchu středověkého aristotelismu argumentuje mistr Mikuláš z Desné, podle něhož „*mundus est sempiternus, igitur est eternus. Consequencia tenet, quia sempiternum presupponit eternum*“ atd. (41a). K stejnému závěru však došel i mistr Zdeněk z Labouně, když dovodil, že „*mundus eternaliter fuit in esse existere*“.³⁵⁾ Tématu sensiblního světa se týká i příspěvek mistra Jakoubka ze Stříbra, který je cenný již tím, že se z jeho ryze akademicky zaměřené činnosti mnoho nedochovalo. Pokud se nemýlím, Jakoubek své námitky formuluje mimo rámec viklefské metafyziky: „*quia Deus eternaliter dat esse rebus extra, igitur non potuit incipere creare ex nichilo*“. Toto obecné tvrzení, jak Jakoubek výslovně zdůrazňuje, se týká i sensiblního světa, čímž popřel hned několik kvodlibetářových závěrů najednou.³⁶⁾ Ještě jiným směrem se nese argumentace mistra Soběslava Skály z Rožnova a mistra Jana z Hradce. Zatímco první rozlišuje dvojí možnost počátku světa, tj. „*per creacionem vel per primam materiam*“ (39b), druhý spekulativně tvrdí, že svět fakticky není, neboť „*quidquid preter ens est, nichil est, sed mundus sensibilis preter ens est, igitur mundus sensibilis nichil est*“ (38a).

Bůh by byl „*minoris potencie quam ab eterno fuit*“, kdyby mohl sensiblní svět

³⁴⁾ Srv. např. heslo „mundus“ ve věcném rejstříku k publikaci J. KEJŘE, *Kvodlibetní disputace*, str. 186.

³⁵⁾ „Item existere mundi sensus et adequata causa fuit eternaliter, igitur mundus eternaliter fuit in esse existere. Antecedens probatur et queritur utrum Deus fuit et est tam sensus et adequata causa mundi in esse existere sic et quia illa eternaliter. Similiter igitur mundi esse existere eternaliter fuit. Consequencia tenet, quia posita causa suppositi et adequata ponitur et effectus“ (36b).

³⁶⁾ Jakoubkovo vystoupení srv. v příloze III.

pouze stvořit a nikoli znicotnit (35b). Touto sofistickou námitkou se znovu dostáváme k možnosti annihilace pozemského světa, kterou oponent, v daném případě rektor Sulek, zjevně připouští.³⁷⁾ Podobně soudí i řada dalších mistrů, třebaže každý z nich argumentuje jinak. Mistr Jan z Řiště příkladně má za to, že když „*Deus produxit creaturas ab esse essencie ad esse existere, igitur eadem ratione creatura potest anichilari*“ (37a). Naopak mistr Brikcí ze Žatce vychází z odlišnosti *esse virtutis* a *esse nature*, aby jinak doložil, že první je důstojnější a dokonalejší druhého a aby jednak na základě porušitelnosti *esse virtutis* hřichem dokázal, že když Bůh trpí mnohá zla směřující k narušení univerza, může také „*anichilare esse virtutis*“ (38b). Na tomto příkladě je rovněž možné vidět, jaké možnosti pojmové ekvilibristiky pozdněstředověká scholastika dávala svou obrovskou zásobnicí významově odlišných pojmů. Kategorie „*esse*“ se např. v naší diskusi objevuje v tolika variantách, že by k jejich dešifraci a k vzájemnému srovnání bylo třeba samostatné studie. Otázkou annihilace se ve svém polemickém příspěvku zabývá i mistr Jan Hus. Bohužel však zapisovatel nezaznamenal vlastní argumentaci, takže známe jen jeho tvrzení, že „*Deus potest aliquid anichilare*“.³⁸⁾ Také děkan Marek z Hradce nevidí důvod, proč by annihilace nebyla možná (36a), zatímco mistr Ctibor z Velvar se spokojil s námitkou, že je nadbytečné, aby Bůh uchovával sensiblní svět nekonečnou mocí, když k tomu stačí moc konečná.³⁹⁾ Mistr Prokop z Kladrub jako jeden z mála hledal oporu pro svůj příspěvek v autoritě a našel ji ve výroku sv. Augustina: „*quid quid Deus fecit ex nichilo, in nichilum potest redigere*“. Dále pak argumentuje *per analogiam*, vycházející ze vztahu mezi *causa prima et causa secunda*. Cokoli může příčina druhá, může i první. Jestliže tedy „*artifex temporalis potest destruere rem ad quantum produxit, igitur artifex supremus potest ad tantum destruere rem ad quantum produxit*“ (38b–39a). Podle mistra Prokopa z Plzně „*mundus est temporaliter productus ex nichilo*“ z toho důvodu, že „*omne ens est formaliter Deus*“. A jelikož „*nichil, quod est formaliter Deus, est productum ex nichilo*“, platí to i o sensiblním světě (39a). Stručný a průzračný je diskusní vstup mistra Eliáše z Horšovského Týna: „*Item vel mundus potest anichilari, vel mundus necessario et absolute esset. Sed si mundus necessario absolute esset, non esset productus, igitur*“ etc. (40b). Z nejmladších mistrů k této otázce mj. vystoupili mistři Vavřinec z Nymburka a Václav z Prahy. První prohlásil, že „*esse intelligibile mundi sensibilis est redigi-*

³⁷⁾ „Et si dicitur, quod ab eterno fuit potencia in Deo ad conservandum et non conservandum, sed postquam produxit mundum sensibilem, non potest eum conservare. Arguitur sic: Respondeo, quod Deus esset minoris potencie quam ab eterno fuit. Probatur: ideo aliud non potest quid ab eterno potuit. Probatur: ideo non potest mundum non conservare et ab eterno potuit mundum non conservare. Igitur aliud ideo non potest, quid ab eterno potuit...“ (35b).

³⁸⁾ Husův příspěvek srv. in extenso v příloze III.

³⁹⁾ „Item dicitis, quod Deus ex infinita potencia conservat mundum. Contra. Non est necessarie quod Deus ex potencia infinita conservet mundum. Probatur: Potest conservare ipsum potencia finita, igitur est superfluum quod conservaret mundum potencia infinita“ (36b).

bile in nichilum“⁴⁰⁾ druhý opět využil vztahu mezi prvou a druhou příčinou. Jestliže člověk může podle mistra Václava vytvořit a znicotnit nějakou věc, může tak učinit i Bůh (41b).

Poslední z polemických glos se dotýká rovněž otázky nekonečnosti boží moci, které věnovali značnou pozornost i jiní účastníci diskuse. Tak hned jeden z prvních disputujících mistrů, stále záhadný Petr Rebeczka tvrdil, že Bůh nemůže vytvořit vše, např. hřích (35b). Mistr Šimon z Tišnova zase vyšel z rozdílu mezi Bohem a kategorií „ens transcendens“, z čehož snadno dovodil, že „*Dei potentia non excellit potentiam entis transcendentis*“. A protože dále „*Deus non potest peius quam ens transcendens, igitur sequitur, quod potentia Dei non excellit omnes alias potentias*“ (38a). Proti kvodlibetářovu tvrzení, že v Bohu není „*potentia passiva*“⁴¹⁾, vystoupil jednak Hus, který navíc popřel, že je v Bohu „*potentia infinita*“,⁴²⁾ jednak mistr Jan z Borotína,⁴³⁾ jenž si vypomohl významovou příbuzností slovesa „*patior*“ a adjektiva „*passivus*“: „*Intelligere est pati*“ a jelikož „*Deus intelligit, igitur patitur*“ (41a). Mistr Řehoř Lvův z Prahy se dotkl problému, který kvodlibetář obešel: „*Si Deus est infinite potentie, tunc Deus potest omnia facere*“. Tak tomu však není, protože moc Boha je „*terminata maximo*“, čemuž je třeba rozumět tak, že Bůh může vykonat „*maximum et non amplius*“ (37a). Podobně i mistr Pavel z Olše namítl, že jestliže „*Deus est infinite potentie, igitur est summe potentie. Sed consequens est falsum, quia Deus non est summe potentie, cum non potest aliquem effectum producere sine causa secunda contrariante*“ (41b).

Poměrně málo mistrů zaujalo stanovisko k ožehavé otázce boží přítomnosti ve stvořených věcech, která tvoří náplň první konkluze a příslušných korelárií třetího artikulu kvodlibetářovy kvestie. Aby vyvrátil Čížkovu tezi, vzal si mistr Kunšův z Prahy na pomoc samého ďábla a pak již hravě dokázal, co chtěl: „*Item sequitur, quod Deus potest illabi diabolo, cum potest illabi omnibus rebus. Sed consequens falsum, quia alia posset bonificare diabolum, cum Deus omnem rem cui illabitur bonificat*“ (39b). Je příznačné, že k témuž tématu zaměřil svůj příspěvek i mistr Jeroným Pražský, jenž se subtilitami komunikace Boha a jednotlivin zabýval takřka v každém svém univerzitním aktu. To však ještě neznamená, že by jeho vystoupení postrádalo oně sofistiky, kterou jsme již mohli zaznamenat u jiných jeho

⁴⁰⁾ „*Si esse intelligibile rei mundi sensibilis est redigibile in nichilum, omne aliud esse illius est redigibile in nichilum. Sed ita est, quod esse intelligibile mundi sensibilis est redigibile in nichilum, igitur. Minor probatur: imago mundi [?] sensibilis est redigibilis in nichilum. Consequencia probatur, quia esse intelligibile mundi sensibilis est imago et exemplar ad cuius similitudinem est formatus mundus sensibilis, sed illa imago est redigibilis in nichilum. Probatur prepositum, ubi dicitur 'imagine earum ad nichilum rediges'*“ (40b).

⁴¹⁾ Srv. v příloze I. druhé korelárium první konkluze prvního artikulu.

⁴²⁾ Husovu argumentaci srv. v příloze III.

⁴³⁾ Přidružuji se Kejřovy domněnky, že mistr vystupující v textu pod přezdívkou „Mnysek“ je Jan z Borotína (*Z disputací II*, str. 68). Za velmi pravděpodobnou uvažuje tuto identifikaci též A. VIDMANOVÁ, *Husův přívrženecký Mikuláš Mněšek*, Husitský Tábor 3, 1980, str. 62, pozn. 39.

kolegů. Rozlišením tzv. primárních supposit, tj. v daném případě Boha a Tvůrce, prokazuje, že nejen Bůh, ale i „ens differens a Deo potest illabi in intima rei“⁴⁴⁾ V podstatě stejně argumentovali též mistři Jan z Jičína⁴⁵⁾ a Přeč z Bránic. Zatímco však Jičín operoval s pojmem „essencia“, Přeč si vzal navíc na pomoc ještě kategorii „forma substancialis“ (41b).

Tím vším jsme zdaleka ještě nevyčerpali tématickou šíři a různorodost připomínek. Řada mistrů například nenechala bez povšimnutí konkluzi a korelárii prvního artikulu o nekonečnosti boží moudrosti, jiní zase polemizovali se suppositem apod.⁴⁶⁾ Vítané oživení vnesl jistě do debaty mistr Jan z Berouna, který dokazoval nesprávnost teze o nekonečnosti boží moci na příkladu porušené ženy, z níž už ani Bůh nemůže zpětně učinit pannu (40a). Naopak vystoupení mistra Alekseje z Piekar budí dojem, jakoby dotyčný mistr chtěl splnit jen svou povinnost (39a). Naše klasobraní zakončí český Descartes před Descartem, mistr Šimon z Rokycan: „*Item quidquid potest cogitare, potest esse, sed Deus melius potest cogitare, igitur. Probatur: Deus potest cogitare melius se. Probatur, quia Deus potest cogitare melius se esse non posse et ideo cogitat melius se. Probatur, quia cogitat illud melius non posse, igitur Deus cogitat melius*“ (40b).⁴⁷⁾

Na první pohled by se mohlo zdát, že výsledky rozboru jsou povážlivě hubené. Do jisté míry tomu tak skutečně je a nemělo by smyslu skrývat zklamání nad tím, že zápis diskuse neobsahuje více. Co je však vůbec možné od podobných turnajů výmluvnosti očekávat? Někdy jako bychom zapomínali, že středověký učenec se nedíval na záhady světa a člověka našima očima a že svázán tradicemi školské výuky posuzoval samu intelektuální činnost jinak než my. Odtud pak plyne neporozumění smyslu středověkých disputací, jejichž subtility namnoze ani nedokážeme postihnout. Kromě toho bychom neměli ztrácet ze zřetele, že i odborné diskuse na různých moderních sympoziích mívají často formální ráz a kolísavou úroveň. Ještě jednu okolnost však musím připomenout a ta jde částečně na můj vrub. Před-

⁴⁴⁾ Jeronýmovu polemiku srv. v příloze III.

⁴⁵⁾ „*Item contradictorium conclusionis illius [articuli] 'Deus illabitur etc.' est verum, igitur ipsum falsum [!]. Antecedens probatur: aliquod ens aliud a Deo potest illabi, quia intus labitur similiter esse rei. Dicitur quod non, quia illabi est esse in diversis locis omnino condistinctis per essenciam*“ (40a).

⁴⁶⁾ Srv. tabulku v příloze II. V případě, že se námětky týkaly promiskue jak konkluze, tak příslušných korelárií, řadil jsem je vždy pod konkluzi. Týká se to zejména první konkluze a korelárií k třetímu artikulu.

⁴⁷⁾ Proslulá Descartova sentence „Cogito ergo sum“ má ovšem svou středověkou prehistorii počínajíc Augustinem přes Scota Euirigenu až k Anselmovi a k Hugovi de Saint-Victor. Srv. k tomu povšechné odkazy v kterýchkoli systematických dějinách středověké filosofie. Z novějších děl uvádím A. FOREST, F. Van STEENBERGHEN, M. de GANDILLAC, *Le mouvement doctrinal du XIe au XIVe siècle* (Histoire de L'Église 13), Tournai 1956, str. 61 aj., *The Cambridge History of Later Greek & Early Medieval Philosophy*, ed. by A. H. ARMSTRONG, Cambridge 1967, str. 363 a E. GILSON, *La philosophie au Moyen Age*, Paris 1962², str. 306 aj. Nejvíce informací snesl v tomto ohledu L. BLANCHET, *Les antécédents historiques du 'Je pense, donc je suis'*, Paris 1920. Srv. též rozpravu M. SOBOTKY, *Descartes a metafyzika*, in: René Descartes, *Úvahy o první filosofii*, Praha 1970, str. 14n.

ložená studie není než pouhým náběhem k dešifraci obsahové výpovědi textu. Proniknout k jádru všech přednesených diskusních příspěvků by znamenalo analyzovat učenou látku bezmála v rozsahu celé výuky na pražské artistické fakultě, což za daného stavu našich znalostí zatím nepřichází v úvahu.

Přes uvedená omezení je možné vyslovit několik předběžných závěrů. Předně se zdá, že žádný z účastníků diskuse neměl v úmyslu porušit pravidla hry a posunout těžiště sporných otázek za hranice akademicky „*more scholastico*“ vedené debaty. Ačkoli kvodlibetářova kwestie byla zpracována v linii viklefské metafyziky, v diskusi ani jednou nepadlo Viklefovo jméno. Ještě více však překvapuje, že byly pomínuty teologické konsekvence vyplývající z Viklefovy teze o nemožnosti annihilace celku a části sensiblního světa. Nemůže být totiž nejmenších pochyb o tom, že všem přítomným byla dobře známa spojitost mezi Viklefovým učením o remanenci a jeho teorií o annihilaci.⁴⁸⁾ Povědomí o heretičnosti Viklefovy eucharistické doktríny bylo v Praze již na přelomu 70. a 80. let 14. století, nemluvě o tom, že soupis čtyřiceti pěti bludných článků odsouzených na pražské univerzitě v roce 1403 a 1408 právě těmito tezemi začínal.⁴⁹⁾ Vysvětlení lze snad vidět jednak v tom, že ještě nedoznely důsledky nedávných arcibiskupových a jiných výnosů proti eucharistickým novotám, jednak v tom, že i v samotném reformně viklefském pražském okruhu panovaly kolem učení o remanenci vážné rozpaky. Hus např. Viklefovu teorii remanence nesdílel, takže mohl ve svém diskusním vystoupení otázku annihilace bez větších rozpaků zpochybnit, zatímco zastánce remanence Jakoubek se námitky proti nemožnosti annihilace sice zdržel, zřejmě však nikoli z důsledného lpění na viklefském metafyzickém systému, nýbrž nejspíše proto, že si remanenci zdůvodňoval především teologicky.⁵⁰⁾ Netrvalo však dlouho a spor o laické přijímání z kalicha rozvířil otázku eucharistie do té míry, že znovu pronikla do disputačních síní pražské univerzity. Aspoň jeden případ si v této souvislosti žádá naší pozornosti, třebaže není jisté, zda kwestie, o níž bude řeč, byla skutečně přednesena. Když si někdy v druhé polovině roku 1415 mistr Šimon z Tišnova připravoval akta svého kvodlibetu, zařadil do nich i otázku *Utrum*

⁴⁸⁾ K vztahu mezi Viklefovými názory o annihilaci a remanenci mj. ROBSON, *Wyclif*, str. 189–195 aj., LEFF, *The Path to Dissent*, str. 176n. a P. De VOOHT, *Hussiana*, Louvain 1960, str. 292–299, kde důležitý výklad o Viklefově příklonu k „*praedicatio habitudinalis*“ při explikaci reálné přítomnosti Krista v eucharistii. De Vooght však na rozdíl od jmenovaných a dalších autorů klade na první místo teologický a nikoli filozofický zdroj Viklefovy argumentace. K tomu více ŠMAHEL, *Universalia realia*, str. 798 a 814.

⁴⁹⁾ K nejstarším pramenům dosvědčujícím znalost Viklefova učení o remanenci a annihilaci v Praze srv. E. STEIN, *Mistr Mikuláš Biceps*, VKČSN, Tř. I., 1928 (Praha 1929), str. 43n. a TRAPP, *Clm 27034*, str. 355, jinak ke kritice a k institucionálním postihům viklefské filozofie srv. ŠMAHEL, *Universalia realia*, str. 799n.

⁵⁰⁾ Více k Husovu pojetí eucharistie P. De VOOHT, *Huss a-t-il enseigné la remanencia panis post consecrationem?*, in *Hussiana*, str. 263–289, k Jakoubkovi a k celkovému průběhu eucharistických diskusí v Praze před rokem 1412 srv. H. KAMINSKY, *A History of the Hussite Revolution*, Berkeley and Los Angeles 1967, podle hesla Eucharist v rejstříku.

Deus, qui solus potest rem creare, potest rem simpliciter anichilare. V tezích své přípravy, jež mimochodem má některé prvky připomínající Čížkovu kwestii *principalis, neopomenul* v námitkách „*contra negantem anichilacionem posse esse per Deum*“ uvést i pravověrnou transsubstanční doktrínu.⁵¹⁾

Závěrem několik slov k otázce, do jaké míry obracejí v diskusi přednesené námitky ideová hlediska jednotlivých mluvčích. Aniž bych ztrácel ze zřetele formálně školský ráz debaty, přece jen se kloním k názoru, že většina mistrů vystupovala ve shodě se svými postoji k celku i k částem Viklefova učení, neboť každý z účastníků diskuse měl konec konců možnost formulovat svůj příspěvek tak, aby se nedostal do rozporu s vlastními představami. V tom případě je však nutno připustit značnou pestrost i protichůdnost stanovisek uvnitř mistrovského sboru pražské artistické fakulty. Jestliže tak tomu prokazatelně bylo v otázkách souvisejících s Viklefovými teologickými tezemi, nic zatím nebrání vyslovit domněnku, že nejenom tomu bylo i pokud jde o Viklefovu metafyziku a jeho pojetí reálných všeobecnin.

⁵¹⁾ K dochování tezí uvedené otázky KEJŘ, *Kvodlibetní disputace*, str. 150. Glosu o eucharistii citují z MS KK Praha N 12, fol. 20a: „Item in consecracione hostie in corpus Christi totus panis anichilatur et similiter in consecracione calicis in sanguinem virtute divina ita, quod nichil remanet illius panis, ergo possibilitas anichilacionis non est neganda. Antecedens probatur, quia non potest fingi, quod talis panis mutaretur in corpus Christi cum omnibus mutacionibus. Oportet dare stabile fundamentum sive subjectum, quod manet sub utroque termino mutacionis, sive talem mutacionem transsubstantionem nominare vellemus, aut dicatis quo devenit panis. Materia enim non mutatur in materiam corporis Christi, que prius fuit, quoniam aliud posset mutari in aliud, quod prius fuit. Et dicere quod tot et tante materie, que fuerunt, sunt et erunt in hostiis consecratis et consecrandis, mutatae sunt et mutabuntur in tam puram materiam corporis Christi non bene potest dici, ergo utique anichiletur“ (stejně znění v MS KNM Praha V C 42, fol. 69b).

PŘÍLOHA I.

Stručný výtah z kvestie *principalis* mistra kvodlibetáře Michala z Malenic
Utrum Deus ex infinita potencia, sapientia et bonitate mundum sensibilem ex nichilo temporaliter productum conservet, ne in nichilum redigatur.
MS UK Praha X E 24

ARGUITUR AD PARTEM NEGATIVAM QUESTIONIS ET PRIMO CONTRA SUPPOSITA

205a *Supponit enim primo questio* Deum esse infinite potencie. Contra. ... igitur primum suppositum falsum.

Item deus est solum finite potencie, sapientie et bonitatis... igitur secundum suppositum falsum.

Item quod Deus non produxit mundum sensibilem ex nichilo, quia ex nichilo nichil sit, ut omnes philosophi consentiunt... igitur etc.

Item Deus non conservat res mundi huius... igitur etc.

Item *ultimo* sic: Si Deus est omnipotens, ut questio supponit... et per consequens questio falsa.

IN OPPOSITUM sunt plures philosophi antiqui ponentes conveniens esse Deo ex infinita potencia, sapientia et bonitate istum mundum sensibilem producere ex nichilo... igitur questio vera.

In ista questione erunt tres ARTICULI. *Primus* erit de illo, utrum Deus sit infinite potens, sapiens et bonus. *Secundus* erit de illo, utrum Deus mundum sensibilem temporaliter ex nichilo produxerit. *Tercius* vere erit de illo, utrum Deus mundum sic productum regat et conservet ne anichiletur.

PRIMUS ARTICULUS

205b *Quantum ad primum noto... Secundum noto... // ...Tercio noto... Ulterius noto... Ultimo noto...* Istis sic stantibus ponam tres SUPPOSICIONES, super quas tres fundabo conclusiones cum eorum correlariis.

Prima suppositio: Deus est in fine latitudinis potencie, sine possibilitate finis, superius finientis...

Secunda suppositio: In vere sapientem nulla potest cadere perturbacio...

Tercia suppositio: Quidquid omnia appetunt, hoc est simpliciter et infinitum bonum...

CONCLUSIO PRIMA istius articuli: Deus est infinite potencie...

206a *Correlarium primum:* Potencia dei est prima potenciarum omnes alias penitus excellens, mensurans et requisita ad ipsos...

Correlarium secundum: In Deo non est aliqua potencia passiva...

Correlarium tertium: Non possunt agere potencie secunde nisi in virtute potencie prime...

CONCLUSIO SECUNDA: Deus est infinite sapiens...

Correlarium primum: Infinita Dei sapientia omnia sibi subiciens disponit in iugo suo suavi...

Correlarium secundum: Omnes res in comparacione divine sapientie desipiunt...

Correlarium tertium: Infinita Dei sapientia nude et aperte cognoscit omnia...

CONCLUSIO TERCIA: Deus est infinite bonus...

Correlarium primum: Deus est summe appetibilis...

Correlarium secundum: Nichil potest tantum diligere Deum, quantum ipse se diligit...

Correlarium tertium istius articuli: Deus est summe utilis, quia omnipotens et summe formosus, quia est summe sapiens et summe honestus, quia summe bonus. Primum appropriatur Patri, secundum Filio, tertium Spiritui sancto... et tantum de illo articulo.

SECUNDUS ARTICULUS

Quantum ad secundum articulum noto... Secundo noto... Tercio noto...

CONCLUSIO PRIMA: Mundus sensibilis est productus...

Correlarium primum: Deus prius est ens incommunicabiliter cum suis effectibus et causatis quam ipse sit ens communicabiliter cum eisdem entitate deitatis formaliter...

Correlarium secundum: Deus entitate formali precedit causaliter entitatem transcendentem analogam formaliter communem sibi et effectibus...

Correlarium tertium: Cum deus eternaliter sit infinite unitatis pro gloria infinite sue potencie, reddidit se esse summe unum cum aliis unitate entis, summe analogie causando ens analogum, commune sibi et omnibus productis ab esse...

CONCLUSIO SECUNDA: Mundus sensibilis est productus ex nichilo tercio modo...

Correlarium primum: Sicut solus Deus potest ex non presupposita materia effectum producere, sic solus potest creare...

Correlarium secundum: Deus non potest alicui alteri a se communicare virtutem creandi...

Correlarium tertium: Cum Deus eternaliter esset infinite formositatis, pro gloria tamen infinite sue sapientie communicat pulcritudinem suam effectibus, producendo ens analogum ex nichilo commune sibi et suis effectibus in pulcritudine analoga et formositate...

CONCLUSIO TERCIA: Mundus est productus temporaliter...

Correlarium primum: Mundus habuit initium sui esse existere...

Correlarium secundum: Aristoteles et alii dicentes mundum istum sensibilem eternaliter existere erraverunt...

Correlarium tertium: Cum Deus eternaliter esset infinite bonitatis, pro gloria tamen infinite sue voluntatis reddidit se esse summe benivolum cum aliis causando ex tempore ens analogum commune in bonitate sibi et aliis efectibus suis...

Ex quibus omnibus dictis huius articuli sequitur, quod Deus ex infinita bonitate sue infinite potencie utilissime produxit mundum unum in esse existere in ratione cause efficientis et per suam infinitam sapientiam formosissime communicavit pulcritudinem omnibus causatis in ratione cause formalis et in sua infinita bonitate quietavit singulas res honestissime factas in genere cause finalis, quare Deus est causa mundi sensibilis in triplici genere cause, scilicet efficientis, quia in potencia unus formali exemplari, quia sapientis et finali, quia bonus. // Ex potencia igitur sua dedit mundo unitatem, ex sapientia pulcritudinem et formam, ipsum ex nichilo creando. Ex bonitate autem, quia voluit, temporaliter ipsum produxit. Et tantum de articulo secundo.

TERCIUS ARTICULUS

Quantum ad tertium articulum noto... Secundo noto... Istis sic stantibus sit

CONCLUSIO PRIMA ista: Deus per suam essenciam illabatur in intima cuiuslibet rei in existenciam producte...

Correlarium primum: Nullum ens aliud a Deo potest illabi intimis vel in intima alterius rei...

Correlarium secundum: Deus est virtus infinita pertingens usque ad medulam rerum a se productarum...

208b *Correlarium tertium:* Deus presencia sua coasistente rebus a se productis ipsas potentissime tenet...

Correlarium quartum: Deus intimior est cuiuslibet rei quam adherencia passionis vel accidentis suo subiecto...

Correlarium quintum: Ubi non est presencia Dei, ibi nichil est...

Correlarium sextum et ultimum huius conclusionis: Deus omnia moderatur et disponit in numero, pondere et mensura...

CONCLUSIO SECUNDA: Deus conservat omnes res mundi sensibilis...

209a *Correlarium primum:* Deus conservat mundum sensibilem...

Correlarium secundum: Dei est creaturam suam in suis servare metis et omne vacuum finaliter prohibere...

Correlarium tertium: Sive quis velit sive nolit, semper voluntas Dei inpletur in omnibus rebus mundi sensibilis...

CONCLUSIO TERCIA: Deus non potest anichilare aliquam rem mundi sensibilis. Probatum quia... sequitur universum fore anichilatum. Sed quod hoc sit impossibile, probatur logice, // philosophice, methaphysice, moraliter et theoloyce...

209b *Correlarium primum:* Non sequitur: Deus mere, libere, contradictorie ex nichilo produxit mundum, igitur ipsum potest anichilare, aut in nichilum redigere...

Correlarium secundum. Non sequitur: Deus non potest quidquam anichilare, igitur non est omnipotens...

210a *Correlarium tertium.* Non sequitur: Deus res mundi sensibilis et per consequens ipsum mundum produxit a primo esse intelligibili ab existencia mere, libere, contradictorie, igitur potest eundem redigere in purum esse intelligibile...

Correlarium ultimum: Questio ut proponitur, videlicet ista: Utrum Deus ex infinita potencia, sapiencia et bonitate mundum sensibilem ex nichilo temporaliter productum conservet, ne in nichilum redigatur, pro omnibus suis partibus est vera. Determinata est anno 1412.

TĚMATICKÉ ZAMĚŘENÍ
DISKUSE KE KVESTII
PRINCIPALIS M. MICHALA
Z MALENIC

48

Poř. čís.	Folio	Jméno mistra	Supositiones			Articulus primus						Articulus secundus			Articulus tertius									
			Suppositio 1a	Suppositio 2a	Suppositio 3a	Conclusio 1a	Correlarium 1um	Correlarium 2um	Conclusio 2a	Conclusio 3a	Correlarium 1um	Correlarium 2um	Correlarium 3um	Conclusio 1a	Correlarium 2um	Conclusio 2a	Conclusio 3a	Correlarium 1um	Conclusio 1a	Conclusio 2a	Correlarium 1um	Conclusio 3a	Correlarium 2um	
1.	35a—35b	rektor Sulek z Hořtky	—	—	X	—	—	—	—	X	—	—	X	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2.	35b—36a	děkan Marek z Hradce	—	—	—	—	—	—	X	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	X	—	—	—	—
3.	36a—36b	Petr Rebeczka	—	—	—	X	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
4.	36b	Ctibor z Velvar	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
5.	36b	Zdeněk z Labouně	—	—	—	X	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
6.	37a	Tomáš z Lysé	—	—	X	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
7.	37a	Jan z Řiště	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
8.	37a	Řehoř Lvlův z Prahy	—	—	—	X	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9.	37a—37b	Jan Hus	?	X	—	—	—	—	—	—	—	X	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	X
10.	37b—38a	Jakoubek ze Stříbra	—	—	—	—	—	—	X	—	—	—	—	—	—	—	—	—	X	—	—	—	—	—
11.	38a	Šimon z Tišnova	—	—	—	—	X	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
12.	38a	Petr z Police	—	—	X	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
13.	38a	Jan z Hradce	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
14.	38b	Brikcí ze Žatce	—	—	—	—	—	—	—	—	—	X	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	X
15.	38b	Jan z Novosedlic	—	—	—	X	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
16.	38b—39a	Prokop z Kladrub	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	X
17.	39a	Prokop z Plzně	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
18.	39a	Alexius z Piekar	—	—	—	X	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
19.	39a—39b	Marin Kunšův z Prahy	—	—	—	X	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
20.	39b	Soběslav Skála z Rožnova	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	X
21.	39b—40a	Jeroným Pražský	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	X	—	—	—	—
22.	40a	Jan z Jičína	—	—	—	X	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	X	—	—	—	—	—
23.	40a	Antonín z Loun	—	—	—	—	—	—	X	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
24.	40a	Jan z Berouna	—	—	—	X	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
25.	40a—40b	Mikuláš ze Stojičína	—	—	—	X	—	—	X	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Poř. čís.	Folio	Jméno mistra	Supositiones			Articulus primus						Articulus secundus			Articulus tertius									
			Suppositio 1a	Suppositio 2a	Suppositio 3a	Conclusio 1a	Correlarium 1um	Correlarium 2um	Conclusio 2a	Conclusio 3a	Correlarium 1um	Correlarium 2um	Correlarium 3um	Conclusio 1a	Correlarium 2um	Conclusio 2a	Conclusio 3a	Correlarium 1um	Conclusio 1a	Conclusio 2a	Correlarium 1um	Conclusio 3a	Correlarium 2um	
26.	40b	Šimon z Rokycan	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
27.	40b	Eliáš z Horšovského Týna	—	—	—	—	—	X	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
28.	40b	Vavřinec z Nymburka	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
29.	40b—41a	Petr z Dobřichova	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
30.	41a	Mikuláš z Desné	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	X
31.	41a	Jan z Borotína (?)	—	—	—	X	—	X	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	X
32.	41a	Václav z Nymburka	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	X	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
33.	41a—41b	Bořivoj z Prahy	—	—	—	—	—	—	?	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
34.	41b	Václav z Prahy	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
35.	41b	Mikuláš z Pavlíkova	—	—	—	X	—	—	X	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	X
36.	41b	Přech z Bránic	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	X	—	—	—	—	—
37.	41b	Pavel z Olše	—	—	—	X	—	—	X	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Počet mistrů diskutujících k jednotlivým bodům			1	1	3	12	1	4	7	2	1	1	1	2	1	2	1	2	5	1	1	11	1	

49

PŘÍLOHA III.

Diskusní námítka Jana Husa, Jakoubka ze Stříbra a Jeronýma Pražského ke kvestii *principalis* Michala z Malenice.

MS UK Praha IX F 7

HUSS

37a Necessario eternaliter potuit Deus non producere mundum, igitur Deus potest non producere mundum. Consequencia tenet ab efficiente ad efficientem et consequente posito sequitur, quod Deus non est product(iv)us. //

37b Item in Deo est potencia finita. Item in vere sapientem potest cadere perturbacio. Probatur: in aliquem sapientem cecidit perturbacio et tamen dicitur, quod in vere sapientem nulla cadit perturbacio et tamen in vere sapientem cadit perturbacio. Dicitur, quod intelligitur sic, quod non cadit perturbacio, que non subvertit iudicium rationis.

Item in Deo aliqua est potencia passiva. Probatur: Deus passive diligitur, igitur est potencia passiva dileccionis in Deo, igitur est in Deo potencia passiva. Consequencia tenet ab inferiori ad superius. Dicitur, quod non est inherenter.

Item aliquid potest tantum Deum diligere, quantum ipse se diligit. Probatur: Deus potest tantum se diligere, quantum ipse se diligit, igitur aliquid potest se tantum diligere, quantum Deus se diligit. Consequencia tenet ab inferiori ad superius et sic dicitur communiter de alio a Deo. Arguitur sic: aliud a Deo potest se tantum diligere, quantum ipse se diligit. Probatur: volo quod anima Christi dicat 'ego diligo Deum' et anima Christi est aliud a Deo et illa dicitur est Christi dicitur et anima Christi dicitur verum et illa dileccio est Christi dileccio; tunc illa 'ego diligo Deum' est dileccio Christi, sed illa dileccio, qua Christus diligit Deum est tanta, quanta dileccione Deus diligit se, quia tantum Christus diligit Deum, quantum Deus diligit Deum.

Item Deus potest aliquid anichilare. Probatur et suppono, quod omnes effectus simul sumpti, qui sunt ens analogum, in nulla proportione habeant se ad Deum. Ut individuus punctus respectu mundi est quasi nulla proportio, sic omnes effectus simul sumpti sint [!] quasi nichil respectu Dei. Illo stante arguitur sic: totus iste mundus corporeus vel effectus analogus fundatur in Dei potencia, que sustentat mundum et in sapientia, que tenet ipsum sapienter, et in bonitate, sed hoc totum sustentorie dependet a voluntate. Sed ablato toto mundo sensibili, qui est tamquam punctuale respectu Dei, non minus Deus est sapiens et potens. Ponimus igitur, quod iste mundus non est. Probatur: erat ita, quod mundus sensibilis non fuit, et hoc erat quantumvis possibile, igitur adhuc est possibile potencia et in esse. Tunc mundus non existit et non actualiter nisi per anichilacionem et ideo si per aliud detur, sic dicitur, quod per non produccionem.

IACOBELLUS

38a In Deo est virtus tollerandi et paciendi multas offensas et peccata, igitur in Deo est virtus passiva.

Item Deus non potest incipere producere mundum sensibilem. Probatur. Item quante potencie et magnificencie est Deus ex se producere effectum, tante potencie est sublimare et reducere in se illud. Antecedens probatur secundo argumento, quia Deus eternaliter dat esse rebus extra, igitur non potuit incipere creare ex nichilo. Assumptum probatur: Deus eternaliter, summe et efficacissime est communicativus esse rebus extra,

igitur eternaliter dedit esse rebus extra. Assumptum probatur: Deus eternaliter habet aptitudinem efficacissime et summe dandi esse rebus extra, igitur assumptum verum. Valet, quod ipse est summe et efficacissime communicativus esse rebus extra et per consequens Deus eternaliter dat esse rebus extra. Consequencia tenet. Stet oppositum consequentis: non dat eternaliter esse rebus extra, igitur pro aliqua mensura non dat et sic efficacissime non dat. Cum efficacius daret, sic daret pro omni mensura. Non potuit tamen mundo communicare esse et non communicare, igitur efficacissime communicavit.

IERONIMUS

Item contra primam [conclusionem articuli tercii], quod nulla alia res a Deo potest ista. Contradictum est [?]. Expositum nec non exponens est falsum, igitur correlarium falsum. Antecedens probatur, quia est secunda exponens illius [?]. Item contradictorium correlarium est verum, igitur ipsum falsum. Antecedens probatur: ens differens a Deo potest illabi in intima rei.^{a)} Probatur: creator potest illabi in intima^{a)} creature, igitur res differens a Deo potest illabi in intimis creature. Consequencia tenet, quia creator et Deus sunt differencia. Probatur: sunt primaria supposita differencia, igitur sunt differencia. Antecedens probatur: ista supponit primarie essenciam sine communicatione // et secunda supponit essenciam cum causacione. Sed simplex suppositio ratione simplicitatis differt a communicato, igitur ista supposita differunt.

Item dicitur, quod Deus est summa comunicacio. Contra: aliud aliud a Deo habet habundanciosem gradum comunicacionis active quam Deus, igitur sequitur, quod Deus non etc. Consequencia tenet, quia superius non patitur excessum. Antecedens probatur: gradus essentialis est habundanciosem gradus quam accidentalis, sed^{b)} quisquis communicat suam essenciam inferiori secundum omnem suum gradum. Sed Deus non potest hoc facere.

a) v rukopise infima

b) scilicet [?]

FRANTIŠEK ŠMAHEL

**Die Quodlibetdiskussion zur „Quaestio principalis“
von Mag. Michal aus Malenice im Jahre 1412**

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel bringt die Fortsetzung von Šmahels Beiträgen zum Prager Universalienstreit (Circa universalialia realia sunt dubitationes non paucae; die Beiträge I. — III. siehe: *Filosofický časopis* 18, 1970, S. 987—998). Die Forschungen von F. M. Bartoš und J. Kejř fortsetzend, analysiert der Autor den Inhalt der Hauptfrage: „Utrum Deus ex infinita potencia, sapientia et bonitate mundum sensibilem ex nichilo temporaliter productum conservet, ne in nichilum redigatur“, welche vom Magister Michal aus Malenice, genannt Čížek, in Vertretung seines Bakkalaureus in seinem Quodlibet im Januar 1412 vorgelegt wurde. (Den Auszug aus dieser Quaestio siehe Beilage I.). Diese Quaestio ist merkwürdig nicht nur durch ihr Thema, die Person des Autors und die Entstehungszeit, sondern auch deshalb, weil in diesem Falle eine authentische Aufzeichnung der Diskussion erhalten blieb. Die flüchtig und oberflächlich geschriebene Aufzeichnung ist schwer zu lesen und zu interpretieren, bietet aber die einmalige Möglichkeit, den Ver-

lauf, die doktrináre Orientation und den Charakter der Diskussion im Prager Quodlibet aus der Zeit unmittelbar vor der hussitischen Revolution zu beurteilen.

Siebenunddreißig Magister brachten ihre Einwände gegen einzelne Schlußfolgerungen des Quodlibetisten vor. Die Diskussion hatte einen vorwiegend akademischen Charakter und verlief ruhig und — soweit man sich auf die Vollständigkeit der Aufzeichnung verlassen kann — ohne aufregende Momente und scharfe Zusammenstöße. Obgleich die Hauptfrage vollkommen im Sinne der Ideen Wiklifs bearbeitet wurde und die Remanenztheorie nur indirekt berührte, wurden weder der Name Wiklifs noch die Frage der Eucharistie in der ganzen Diskussion erwähnt. Die Analyse der Aufzeichnung führt jedoch zu der Schlußfolgerung, daß die an der Prager Universität nach dem Jahre 1409 tätigen böhmischen Magister zu einzelnen Punkten der realistischen Metaphysik Wiklifs verschiedene Standpunkte einnahmen, obwohl die Mehrheit von ihnen zu den Anhängern der Reformbewegung gehörte. Diese Erkenntnis bedürfte jedoch eine weitere Beglaubigung durch die Analyse der philosophischen Schriften dieser Magister. Die Tafel in der Beilage II. registriert die Thematik und die Reihenfolge der Diskussionsbeiträge. Die Beilage III. bringt die Diskussionsbeiträge von Jan Hus, Jakoubek aus Střibro und Hieronymus von Prag.

DOKTOŘI A PROFESORI PRAŽSKÉ LÉKAŘSKÉ FAKULTY A JEJICH VZTAHY K LEOPOLDINSKO-KAROLINSKÉ AKADEMII DO KONCE 18. STOLETÍ

EVA ROZSÍVALOVÁ

Při vyhledávání některých dat o profesorech a doktorech pražské lékařské fakulty v tzv. svatováclavských, titulárních a hospodářských kalendářích,¹⁾ zaujaly mne záznamy o tom, že někteří z nich byli členy nejstarší středoevropské vědecké společnosti, která existuje do našich dnů jako Leopoldinská německá akademie přírodovědců,²⁾ původním názvem Leopoldino—Carolina naturae curiosorum Academia Caesarea, v Halle n/S. v Německé demokratické republice. Akademie brzy získala a dosud má řadu zahraničních členů.

Vznikla z nepočteného kroužku lékařů přírodovědců, jaké se tehdy sdružovaly i v jiných evropských městech. Pozoruhodné je, že sdružení nezaniklo jako jiná obdobná, naopak získalo v roce 1672 císařská privilegia a tím i určitou ochranu a stabilitu. Akademie byla založena v roce 1652 ve Schweinfurtu. Iniciátorem jejího vzniku a prvním prezidentem byl svinibrodský městský lékař „fyzik“ Joh. Lorenz Bauch (1605—1665).³⁾ Úkolem prvních členů bylo vyměňovat si svá vědecká pozorování a získávat další členy. Podle katalogu členů ve sborníku akademie z r. 1727⁴⁾ měla r. 1652 9 členů. V pozdější literatuře⁵⁾ je uvedeno 11, někdy i 12 členů do konce roku 1652. Všichni přijímali spolková jména z počátku mytická, po vzoru některých italských akademií, později jména slavných zástupců svého oboru. Jména přiděloval prezident akademie. Jeho pomocníky byli tzv. adjunkti. Prezidenta volili z počátku všichni členové, později jen adjunkti.⁶⁾ Počátkem 30.

1) Neuer Titular Calender zu Ehren des H. Wenzeslai, Fürsten und Martyrer und Patrons des Königreichs Böhemb, od r. 1706 do r. 1750.

2) Deutsche Akademie der Naturforscher Leopoldina, dále v textu budeme užívat zkrácený název Leopoldinská akademie. Halle je sídlem akademie od r. 1878.

3) Prokeš, J., Počátky České společnosti nauk do konce 18. stol. Praha 1938, str. 7; Ule W., Geschichte der kaiserlichen leopoldinisch-carolinischen deutschen Akademie der Naturforscher, Halle 1889, str. 9, 10; Uschmann, G., Kurze Geschichte der Akademie, Acta Historica Leopoldina, Suppl. 1., 1977, str. 22.

4) Acta physico medica academiae Caesareae Leopoldino-Carolinae naturae curiosorum..., Vol. I, 1727, Norimberk, sv. I, nestr.

5) Neigebauer, J. D. F., Geschichte der kaiserlichen leopoldinisch-carolinischen deutschen Akademie der Naturforscher, Jena 1860, str. 17; Ule W., l. c. str. 10.

6) Ule W., l. c., str. 125, 9—100.

let 18. století byla založena knihovna a první sbírka přírodnin, náležející akademii v Norimberku.

Již v r. 1670 začala akademie vydávat sborník „Miscellanea curiosa medico-physica Academiae Naturae Curiosorum sive Ephemeridum medico physicarum Germanicarum curiosarum“.⁷⁾ Miscellaneí vyšly 3 tzv. decurie, z nichž každá měla 10 ročníků. Některé ročníky byly již v 17. a počátkem 18. století vytištěny znovu. Prvních 20 ročníků bylo pak znovu vydáno v letech 1755–1771 v německém překladu.⁸⁾ V letech 1712–1722 vyšlo pak pod názvem Academiae Caesareo-Leopoldina Naturae Curiosorum Ephemerides sive Observationum medicophysicarum a celeberrimis viris tum medicis tum aliis eruditis in Germania et extra eam comunicatarum dalších 10 dílů sborníku v pěti svazcích. V r. 1727 se název změnil na Acta physico-medica Academiae Caesariae Leopoldino-Carolinae Naturae Curiosorum exhibentia ephemerides sive observationes historias et experimenta a celeberrimis Germaniae et exterarum regionum viris habita et comunicata singulare studio collecta. Do r. 1734 vyšlo 10 svazků.

Od r. 1757 začala pak vycházet tzv. Nova Acta . . . , která s částečně změněným názvem vycházejí dosud. Do konce 18. století vyšlo 8 svazků.

Obsahem sborníku byly již od počátku, tj. od r. 1670 z největší části stručná medicinská či přírodovědecká pozorování — observationes, nejčastěji jedno— až dvoustránková. Hned od 1. svazku měla Miscellanea dodatek (Appendix), který v prvních letech obsahoval poznámky k pozorováním. V některých ročnících druhé decurie jsou v dodatcích výtahy z monografií a zprávy o nich. Později nacházíme v dodatcích obsažnější původní pojednání. Nacházíme tam i nekrology za některé významné členy akademie, příp. jejich portréty.

Pro historika jsou v těchto sbornících důležité zejména publikované seznamy členů akademie. Jednak jsou to seznamy, uveřejněné v letech 1694 a 1727. Později byly publikovány seznamy členů nově přijatých a zemřelých, vždy po několika letech nepravidelně. Ani abecední seznamy autorů prací publikovaných ve sbornících nejsou nezajímavé, tím spíše, že uvádějí místa, ve kterých autoři působili. Sborníky vycházely v různých městech tehdejších německých států. Místa vydávání sborníku se měnila, stejně jako se měnilo i sídlo akademie podle místa působnosti jejích prezidentů.

Členy akademie byli lékaři a přírodovědci. Přírodovědou se zabývala ovšem při tehdejší dosud nerozvinuté diferenciaci oborů v 17., 18. i v první polovině 19. století řada vzdělanců, kteří si přírodovědu nevybrali jako profesi. Nacházíme proto mezi členy i právníky a bohoslovce, případně osobnosti bez akademických titulů. Setkáváme se jak mezi členy akademie, tak mezi autory článků ve sbornících

7) Scharf J. H., Anmerkungen zum Publikationswesen der Akademie, Acta Historica Leopoldina, Suppl., 1, 1977, str. 83.

8) Der Römischen kaiserlichen Akademie der Naturforscher auserlesene Medizinisch-Chirurgisch-Anatomisch-Chymisch und Botanische Abhandlungen, Teil I—XX, Norimberk 1755—1771.

skutečně se jmény velmi slavných lékařů, jako např. Bernardino Ramazzini (1633—1709), autor spisu, který byl mezníkem pro vývoj názoru na nemoci z povolání, G. B. Morgagni (1682—1771), zakladatel patologické anatomie, Albrecht Haller (1708—1777), slavný fyziolog, Gerhard van Swieten (1700—1772), reformátor univerzit v habsburském soustátí, Ern. Gottfr. Baldinger (1738—1804), zakladatel jednoho z prvních medicinských časopisů atd. Vzhledem ke vzniku a sídlu akademie bylo přirozeně největší množství členů a autorů z německých států a státek. Řada autorů byla však i z Francie, Itálie, Anglie, Ruska, Nizozemí, Dánska, Švédska, Polska, Litvy, Maďarska, Slovenska, Rakouska, Moravy a Čech, ale i ze zámořských krajů. Nás přirozeně nejvíce zajímá, že se setkáváme i se jmény osobností, působících na pražské univerzitě.

Již v r. 1670 nacházíme v Miscellaneích první příspěvky profesora pražské lékařské fakulty. Byl jím J. J. V. Dobřenský z Černého Mostu (1623 v Praze — 1697 tamtéž),⁹⁾ který byl právě v témž roce rektorem pražské univerzity. Tak je také zaznamenán v seznamu autorů, kteří přispěli do prvního svazku. Své příspěvky zasílal Ph. J. Sachsovi z Löwenheimbu, vratislavskému lékaři, který byl hlavním iniciátorem vydávání sborníku. Dozvídáme se to ze záznamů, otištěných na konci článků v 1. i 2. svazku.¹⁰⁾

Ve svých příspěvcích, kterých nacházíme v Miscellaneích celkem 18, uváděl Dobřenský předně pozorování ze své lékařské praxe, zabýval se v nich nakažlivými nemocemi, toxikologií i porodnictvím. Publikoval i zprávy o pitevních nálezech, kterými si ověřoval své diagnózy. Byl tedy vlastně prvním naším autorem patologicko-anatomických příspěvků. Zabýval se však i anatomickými studii na zvířatech a botanikou. O jeho anatomických tématech se zmiňuje např. také J. Hyrtl.¹¹⁾ Seznam Dobřenského prací nejen v Miscellaneích, ale i jeho monografií je v práci W. R. Weitenwebera, Beiträge zur Literargeschichte Böhmens.¹²⁾ Práce otištěné v Miscellaneích tam však nejsou všechny, proto je uvádíme zde:

- 1) De Morte horrida rustici in febre maligna, Miscellanea . . . , Decurie I, Annus I, Lipsiae 1670, observatio 78, str. 183
- 2) De artificiali pygmeorum efformatione, tamtéž, observatio 79, str. 184—5
- 3) De morte hypochondriaci ab unguento mercurii, tamtéž, observatio 80, str. 161—172
- 4) De calculis fellae cystidis, tamtéž, observatio 129, str. 288—9
- 5) Anatome cerebri bovini petrefacti, tamtéž, observatio 130, str. 289—290

9) Weitenweber W. R., Beiträge zur Literargeschichte Böhmens, Sitzungsberichte der phil. hist. Klasse der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Wien, XIX, Bd., 1856, str. 120—156, zvl. otisk s. 39

10) Vinař J., Obrazy z dějin českého lékařství, Praha 1959, str. 152.

11) Hyrtl J., Geschichte der Anatomie an der Carl-Ferdinand Universität in Prag, Praha 1841, str. 20—21.

12) Weitenweber W. R., Sitzungsberichte der phil. histor. Klasse . . . zvl. otisk str. 31—38.

- 6) De calce podagricorum, *Miscellanea* . . . Decurie I., Annus II., Norimberk 1671, observatio 65, str. 122
- 7) De analogia terrae notus cum affectione hypochondriaca, tamtéž, observatio 66, str. 123—4
- 8) Epilepsia feminae parturientis, tamtéž, observatio 67, str. 124—5
- 9) Mors repentina ex morbo caduco, tamtéž, observatio 179, str. 276—7
- 10) Partus impeditus ob abscessum uteri, tamtéž, observatio 180, str. 277
- 11) De calculo pulmonum et ventriculi, tamtéž, observatio 181, str. 278—9
- 12) De morte ex usu hellebori albi, tamtéž, observatio 182, str. 279—282
- 13) De perlarum maturatione, tamtéž, observatio 183, str. 281
- 14) De incremento plantarum et fructuum impedito, *Miscellanea* . . . Decurie I., Annus III., Lipsko — Frankfurt 1681, observatio 434, str. 372
- 15) De haemorrhagia nyctalopia, subsequente, tamtéž, observatio 435, str. 373
- 16) De saliva contra omnem in aere serpentem contagionem praeservativo optimo, *Miscellanea* . . . Decurie I., Annus IX. et X., II. vyd. Norimberk 1693, observatio 170, str. 375—386
- 17) De juvene bis variolis a terore correpto, *Miscellanea* . . . Decurie II., Annus IV., Norimberk 1686, observatio 29, str. 80
- 18) De puero tertio aetatis suae anno barbato, tamtéž, observatio 163, str. 318

Mimo to můžeme Weitenwebrův soupis doplnit ještě následujícími publikacemi a rukopisy J. J. V. Dobřenského.

- 1) *Historia hospitantis in carne humana vitae sive vitae humanae origo . . . qua in universitate Pragensis . . . primum concludens catedram lectionibus praelusit medicis, Praegae 1668.*
- 2) Sborník lékařských receptů, výpisků z knih slavných autorů a vlastních poznámek, uložených v Národním muzeu, sign. IV H 35
- 3) Rukopis medicínsko-chemického obsahu z let 1655—1690 v Památníku národního písemnictví, sign. D IV 26—35, v současné době nezvěstný.

Dobřenský promoval na pražské lékařské fakultě 11. 1. 1663.¹³⁾ Studoval také na italských lékařských fakultách.¹⁴⁾ Jako mimořádný profesor pražské lékařské fakulty je zaznamenán v r. 1668,¹⁵⁾ jako řádný profesor v r. 1682 a v následujícím roce jako děkan. Od roku 1684 byl profesorem lékařské praxe, v r. 1687 vice-seniorem a od r. 1690 až do své smrti seniorem fakulty. Děkanská i rektorská funkce, jak bývalo při tehdejších malém počtu profesorů obvyklé, se u jednotlivých osob několikrát opakovala. Dobřenský byl podle záznamů matriky lékařské fakulty

¹³⁾ *Matricula facultatis medicae Universitatis Pragensis, 1657—1783, Praha 1968, editoři M. Truc, K. Kučera, str. 5.*

¹⁴⁾ Tamtéž, str. 5.

¹⁵⁾ Archiv Univerzity Karlovy, sign. M4.

z let 1657—1783 děkanem i rektorem dvakrát.¹⁶⁾ Jako vlivný člen fakulty snažil se o styk s Leopoldinskou akademií nejen zasláním svých vlastních příspěvků. Ukazuje to např. část disertace Joh. Ing. Frant. Vojty „Hippokrates redivivus“, pojednávající o původu a prvopočátcích přírodních těles, otištěná v doplňku 3. ročníku druhé decurie *Miscellaneí* z r. 1685 a znovu v německém překladu v r. 1764.¹⁷⁾ Byla to disertace, obhajovaná pod předsednictvím Dobřenského na pražské lékařské fakultě v r. 1684.¹⁸⁾ Dobřenský ji poslal do Karlových Varů Joh. Georg. Volckammerovi, který byl norimberským fyzikem a děkanem tamní lékařské fakulty. Volckammer byl adjunktem Leopoldinské akademie. Umístil výňatek z disertace v *Miscellaneích*, protože, jak poznamenává za jejím reprintovaným titulním listem, ji považoval za velmi cennou.

S pomocí J. J. V. Dobřenského zaslal do sborníku akademie příspěvek i další pražský autor. Byl jím Simon Alois Tudecius de Monte Galea († 1. 1. 1700 v Praze).¹⁹⁾ Nebyl profesorem pražské lékařské fakulty, ale byl dvakrát děkanem v letech 1688, 1690.²⁰⁾ Od r. 1691 až do své smrti byl také zemským fyzikem v Čechách.

V *Miscellaneích* uveřejnil celkem 13 pozorování:

- 1) De utero in difficili partu perrupto, *Miscellanea* . . . , Decurie I., Annus II., Norimberk 1671, observatio 254, str. 378—9
- 2) De tarantismo, *Miscellanea* . . . , Decurie I., Annus IX et X, II. vyd., Norimberk 1693, observatio 116, str. 281—2
- 3) De flore perpetuo, flore cyprio, herba hispanica, Caecia Lepra et herba salsa, tamtéž, observatio 117, str. 283—5
- 4) De cannulis sympathicis, eutalius alias dictis, tamtéž, observatio 118, str. 285—7
- 5) De oculis serpentum et linguis Melitensibus, tamtéž, observatio 119, str. 287—292
- 6) De rheumatico sola venasectione irerato curate, tamtéž, observatio 120, str. 292—3
- 7) De intestino colo vulnerato cum hypogastrio vulnerato evalescente, tamtéž, observatio 121, str. 293—4

¹⁶⁾ *Matricula, l. c., str. 5; údaje o rektorátech a děkanátech J. J. V. Dobřenského i dalších členů fakulty jsem dodatečně srovnávala s publikací I. Rakové, Přehled rektorů a děkanů jednotlivých fakult pražské university v období 1654—1773, Archivní zprávy, č. 2, 1977, str. 31—68.*

¹⁷⁾ *Der Römisch kaiserl. Akademie . . . , Teil XIII, Norimberk, 1764, s. 379, 396.*

¹⁸⁾ *Matricula, l. c., str. 8.* V témž ročníku *Miscellaneí* je na str. 582—5 recenze Mich. Bern. Valentiniho (1657—1759) o dvou monografiích městského lékaře z Brna a člena Leopoldinské akademie Joh. Ferd. Hertodta z Todtenfeldu. Jedna z nich „*Crocologia*“ (Jena 1671) byla úvahou o vlastnostech šafránu, druhá „*Opus mirificum sectae diei id est homo physice, anatomice et moraliter consideratus*“ (Jena 1671) o fyzických, anatomických a morálních stránkách lidských.

¹⁹⁾ Státní ústřední archiv, sign. ČDK IV, L 3, kart. 751

²⁰⁾ *Matricula, l. c., str. 5.*

- 8) De excrementis alvi lapideis, tamtéž, observatio 122, str. 294—5
 9) De echio monstroso, tamtéž, observatio 123, str. 295—7
 10) De vulnere cerebri profundo ad cicatricem tendente, tamtéž, observatio 124, str. 297—300
 11) De morte improvisa ex risunimio, tamtéž, observatio 125, str. 300
 12) De utero scirhoso, tamtéž, observatio 126, str. 301
 13) De lolio triticum depascente, tamtéž, observatio 127, str. 301—2

Jeho pozorování pojednávala o případech nemocných, které léčil, o těžkém porodu,²¹⁾ při kterém došlo k ruptuře dělohy, o pitvě, které byl přítomen, o případech zranění, která ošetřoval ve spolupráci s chirurgy. V několika sděleních uplatňoval své botanické a zoologické znalosti, které získal za své cesty do Středomoří. Podnikl ji poprvé za dost pozoruhodných podmínek, na galejích, ještě před začátkem medicinských studií. Tuto svou cestu vylíčil ve svém manuálu.²²⁾ Zda později cestu do těchto míst ještě zopakoval, nepodařilo se zjistit.

Vyjma doktorské disertace De convulsione, v současné době nedostupné,²³⁾ byl Tudecius autorem tří monografií. Jednou z nich je knížka o příznacích a léčení moru „Amusis antiloimica“ (Norimberk b. r.). Další dvě byly sbírkami receptů „Nucleus Pharmaceuticus“ (Norimberk 1695) a „Appendix sive Nucleus alter Pharmaceuticus“ (Norimberk 1699).

Ani Dobřenský, ani Tudecius nestali se však členy Leopoldinské akademie. S prvním, kdo z pražských doktorů medicíny získal členství, se setkáváme až v r. 1714. Jako 308. člen²⁴⁾ je zaznamenán Dr. Med. Alex. Ant. Ign. Schamsky, physicus Pragensis. V akademii byl veden pod jménem Areus. Záznam poněkud nadsazuje. Schamsky (4. 2. 1687 v Miloticích na Moravě — 2. 1. 1715 v Lounech)²⁵⁾ nebyl pražským fyzikem, ale spolupracovníkem pražského staroměstského fyzika v době morové epidemie v letech 1713—1714.²⁶⁾ Za to mu bylo přislíbeno místo krajského fyzika. V r. 1714 od 21. července byl pak morovým lékařem v Lounech, kde mor krátce předtím vypukl a vyskytoval se až do jarních měsíců r. 1715.

21) Rozsivalová E., Cestovní deník Šimona Al. Tudecia de Monte Galea, Farmakoterapeutické zprávy, 18, 1972, 4, str. 265 až 268.

22) Soupis rukopisů Strahovské knihovny Památníku národního písemnictví v Praze, díl IV., č. 1892, str. 59—61, sign. DH III 10, zpracoval B. Ryba, Praha 1970.

23) Schmid L., Rozsivalová E., Pražské lékařské disertace, Časopis lékařů českých, 1960, str. 1314.

24) Acta physico-medica Academiae Caesareae Leopoldino-Carolinae naturae curiosorum exhibentia ephemerides sive observationes historias et experimenta a celeberrimis Germaniae et exterarum regionum viris habita et communicata singulari studio collecta, vol. I., Norimberk 1727, Catalogus membrorum academiae, nestr.

25) Incolatus et investitura medico academica in Aula Carolina publice collata sive promotio doctoralis medicinae studioso Alex. Ant. Ing. Schamsky, Praha 1710, pod portrétem před titulním listem; Abbildungen böhmischer u. mährischer Gelehrten u. Künstler, IV. díl, Praha 1782, str. 89—91. Portrét, nepřesný životopis, seznam spisů; Státní oblastní archiv Litoměřice, 100/1, I. 285.

26) Al. Ing. Schamsky, Freund in der Noth, Praha 1713, str. 2; Státní ústřední archiv, sign. SME 2 17—3, 403—6.

Schamsky, který prodělal už v době epidemie v Praze morové onemocnění, onemocněl v Lounech dvakrát. Poprvé v srpnu 1714, podruhé v lednu r. 1715. Tomuto poslednímu onemocnění podlehl. Lékařů, kteří v dobách epidemii zemřeli jako obět svého povolání, je v historii velmi mnoho. O Al. Ing. Ant. Schamském můžeme pak říci, že morovým epidemiím obětoval téměř celé své lékařské působení a nakonec i život.

Již za téma své doktorské disertace z r. 1710 si vybral tuto zlou nemoc.²⁷⁾ V době své rekonvalescence po onemocnění v Praze v r. 1713 napsal zdravotně osvětovou práci „Freund in der Noth“ (Praha 1713). V té uložil laikům pochopitelným způsobem psané rady pro ochranu před morem. Ačkoliv ani v tehdejší, ani v současné době nebývá obvyklé, že člověk, který jednou dýmějový mor prodělal, by jím za krátkou dobu onemocněl znovu, stalo se tak Al. Ant. Ing. Schamskému údajně dokonce dvakrát. Nemáme ovšem bezpečného důkazu, že tomu tak skutečně bylo. Jisté je, že v době morové epidemie zemřel. Smrt v necelých 28 letech zabránila mu v další práci. Ani ve sbornících Leopoldinské akademie nenacházíme žádný jeho příspěvek. Z jeho ostatních prací známe vyjma již uvedené ještě jeho studentskou práci „Medicum de morte tropeum“ (Praha 1709) a velmi obsáhlé „Promptuarium parvum medico practicum“ (Norimberk 1714).

Zachovala se dokonce publikace, ve které je popis promóce Schamského i s ilustracemi. „Incolatus et investitura medico — academiā in Aula Carolina sive promotio doctoralis . . . D. Alex. Ing. Schamsky“ (Praha 1710). Takových soudobých popisů promócí se zachovalo ostatně více. Všechny, pokud jsem měla možnost se s nimi seznámit, jsou spojeny se jménem profesora Joh. Fr. Löwa z Erlsfeldu ve funkci promotora. Svazek takových popisů, obsahující ex libris Alex. Alois. Ing. Schamského, je uložen ve Strahovské knihovně Památníku národního písemnictví. Také Schamsky patřil k Löwovým žákům a měl k němu pravděpodobně blízký vztah. Löw o něm zaznamenává ve svém manuálu,²⁸⁾ nejen kdy dělal zkoušky, kdy obhájl disertaci a kdy byl promován. To ostatně zaznamenával o všech tehdejších nemnohých studentech. Ale zaznamenává též, že Schamsky byl preceptorem u mladého hr. Gallase, který u profesora Löwa bydlel a stravoval se a byl i celkově pod jeho ochranou v době svých studií. Schamsky byl tedy zřejmě Löwem za preceptora vybrán.

Joh. Fr. Löw (26. 3. 1648 v Plané u Mariánských Lázní — 1. 3. 1725 v Praze),²⁹⁾ několikanásobný rektor a děkan, autor několika monografií, z nichž ně-

27) Al. Ing. Schamsky, Theses medicae de truculentissima, furibunda et insatiabili populossimas urbes et regiones in solitudines, et deserta transmutante bellua peste seu pestilentia, Praha 1710.

28) Joh. Fr. Löw, Manual aller denkwürdigen Sachen so mich und meinige angehet, Státní knihovna rkp. sign. 10 G 16, str. 119, 136.

29) Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler, III. díl, Praha 1777, str. 132—140, portrét, životopis, seznam spisů; životopise nepřesně rok morové epidemie v Praze, má být r. 1713; Archiv hl. m. Prahy, matřka MIK Z 3; za obětavou pomoc při ověřování dat v Archivu hl. m. Prahy děkuji s. J. Hlochovi a V. Límovi.

kteří patří k prvním knihám psaným jako učebnice pro pražské mediky, nebyl asi originálním myslitelem. Měl však nesporně velký zájem o nově se diferencující obory, jakými byly v jeho době např. dětské lékařství, soudní lékařství, profesionální choroby, balneologie, farmakologie, chemie, chirurgie nebo porodnictví. Dokazují to jak jeho spisy, tak inventář jeho knihovny, v níž měl více než 1 000 svazků medicínské literatury. Byly tam spisy antických a středověkých autorů, ale i práce, vydané nedlouho před Löwovou smrtí.³⁰⁾

Také s jeho jménem se setkáváme v seznamu členů Leopoldinské akademie. Je zaznamenán jako 331. člen.³¹⁾ Měl v akademii jméno Acron. Stal se členem r. 1717, tedy osm let před svou smrtí. Je až s podivem, že od tak pilného autora nenacházíme v publikacích akademie ani jednu práci.

I někteří jiní z pražských doktorů medicíny, jejichž práce v publikacích akademie nenacházíme, se stali jejími členy. Byl to např. Joh. Maxmilián Adalbert Paither. Na pražské lékařské fakultě promoval 14. června r. 1721, kdy je mezi promovány zaznamenán jako Peiter bez křestního jména.³²⁾ Z téhož roku je také disertace „Mater morborum“ od autora Joh. Maxmiliána Paithera. Ve své studentské práci „Hyacinthus medicorum“ z roku 1719 je uveden jako Joh. Adalbertus. V roce 1721 vyšla v Praze další jeho práce „Excelenc sanctitas et sancta excellentia Aizoi“. V r. 1725 a 1726 nacházíme ve svatováclavských kalendářích záznam, že Joh. Maxmilian Peithersberg bydlel v Železné ulici na Starém Městě pražském, v letech 1728–30 v Týně, v roce 1732 proti jakubskému kostelu a od r. 1733 proti dominikánskému klášteru ve vlastním domě. V r. 1733 byl ve svatováclavských kalendářích uveden jako adjunkt Leopoldinské akademie. Z katalogu členů³³⁾ se dozvídáme, že byl přijat Joh. Maxmilian Peithersberg v r. 1730 jako 415. člen akademie a měl tam jméno Acron II. Je zaznamenáno, že je pražským lékařem, ale není v Praze kolegiátem. Doktor Paither (někdy Peitersberg, někdy také von Peithersberg)³⁴⁾ měl totiž s pražskou lékařskou fakultou dost divné jednání. Dozvídáme se o něm z protokolu,³⁵⁾ že v r. 1737 rezignoval na lékařskou praxi. Později však lékařskou praxi provozoval dál a fakulta mu po 12 letech vyhrožovala,

že s ním bude jednat jako s fušerem velmi přísně. Paither slíbil poslušnost. Poslední zmínky o tomto jednání a o Paitherovi vůbec jsou z 26. 2. 1740.

Dalším z pražských doktorů, který se stal členem Leopoldinské akademie, byl Joh. Jac. Geelhausen (25. 8. 1692 v Altenkirchen v Porýnsku — 16. 2. 1737 v Praze). Byl přijat v r. 1736 jako 465. člen a měl v akademii jméno Glauco II.³⁶⁾ Medicínu vystudoval v Praze, promoval 16. 6. 1719,³⁷⁾ v r. 1721 se stal na pražské lékařské fakultě profesorem institucí, tedy řádným profesorem.³⁸⁾ Fakulta jej charakterizovala nedlouho před tím jako cizince, který vystudoval medicínu v Praze s nejlepším prospěchem; dobrého filozofa a lékaře dobře fundovaného v teorii se znamenitými základy botaniky, chemie a farmacie.³⁹⁾ Od roku 1726 byl profesorem praktické medicíny. V r. 1727 se stal poprvé děkanem; znovu pak v r. 1729–30 a 1731, 1736.⁴⁰⁾ Jen jednou, a to v r. 1722 se o Geelhausenovi dozvídáme, že byl viceseniorem a v r. 1728 seniorem fakulty. Zemřel v době, kdy zastával rektorský úřad. Z jeho publikací známe, vyjma doktorské disertace *De hominis ortu, vita, morte et medicina* (Praha 1719), následující práce: 1) *Tinctura solis aquini opus chymicum* (Praha 1720); 2) *Beschreibung des Bechiner Bades* (Praha 1730); 3) *Oswicénsko-knižecká-paarowo-Bechyňská lázeň spolu s mocí svou účinkem a užíváním*, (Jindřichův Hradec b. r.); 4) *Praxis Cassiniana in universitate Carolo-Ferdinandae Pragensi ab authore Excellentissimo Medicinae auditoribus publice dictata et nunc in librum conscripta a me Joh. Jac. Geelhausen. med. cand.*, 526 stran — neúplné, (Památník národního písemnictví sign. DDVI 20); 5) *De alimentorum in ventriculo transmutatione seu trituratione*, Praha 1724; 6) *De morte ex incisa paronychia suppurata*, *Commerc. Lit. Norimbergae*, 1732. Geelhausenovo datum narození je přesně zopakováno i v katalogu zemřelých členů Leopoldinské akademie. Tam je též uvedeno,⁴¹⁾ že zemřel ve 46 letech.

Také Joh. Henr. Jos. Bauer (Würzburg 3. 5. 1719 (1722) — Praha 27. 2. 1802),⁴²⁾ inkorporovaný na pražské lékařské fakultě 17. 12. 1752, byl od 12. 12. 1753 členem Leopoldinské akademie. Byl přijat jako 583. člen a měl spolkové jméno Glauco III.⁴³⁾ Studoval ve Freiburgu, Štrasburku a Altdorfu, kde v r. 1751 promoval na doktora medicíny. Jeho tam vydancu „*Dissertatio de cholera*“, kterou

³⁰⁾ Státní ústřední archiv, sign. UK-H 696/5; Základní seznam jeho prací viz W. R. Weitenweber, *Ueber den berühmten Prager Arzt J. Fr. Löw v. Erlsfeld, Vierteljahrschrift f. d. praktische Heilkunde*, sv. 74, 1862, Miscellen; některé dodatky k tomu E. Rozsívalová, *Knihovna profesora pražské lékařské fakulty Joh. Fr. Löwa z Erlsfeldu*, AUC, HUCP, XVII/1, 1977, str. 47–68; pro tehdejší zájem o balneologii je typické, že Löwova práce „*Thermae Elbanicenses*“, kterou Weitenweber uvádí jen v jednom vydání, vyšla r. 1723 podruhé; údaje o Löwových děkanátech a rektorátech viz nejnověji: I. Raková, l. c.

³¹⁾ *Acta physico-medica Academiae Caesareae Leopoldino-Carolinae naturae curiosorum exhibentia ephemerides sive observationes historias et experimenta a celeberrimis Germaniae et exterarum regionum viris habita et communicata, singulari studio collecta*, vol. I., Norimberk 1727, *Catalogus membrorum academiae*, nestránkováno.

³²⁾ *Matricula...*, str. 16; *Aizoon* — rostlina pěstovaná pro výrobu drasla.

³³⁾ *Acta...*, vol. IV, Norimberk 1737, *Katalog členů*, nestrán.

³⁴⁾ Neugebauer J. D. F., l. c., str. 212.

³⁵⁾ Ve svatováclavských kalendářích je uveden naposledy v r. 1738. V Archivu hl. m. Prahy bylo pátráno po záznamu o jeho úmrtí bezvýsledně.

³⁶⁾ Ule W., l. c. str. 158; Arch. hl. m. Prahy, matrika MIK Z 3. *Acta...* vol. IV, Norimberk 1737, *Katalog členů* nestrán.

³⁷⁾ *Matricula...*, str. 15.

³⁸⁾ Archiv Univerzity Karlovy, sign. M 4.

³⁹⁾ Státní ústřední archiv, sign. SM U 1/3/2 I. I. Raková, l. c., děkanem a rektorem též 1736.

⁴⁰⁾ Archiv Univerzity Karlovy, sign. M 4; A 31 I, str. 57, 77, 131, 215.

⁴¹⁾ *Acta...*, vol. V, Norimberk 1740, *Catalogus membrorum academiae*, nestránkováno.

⁴²⁾ R. 1719 uvádí Cons. von Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreich*, Vídeň, 1856, I. díl. str. 185; tam i literatura o Bauerovi a popis jeho šlechtického znaku. Rok 1722 uvádí J. D. F. Neugebauer, l. c., str. 221; Archiv hl. m. Prahy, matrika MIK Z 8.

⁴³⁾ *Acta...*, vol. X, Norimberk 1754, *Catalogus membrorum academiae*, nestránkováno.

uvádí Wurzbach, jsem v pražských veřejných knihovnách nenašla. Za člena naší lékařské fakulty, resp. jejího doktorského kolegia byl přijat na základě obhajoby disertace „De metallorum noxa in ciborum, potuum et medicamentorum preparatione ac asservatione cavenda“ (Praha 1751). V r. 1756⁴⁴⁾ suploval rakovnický krajský fyzikát. V letech 1780 a 1781 je zaznamenán jako zástupce malostranského fyzika a od r. 1783 jako malostranský fyzik.

V roce 1783–4 byl děkanem pražské lékařské fakulty. Svůj děkanský rok však nedokončil. Podle dvorského dekretu z 31. 12. 1783 bylo totiž nařízeno, že děkany a současně i direktory fakult mají být napříště jen profesori fakulty. Joh. H. Jos. Bauer předal proto 17. 2. 1784 děkanské odznaky a pokladnu nově ustanovenému děkanovi J. G. Mikanovi (1742–1814).⁴⁵⁾ V roce 1793 byl mu udělen predikát von Bauer und Adelsbach. Vyjma doktorských disertací známe jeho balneologické práce *Tractatus de fonte minerali Tetschensi* (Víděň 1770, německy Praha 1771) a *Untersuchung nach der Naturkunde und Chymie des uralten mineralischen Sauerbrunnens zu Liebwerde* (Praha 1785). Ve sbornících Leopoldinské akademie jsem žádnou jeho publikaci nenašla.

V tomtéž svazku Act z r. 1754, ve které je uvedeno členství Joh. H. Jos. Bauera, je otištěn na str. 177–224 v tzv. Appendixu článek profesora pražské lékařské fakulty Joh. Ant. Jos. Scrinchiho *Meditationes physicae de phialis vitreis, quae casu minimi silicis in easdem projecti dissiliunt*. Fyzikální úvaha o fiálách s malým obsahem křemene nepřekvapuje u Scrinchiho, o kterém je známo, že se jak fyzikou, tak i chemií hodně zabýval. Práce vyšla kromě sborníku Leopoldinské akademie též samostatně, bez udání roku a místa vydání.

Joh. Ant. Jos. Scrinči (16. 10. 1697 v Praze — 28. 4. 1773 tamtéž)⁴⁶⁾ se stal v roce své promoce (6. 9. 1728) krajským fyzikem rakovnickým, později mladoboleslavským. Za 10 let poté⁴⁷⁾ byl r. 1738 řádným profesorem institucí a od roku 1745 profesorem praktické medicíny na pražské lékařské fakultě. Je o něm známo, že jako první na fakultě přednášel experimentální fyziku a chemii. Předváděl fyzikální pokusy dokonce před císařem. V r. 1748 a 1756 byl Scrinči děkanem fakulty a v letech 1757 a 1761 rektorem univerzity.⁴⁸⁾ Ze strany fakultního direktora Vil. Mac Nevena byly na Scrinchiho však stížnosti, že se staví negativně k novému pořádku, např. že strhl Mac Nevenem stanovený program přednášek a v přednáškách vedl posměšné řeči.⁴⁹⁾ Scrinchiho žádosti o zakoupení přístrojů a návrh na zřízení akademie podle pařížského vzoru byly vídeňským dvorem zamítnuty

⁴⁴⁾ Archiv Univerzity Karlovy, sign. A 31 II, str. 389, 390.

⁴⁵⁾ Archiv Univerzity Karlovy, sign. A 31 IV, str. 1; Státní ústřední archiv, Genealogická sbírka Dobřenského, č. 29.

⁴⁶⁾ *Abbildungen...*, díl II, Praha 1775, str. 132–138; Const. von Wurzbach, l. c., díl 33, str. 219–221.

⁴⁷⁾ Jungmann A., *Skizzierte Geschichte der medizinischen Anstalten an der Universität Prag*, Vídeň, 1840, str. 56–57.

⁴⁸⁾ Archiv Univerzity Karlovy, sign. C 101; I. Raková, l. c.

⁴⁹⁾ Státní ústřední archiv, *Protocolum rescriptorum*, 1755, leden — červen, str. 123–5.

pro nedostatek finančních prostředků.⁵⁰⁾ V r. 1771 odešel z fakulty a za 2 roky na to zemřel. Z matriky pražské lékařské fakulty⁵¹⁾ se dozvídáme, že byl členem akademie v italském městě Roveretu, založené r. 1750 a zvané *Academia degli Agiatti*. Nenacházíme ho však v seznamech členů Leopoldinské akademie. Z jeho prací je zejména známé jeho pojednání o výskytu spasmodické nemoci v Čechách — *Relatio de morbo spasmodico in regno Bohemiae multum grassante*.⁵²⁾ Jeho životopis, vyobrazení a seznam jeho spisů je v latinské i německé verzi *Effigies virorum eruditorum*.⁵³⁾ Seznam prací tam uvedených můžeme doplnit a upřesnit následujícími údaji: 1) *Purpurati Christi martyres gloriosissimi coeli reges divi Cosmas et Damianus* (Praha 1721); 2) *Ignotus hospes seu dissertatio medica inauguralis de febribus lymphaticis et abscessibus mesenterii* (Praha 1727); 3) *Gründliche Untersuchung und Beschreibung des Theodor Bades* (Praha 1739); 4) *Tractatus de fontibus soteriis Toeplensibus in regno Bohemia* (Víděň 1760); 5) *Abhandlung von dem Töpler-Gesundbrunnen im Königreich Böhmen* (Augsburg 1760); 6) *De feбри maligna castrensi Gallorum quae cum ingenti eorundem strage per totum regnum Bohemiae maxime vero Pragae inter eosdem grassabatur*, in Alb. Haller, *Disputationes ad morborum historiam et curationem facientes*, sv. V., str. 385–394 (spolu s Wilh. Bachem). Další práce v *Effigies...* uvedené, jsou inauguračními disertacemi jeho žáků, na kterých měl podle tehdejšího zvyku Scrinči významný podíl. V latinském znění *Effigies* jsou uvedena i jména těchto žáků.

V V. svazku *Nova Acta*, vydaných v r. 1777, je v pokračování katalogu přijatých členů pro r. 1770 pod č. 742 zaznamenán Filip Ambrož Marherr (1738 ve Vídni — 23. 3. 1771 v Praze),⁵⁴⁾ profesor lékařských institucí a „*materiae medicae*“, resp. fyziologie a farmakologie na pražské lékařské fakultě. Měl spolkové jméno Theodotus. V tomtéž svazku v katalogu zemřelých členů je zaznamenáno jeho úmrtí ne zcela přesně. Marherr nebyl odchovancem pražské lékařské fakulty. Vystudoval ve Vídni. K Marherrově pražskému pobytu se váží publikace: 1) *Programma de electricitatis areae in corpus humanum actione, qua catedram physiologicam auspicatur anno 1766 in J. Th. Klinkosch, Dissertationes medicae selectiores Pragenses*, (sv. I., Praha–Drážďany 1775, str. 211–218); 2) *De digestionem in J. Th. Klinkosch, Dissertationes medicae selectiores Pragenses*, (sv. II., Praha 1793, str. 86–104). V aktech Leopoldinské akademie jsem žádnou jeho práci nenašla.

Poslední z těch, kdo z pražských doktorů a profesorů medicíny se stali v 18. sto-

⁵⁰⁾ Tamtéž září 1754, str. 30–31; tamtéž únor 1754, str. 60. Zprávy o Scrinchiho návrhu: J. Haubelt, *Návrh na založení akademie věd v Praze*, z r. 1753, DVT 1978, s. 201–7.

⁵¹⁾ Archiv Univerzity Karlovy, sign. M 4.

⁵²⁾ Haubelt J., *Acta Universitatis Carolinae Pragensis, Historia Universitatis*, Tom III, fasc. 2, str. 63–99. *Zadina R.*, AUC HUCP. IV/2, str. 163–8.

⁵³⁾ *Effigies virorum eruditorum*, Pars II, Praha 1775, str. 120, 126; *Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten u. Künstler*, díl II, Praha 1775, str. 132–138.

⁵⁴⁾ Const. von Wurzbach, l. c., díl XVI, str. 441; Archiv hl. m. Prahy, *Matrica TZ 5. Neue Literatur*, 1. Halbjahr, Praha 1772, str. 71, uvedeno datum úmrtí a 4 jeho práce.

letí členy Leopoldinské akademie, byl Dr. med. Joh. Mayer (6. 2. 1754 v Praze — 5. 6. 1807 v Praze),⁵⁵⁾ sekretář Královské české společnosti nauk. V Leopoldinské akademii měl spolkové jméno Muestar II. Byl synem pražského malostranského ranhojiče. Svá medicinská studia v Praze zakončil disertací *De iis, quae generationem animalis vel plantae concernunt* v r. 1775. Jako velmi úspěšný lékař léčil v roce 1777 též polského krále Stanislava Augusta, který mu z vděčnosti za léčení udělil titul polského dvorního rady. Velký zájem o přírodovědu jej sblížil s Ign. Bornem, zakladatelem pražské Soukromé společnosti nauk a mimo jiné od r. 1774 též členem Leopoldinské akademie.⁵⁶⁾ Jan Mayer se stal sekretářem společnosti v r. 1784, zůstal v této funkci dvě léta. Byl reorganizátorem společnosti, která se změnila v r. 1784 na Královskou českou společnost nauk. Jeho zásluhou společnost nezahynula a nepřerušeně vycházela dále její vědecká pojednání *Abhandlungen der Böhmisches Gesellschaft der Wissenschaften*, do kterých Mayer též autorsky přispíval. Nепublikoval pouze tam, napsal přes 30 prací z různých vědních oborů.

Publikoval mimo jiné významnou práci o ruské (sibiřské) flóře a studoval práce členů petrohradské akademie věd. Ještě po stu letech připomínala Společnost botanické zahrady v Petrohradě ve své gratulační adrese Královské české společnosti nauk v Praze Jana Mayera jako významného botanika.⁵⁷⁾ Řady dalších prací byl redaktorem a vydavatelem.⁵⁸⁾ Přesto ale v publikacích Leopoldinské akademie žádné jeho příspěvky nenacházíme.

Podrobnou prohlídkou svazků sborníku Leopoldinské akademie až do r. 1818, publikovaných seznamů členů a seznamů autorů publikací ve sbornících akademie⁵⁹⁾ jsem zjistila, že do konce 18. století bylo jejími členy sedm pražských doktorů medicíny, mezi nimi tři profesori pražské lékařské fakulty. Dva profesori a dva doktoři medicíny publikovali ve sbornících akademie. Udivuje nás, že mezi členy Leopoldinské akademie ani mezi přispěvateli sborníku nenacházíme v druhé polovině 18. století z profesorů pražské lékařské fakulty např. Jana Křtitele Boháče,⁶⁰⁾ který byl členem Královské společnosti v Londýně a kterého uvádí ang-

⁵⁵⁾ *Nova Acta...*, Tom IX, Erlangen 1818, katalog členů, nestrán., č. 877.

⁵⁶⁾ *Nova Acta...*, Tom VI, Norimberk 1778, katalog členů, nestrán., č. 800.

⁵⁷⁾ Vávra J., *Osvícenská éra v česko-ruských vědeckých stycích*, Praha 1975, s. 82 a 83.

⁵⁸⁾ Podrobný chronologický seznam prací J. Mayera i seznam prací, které vydal jako jejich redaktor, je na s. 297—299 v práci J. Štáhlavského, Dr. Jan Mayer, český lékař a přírodopisec (1754—1807), Praha 1949, strojopis Státní knihovna, sign. T 758, tamtéž je i fotokopie rytiny jeho portrétu; Eisnerová V., *Z botanických prací Johanna Mayera (1754—1807)*, *Dějiny věd a techniky* 3, 1970, s. 20—24; Eisnerová V., *Johann Mayer (1754—1807)*, *Věstník ČSAV* 79, 1970, s. 443—453.

⁵⁹⁾ Neugebauer, J. D. F., l. c., s. 147—191; *Sylloge Dum Patronum autorum et Collegarum academiae caesareo Leopoldinae naturae curiosorum quorum observationes in I. et II. decuria ephemeridum Germanicarum leguntur*, Frankfurt 1713 Graesel Arn., *Repertorium zu den Acta und Nova Acta der Akademie I*, Halle 1894; Graesel Arn., *Repertorium zu den Acta und Nova Acta der Akademie I. und II.*, Halle 1899.

⁶⁰⁾ Kaiser W., *Die England-Beziehungen der Academia Naturae Curiosorum im 18. Jahrhundert*, *Clio medica*, vol. 11, Nr. 1, 1976, s. 9.

lický přírodovědec, člen Leopoldinské akademie Emanuel Mendes da Costa mezi svými vědeckými partnery, ani Jos. Tadeáše Klinkoše, který patřil k Soukromé společnosti nauk v Praze a byl členem vědecké akademie v Göttingen.⁶¹⁾

Při mé práci mi literaturou a bibliografickými informacemi pomohli prof. Dr. Dr. J. H. Scharf, ředitel *Ephemerid* a prof. Dr. G. Uschmann, ředitel archivu Leopoldinské akademie. Oběma za vše mnohokrát děkuji.

EVA ROZSÍVALOVÁ

Die Doktoren und Professoren der Prager medizinischen Fakultät und ihre Beziehungen zur Leopoldinisch-Karolinischen Akademie bis zum Ende des 18. Jahrhunderts.

ZUSAMMENFASSUNG

In der Einleitung befasst sich der Artikel mit den Anfängen der Leopoldinisch-Karolinischen Akademie im 17. Jahrhundert, wobei bemerkt wird, dass diese wissenschaftliche Gesellschaft bis heute als Leopoldinische deutsche Akademie der Naturwissenschaftler in der Deutschen Demokratischen Republik besteht. Im Jahre 1670 begann die Akademie eine Zeitschrift unter dem Titel: „*Miscellanea curiosa medicophysica Academiae Naturae Curiosorum sive Ephemeridum medico-physicarum Germanicarum curiosarum*“ zu veröffentlichen. Dieser Titel wurde aber im Verlauf des 18. Jahrhunderts mehrmals geändert. Der Inhalt der Zeitschrift bestand zum größten Teile aus kurzen Nachrichten über medizinische oder naturwissenschaftliche Beobachtungen. Schon in ihrem ersten Band befinden sich Beiträge des Professoren der Prager medizinischen Fakultät J. J. V. Dobřenský und bald auch weiterer Doktoren und Professoren aus Prag, wie S. A. Tudecius, J. I. F. Vojta, J. A. J. Scrinici. Bis zum Ende des 18. Jahrhunderts, wurden die Doktoren und Professoren derselben Fakultät: A. A. I. Schamsky, J. F. Löw, J. M. A. Paither, J. J. Geelhausen, J. H. Bauer, F. A. Marherr und J. Mayer zu Mitgliedern der Akademie ernannt. In der Arbeit werden einige neu festgestellte biographische und besonders vervollständigte bibliographische Angaben über diese Persönlichkeiten angeführt.

⁶¹⁾ *Neuer Titular- und Wirtschaftskalender auf das Jahr 1778*, s. 66; Prokeš Jar., *Počátky české společnosti nauk do konce 18. století*, Praha 1938, s. 55.

FRANTIŠEK PALACKÝ A UNIVERZITA KARLOVA

JAN HAVRÁNEK

Více než půl století žil František Palacký v Praze, v sídle nejstarší střeoevropské univerzity. Od počátku do konce patřil mezi nejpřednější vědce tohoto města. Přesto však byly kontakty mezi vysokým učením a zemským historikem království českého jen epizodické, bezmála jen nahodilé.

Bratislavské evangelické lyceum bylo místem jeho vysokoškolských studií. I když mezi studenty této školy pronikaly ideje romantického, demokraticky zabarveného nacionalismu z německých protestantských univerzit silněji než mezi studenty pražské univerzity, nebyla její celková úroveň nikterak zvláštní. Vlastní píli a vlivu vzdělců, mezi nimiž se pohyboval, vděčil Palacký za své vzdělání, jehož úroveň můžeme obdivovat již v prvních pracích, které uveřejnil. Byl v Praze dobře znám a prý již na jaře roku 1823, ještě před jeho příchodem do Prahy, se tu proslýchalo, „že má se státi profesorem estetiky na univerzitě“.¹⁾ To bylo Palackému teprve 24 let a Josef Jungmann také pomýšlel na to, aby Palacký našel své místo na univerzitě, ne však jako učitel, ale jako student právnické fakulty. Přitom mu obživu mělo zajišťovat domácí vyučování v zámožných rodinách a u jedné z nich, u rodiny Ahsbahsovy mu také Jungmann zajistil toto místo.²⁾ Avšak nesplnilo se ani jedno, ani druhé. Palacký nevstoupil do akademické obce učení Karlova jako učitel — to byla zřejmě jen představa nadšených obdivovatelů jeho prvních literárních prací, kteří ho uvítali v Praze slavností, kde mu zapěli čtyřhlasou kantátu: „Vítej nám do lůna vlasti, vítej nám velevážený, . . .“³⁾ Nevstoupil do ní ani jako student, když záhy „nabyl přesvědčení, že ani studia právnická ho nedovedou k cíli.“⁴⁾

Nebylo ani divu, úroveň vysokoškolského studia na pražské univerzitě, zejména na jejích duchovědných fakultách, byla poměrně nízká. Studium bylo zaměřeno úzce na výchovu byrokratů a císař sám zdůrazňoval, že univerzity mají vychovávat úředníky, a ne učence. Rovněž mezi jejími profesory převládali byrokraté, za-

¹⁾ Ottův slovník naučný, XIX, str. 48 (Heslo František Palacký od Josefa Pekaře).

²⁾ Dílo Františka Palackého, vydal Jaroslav Charvát, sv. 1., Praha 1941, str. 40 (z vlastního životopisu Františka Palackého z roku 1865).

³⁾ Václav Chaloupecký, František Palacký. Praha 1912, str. 41.

⁴⁾ Dílo Františka Palackého, sv. 1., str. 40.

tímco skuteční vědci, jako Bernard Bolzano, ji právě v té době opouštěli.⁵⁾ Palacký se tu jen těžko mohl něčemu významnému naučit a také svou existenci, o níž měl Jungmann starosti, si dovedl zajistit jinak a lépe než tím, že by vstoupil na dráhu právníky vzdělaného úředníka.

Univerzitní studentstvo, jehož jádro tvořili tehdy chlapci dvacetiletí a mladší, mu zůstalo cizí. Dva roky po jeho příchodu do Prahy, v létě roku 1824 rozvířilo pozornost násilné odvedení sedmdesáti pěti studentů filozofie k vojsku. O tři měsíce dříve došlo ke rvačce mezi studenty a řemeslnickými tovaryši, při níž zakročovala stráž. Povolání k vojsku však bylo bezprostředním důsledkem nikoliv této události, ale až císařovy návštěvy v Praze, při níž promluvil k univerzitním profesorům a vyzýval je k přísnosti při zkouškách, protože mnoho lidí studuje ze ctižádostivosti nebo z pohodlnosti. Protože pro přespočetné absolventy není dost míst v úřadech, vyrůstá tak mezi studenty mnoho lidí nepotřebných a přímo společností nebezpečných, argumentoval císař. O tom, jak šestadvacetiletý Palacký byl zcela vzdálen studentskému světu, svědčí jeho hodnocení těchto událostí v dopise, který napsal svému příteli Antonínu Vyrožilovi. Násilné odvedení studentů k vojsku tu označil za akt „prospěšné, téměř nezbytné přísnosti“ a obhajoval je tím, že „u všech úřadů je zde nepředstavitelně velké množství zbytečných praktikantů, kteří nemají ani chleba ani naděje“, i když předpokládal, že Vyrožil s ním nebude souhlasit.⁶⁾

Společenské postavení, nikoli věk, určovalo tehdy jeho postoj k univerzitním záležitostem. Pěťadvacetiletí mohli být právě tak studenty,⁷⁾ jako již profesory.⁸⁾ Palacký se rovněž před dosažením třicátého roku dostává do styku s celou řadou tehdy předních pražských profesorů na zcela jiné rovině než jako jejich žák. Jako redaktor německého muzejního měsíčníku našel mezi univerzitními profesory řadu přispěvatelů, vždyť po dobu tří — čtyř let byl Monatschrift reprezentativním orgánem všeho vědeckého a kulturního dění pražského. Obracel se postupně během druhé poloviny roku 1826 na mnohé z nich a zval je k účasti v časopisu; obrátil se mimo jiné i na největší vědeckou postavu tehdejší Prahy, na Bernarda Bolzana, který byl o pět let dříve z univerzity odstraněn. Čtyři z univerzitních profesorů se posléze stali spolupracovníky německého muzejníku, byl to známý statistik a autor dějin právníkové fakulty G. N. Schnabel, dále dva profesori filozofické fa-

kulty, jejichž tvorba byla orientována především na problémy kulturní a literární, J. G. Meinert a Ant. Müller, a konečně profesor pomocných věd historických J. Helbling z Hirzenfeldu.⁹⁾ Do časopisu přispívali v jeho přírodovědné části i známí profesori lékařské fakulty J. V. Krombholz a J. K. Mikan a jejich kolega Jan Theobald Held zde uveřejnil svou polemiku, v níž obhajoval význam pražského vysokého učení ve XIV. století a blahodárné působení jeho zakladatele, stejně jako činnost Václava IV. a rovněž tak Dekret kutnohorský proti odsudkům, které vyslovil mladý tehdy profesor lékařské fakulty univerzity v Bonnu H. F. Kilian ve své knize o německých univerzitách.¹⁰⁾

Jan Theobald Held byl, zdá se, z tehdejších pražských univerzitních profesorů Palackému osobně nejbližší. Palacký ho ponejprv navštívil 23. října 1825 a v následujících měsících pak byli v častém, bezmála denním styku. Přes značný věkový rozdíl (Palacký byl o dvacet osm let mladší než Held) stali se oba muži přáteli. Held, domácí lékař rodiny Měchurovy, se stal jeho prostředníkem při námluvách, a není proto divu, že krátce poté, co byl Held zvolen 12. srpna 1826 rektorem univerzity, se otázka jeho inauguračního vystoupení, „programu“, stala předmětem jejich společného zájmu. V září vypracoval Palacký pro svého přítele a přímluvce mnoho výpisů z pramenů, zabýval se i konečným zněním Heldova „programu“ a 1. října svou práci dohotovil.¹¹⁾ 11. října odevzdal Held svůj spis na guberniu,

⁵⁾ J. Hanuš, *Musejní časopisy za redakce Palackého*. ČČM, roč. XCV (1921), str. 18. 20—21, 117—118; V. E. Mourek, *Palacký jako vydavatel německého časopisu vlasteneckého musea v letech 1827—31*. Památník na oslavu stých narozenin Fr. Palackého. Praha 1898, str. 269—289.

¹⁰⁾ J. Hanuš, cit. článek, str. 24—25; L. Hlaváčková—Kratochvílová, *Jan Theobald Held*. Praha 1972, str. 141. Heldova stať „Über Kaiser Karl IV. und die hohe Schule zu Prag“ vyšla ve 2. čísle III. ročníku Monatschriftu na str. 57—68 a kromě toho tu byla ještě uveřejněna polemická stať profesora Adolfa M. Pleischela „Bemerkungen zu dem Werke des Herrn Dr. Kilian...“ na str. 126—130, která na rozdíl od stať Heldovy, věnující se historické stránce Kilianova spisu, polemizovala s Kilianovým pohledem na soudobý stav pražské medicínské fakulty. Oba články byly pokládány za více méně oficiální projev pražských vzdělanců. Heldův článek schválili profesor bohoslovcké fakulty M. Millauer (srv. AUC/HUCP, XIV., 1974, str. 19—37), W. A. Gerle, profesor itaštiny na konzervatoři a literát, a J. G. Sommer, geograf, původně profesor naukových předmětů na konzervatoři. Pleischel se spokojil s tím, že do jeho článku nahlédl direktor medicínských studií, bývalý rektor Ignác Nádherný, jak vyplývá z Heldova dopisu Palackému z 14. srpna 1829, (J. T. Held, *Dopisy bratrovi a jiným*. Vydal a přeložil Jindřich Květ. Praha 1939, str. 111).

¹¹⁾ Otázka autorství této knihy vyvolala živou polemiku. F. M. Bartoš v článku „Zapomenutá obrana Husa z pera mladého Palackého“ (*Zlatá Praha*, roč. 45, 1927—1928, str. 186—190) označil za jejího pisatele Františka Palackého. Karel Kučera na základě především vlastního tvrzení Palackého z pozdější doby ukázal, že přes významnou pomoc, kterou Palacký poskytl Heldovi tím, že mu pro přednášku, kterou chtěl přednést při své rektorské inauguraci, shromáždil pramenný materiál a i při jeho zpracování mu poradil a pomohl, je třeba její autorství připsat Heldovi, jehož vlastním dílem bylo povětšinou, jak napsal Palacký, „seřazení, přezkoušení a kritika“ pramenů, které byly pro jeho práci shromážděny, a to převážně právě Palackým. (K. Kučera, *Příspěvek k rektorskému roku Jana Theobalda Helda*. AUC—HUCP, I. 1960, str. 171—186.) K témuž rázoru se vcelku přiklonila i Ludmila Hlaváčková (cit. práce, str. 140). Třeba připomenout, že z Heldovy práce, která má ve své tištěné podobě 58 stran textu, je 42 stran buď edicí pramenů v příloze nebo jejich doslovným přepisem v textu. To jsou bezpochyby ony „listky“ nebo „přípravy“, o nichž píše Palacký ve svém Každodenníčku.

⁵⁾ *Stručné dějiny Univerzity Karlovy*, Praha 1964, str. 168—169.

⁶⁾ František Palacký, *Korespondence a zápisky*, vydal V. J. Nováček, sv. III., Praha 1911, str. 87 (dopis Františka Palackého Ant. Vyrožilovi, datovaný v Praze 5. 7. 1824); *Památník Palackého*, Ostrava 1968, str. 11 (stať J. Havránka, František Palacký — politik a jeho doba).

⁷⁾ Günther Steiger, *Aufbruch. Urburschenschaft und Wartburgfest*. Leipzig—Jena—Berlin 1967, str. 100—101, 242—249. Autor uvádí jména 11 čelných účastníků Wartburské slavnosti dne 18. října 1817 a pro 8 z nich obsahuje rejstřík i rok jejich narození. Dva byli starší 21 let, tři 22 let a po jednom 23, 24 a 25 let.

⁸⁾ Např. Jan Nejedlý se stal řádným profesorem české literatury na pražské univerzitě v roce 1801 ve věku dvaceti pěti let. *Literatura česká devatenáctého století*. Díl 1., Praha 1902, str. 488—489.

tam však byl cenzurou zamítnut a nemohl být proto vydán k inauguraci, která se konala dne 4. listopadu 1826 v Týně a na níž byl přítomen také Palacký. Held se však svého úmyslu nevzdal a to, co se mu nepovedlo při příležitosti převzetí úřadu rektorského, uskutečnil při ukončení svého rektorského roku, kdy vydal spis: „Tentamen historicum illustrandis rebus anno MCCCCIX in universitate Pragensi gestis exaratum et editum a Joanne Theobaldo Held, quum ineunte mense Novembri MDCCCXXVII se magnifico magistratu abdicaret“. Vydal jej v Praze J. G. Calve a obsahoval 62 stran. V květnu 1827 obohatil Palacký tuto knihu výňatkem z „Breve chronicon Bohemiae“, kterou našel za svého pobytu v Lipsku na tamní univerzitě, za což mu Held zvláště poděkoval.¹²⁾ Přátelství Palackého s vlivným členem lékařské fakulty (Held nebyl profesorem, rektorem byl zvolen jako představitel lékařského doktorského kolegia) trvalo i nadále. Ještě v roce 1843 zasilal Held Palackému tři historické výpisy, jejichž zapůjčení mu asi Palacký zprostředkoval.¹³⁾ Nicméně však se na sklonku svého života bezmála osmdesátiletý Held na svého přítele v revolučním roce osmačtyřicátém velice rozzlobil, označil jej (ovšem jen ve svých vlastních zápiscích) za helvítského jezuitu, který podkuřuje proletariátu a namáhavě či svévolně dokazuje, že proletariát byl „naši skutečnou oporou“. Věřil však, že Palacký přece jen nakonec, až mu proletariát přestane podkuřovat, dospěje vůči němu ke stejné negativnímu postoji, jaký vždy zastával Held.¹⁴⁾ I když termínu „proletariát“ užil Held jistě ve vědomé nadsázce, aby se hněvivě distancoval od Palackého popularity mezi českým lidem, je přece jen jeho výpověď pozoruhodným svědectvím o tom, jak dalece se Palacký v revolučním roce rozešel se světem, k němuž hledal a našel po svém příchodu do Prahy kontakty.

Byla-li dvacátá léta ve znamení spolupráce Palackého s mnohými profesory pražské univerzity, přichází z profesorských řad v následujícím desetiletí řada otevřených a skrytých útoků vůči Františku Palackému a jeho dílu. Jejich autorem byl Josef Leonard Knoll, profesor všeobecných dějin filozofické fakulty. Knoll nastoupil pražskou profesuru v březnu 1832, když předtím již dvaadvacet let působil na filozofické fakultě v Olomouci. Přednášel zde šest let, aby poté ještě na poslední tři léta svého života přešel na univerzitu vídeňskou. Knoll, který v prvním

¹²⁾ J. T. Held, Tentamen . . . , str. 20 poznámka pod čarou: „Ex hoc codice memorias Dnus. Franc. Palacky excerpisit, nobisque benigne imperititus est.“

¹³⁾ J. T. Held, Dopisy bratrovi a jiným. Vybral a přeložil Jindřich Květ. Praha 1939, str. 165. Dopis z 30. ledna 1843.

¹⁴⁾ J. T. Held, Einige Daten zu meinem künftigen Nekrolog. (uloženo v AMP). Sv. II. str. 512. Sr. L. Hlaváčková, Jan Theobald Held 1770—1851, str. 92. Odstavec pojednávající o Palackém zní v originále: „Herr Palacky (jemand nennt ihn einen helvetischen Jesuiten) mag dem Proletariat als sein Principialprotector immer Lobreden halten, er mag — ohne es als Historiograph mit unsäglicher Mühe oder nach Willkür aus einer wurmzerfressenen oder durch Schimmel vermoderten Urkunde herausbuchstabirt zu haben — sogar behaupten, dass das Proletariat unser wahres Schutz gewesen, so entgegen ich seiner jähnen fanatischen Befangenheit, dass ich mich eines ganz Anderen überzeugt habe, wozu er, weil ihm vom Proletariat stets Weihrauch gestreut wird, einmal gelangen wird.“

desetiletí svého olomouckého působení měl blízko k bouřlivému ovzduší buršenskáftů, dokázal později spojovat bojovný německý nacionalismus s poddanskou loajalitou vůči císařskému domu. Jeho přípisy adresované nejvyššímu kancléři hraběti Mitrovskému byly naplněny výstrahami před tím, jaké škody působí jednotě říše narůstání českého národního vědomí, a zvláště varoval před činností „mluvčího Čechů“ (der českische Stimmführer) Františka Palackého. Útoky v přednáškách před posluchači jen doplňovaly to, co bylo mnohem výrazněji řečeno po straně, kdy Knoll nabádal: „Může-li a smí-li panovnická rodina trpěti, aby zárodky, prvky separatismu, nevraživosti, vzpurného vzdoru opět se tvořily, sílily a po celé zemi rozšířily? Historie skrývá čerstvý, oživující pramen, aby povzbuditi, nadchnouti se mohl národ pro starou samostatnost a svobodu, pro bývalou vznešenost a slávu; jazyk pak národní ukazuje pravou cestu, aby toho mohlo býti dosaženo. Čech bude vždy považovati za zlatý věk své národní slávy, kdy český jazyk vyhnal Němce z Karolina, kdy král Jiří s utrakvistickými pány říše česky mluvil a vyjednával. . .“ Zvláště pak varoval před tendencí, směřující k proniknutí češtiny do vědeckého života: „Jak by vypadala jednota celé říše, co by stalo se s rodinou panovnickou, německým obyvatelstvem tak věrně milovanou, kam by se poděl pokrok v umění, vědě a v evropské civilizaci, kdyby v Karolinu a v Klementinu na místě němčiny stala se čeština jazykem vyučovacím se svou ‘Umnici’ a nedokončenou ‘Krasovědou’?“¹⁵⁾ Osoba Palackého byla tedy ve středu útoků profesora historie na pražské univerzitě, který nabádal k ráznému potření českého národního hnutí, neboť, jak ujišťoval, mocnářství se rozpadne na kusy, zachvátí-li národní fanatismus české země.¹⁶⁾ Jistě výrazné nepřímé svědectví o tom, jak ústřední postavou byl Palacký v pražském životě třicátých let. Knollovy útoky sice přímo existenčně Palackého neohrozily, dokonce v roce 1844 je dostal do rukou díky přátelské ochotě Jana z Neubergera.¹⁷⁾ Nebylo by však správné ztotožňovat postoj Knollův s postojem univerzity či její filozofické fakulty vůči Palackému a vůči českému národnímu hnutí. Byl to postoj jednotlivce, ale nejednu z jeho myšlenek sdíleli i jiní pražští němečtí vzdělanci.

Na osudy univerzity působil Palacký ve čtyřicátých letech spíše nepřímo. Na

¹⁵⁾ Fr. Dvorský, Frant. Palacký a náš nepřítel. Památník na oslavu stých narozenin Františka Palackého, str. 450—451; o Knollovi též K. Kazbunda, Stalice dějin na pražské univerzitě, část I., Praha 1964, str. 202—209; J. Polišínský, Obor historie na pražské univerzitě kolem roku 1848. AUC Phil. et Hist. II. (1958), str. 115—122; J. Havránek, František Palacký a jeho doba, Památník Palackého, str. 14—15.

¹⁶⁾ Fr. Dvorský, cit. práce, str. 458. V Knollově memorandu hraběti Mitrovskému z 9. dubna 1837 stojí mj.: „Die Sache ist kein leeres Schreckbild einer einseitig aufgeregten Phantasie. Die Monarchie löst sich mitten im Frieden in grosse Thrümer auf, wenn derselbe Fanatismus spröder, kalter, ja wahrhaft feindseliger National-Absonderung, der vulkanisch kochend unser Italien und Polen unterwühlt, der ganz Ungarn in so drohenden trotzigen Gegensatz mit dem übrigen Kaiserstaate bringt, auch Böhmen und Mähren ergreift, wo die Trompete des Teutschenhasses, wie beiliegende Erinnerungsschrift andeutet, bereits so ungescheut geblasen wird.“

¹⁷⁾ F. Palacký, Gedenkblätter. Praha 1874. XIII. Eine Knolliade, str. 129. Fr. Dvorský, cit. práce, str. 471.

něho se obrátili představitelé univerzity hledající historika, který by byl schopen sepsat dějiny univerzity k jejímu pětistému výročí, když se tohoto úkolu nechtěl ujmout žádný ze čtyř historiografů jednotlivých fakult, mezi nimiž byli i autoři, kteří již sepsali nejedno historické pojednání, jako Maxmilian Millauer nebo G. N. Schnabel. Palacký jim navrhl mladého právníka, domácího učitele svých dětí, Václava Vladivoje Tomka. Stalo se tak v říjnu 1842.¹⁸⁾

Veliké úsilí věnoval Palacký tomu, aby se Pavel Josef Šafařík dostal do Prahy a aby zde měl zajištěny podmínky pro vědeckou práci. Palacký byl ústřední postavou akce, která měla za cíl zřízení stolice slovanské filologie na pražské univerzitě, stolice, pro niž byl vyhlédnut Šafařík jako nepochybný, nesporný kandidát. Palackého rukou je psán návrh, aby byla na pražské univerzitě zřízena stolice pro slovanskou filologii a aby ji dostal Šafařík, který byl dne 26. dubna 1846 podán arcivévodovi Štěpánovi.¹⁹⁾ Na Palackého se již předtím obracel Lev Thun ve chvíli, kdy se zdálo, že pro Šafaříkovu profesuru je vše připraveno.²⁰⁾ Posléze však v roce 1848 přenechal Šafařík, který byl mezitím dne 25. dubna 1848 jmenován ředitelem pražské univerzitní knihovny, tuto nově zřízenou stolicí Františku Ladislavu Čelakovskému.²¹⁾

Když se přibližoval rok pětistého univerzitního jubilea, začaly přípravy k oslavám tohoto výročí. K jubileu byl zbudován pomník jejímu zakladateli, ražena slavnostní medaile a byly vydány na základě pramenů vypracované dějiny univerzity, které sepsal W. W. Tomek. Avšak vrcholem jubilea měla být velká slavnost, k níž univerzita pozvala již v roce 1843 všechny vysoké školy Rakouska a také zahraniční univerzity, „zvláště pak ty, které jsou dcerami naší univerzity.“²²⁾ Při této připravované slavnosti měli být významní domácí i zahraniční vědci prohlášeni čestnými doktory, pokud do té doby nedosáhli doktorátu, a čestnými členy

příslušných fakult, pokud již doktory byli.²³⁾ Bylo tehdy stále ještě v povědomí, že doktorát téhož oboru nemůže být udělován více než jednou, a sama hodnost čestného doktora teprve nacházela své místo mezi poctami.²⁴⁾

Projednávání návrhů na čestné doktory zaměstnávalo fakulty, tj. sbory doktorů, již od sklonku školního roku 1846/47. První fakulta, která přišla s konkrétním návrhem na udělení čestných titulů, byla fakulta lékařská. Bylo to již 6. května 1847. Její návrh na čestné členství byl vskutku velice obsáhlý a obsahoval 111 jmen učenců většinou z vídeňské a z německých univerzit, ale také z univerzit italských, francouzských, britských, švýcarských, skandinávských, ruských a ve dvou případech dokonce i z Bostonu. Naproti tomu byl čestný doktorát medicíny navržen jen osmi domácím a pěti zahraničním vědcům. Na pátém místě tohoto návrhu je za jménem Christiana Dopplera uvedeno jméno českého stavovského historiografa Františka Palackého.²⁵⁾ Přílišný rozsah tohoto seznamu vzbudil námitky vedení univerzity. Proto vypracovala lékařská fakulta nový, který byl odeslán 8. října 1847. V něm je již jen 39 návrhů na čestné členství a šest návrhů na čestný doktorát. V tomto seznamu již Palackého jméno nenajdeme.²⁶⁾

Druhý návrh přišel z fakulty právnické. Oznamovala, že ve své schůzi dne 6. srpna 1847 zvolila 10 osobností z řad obyvatel rakouské říše (jen dva z nich byli z Prahy) a 8 cizinců, vesměs z německých zemí, za své čestné doktory. (Právnická fakulta ve svém návrhu mezi čestnými doktory a čestnými členy nerozlišovala.) Také v tomto návrhu byl uveden František Palacký.²⁷⁾ Po návrhu fakulty teologické, kde bychom těžko mohli hledat jméno protestanta Palackého, zaslala jako poslední s mnohými omluvami a vysvětlivkami dne 5. prosince 1847 svůj návrh fakulta filozofická. Je v něm uvedeno 10 učenců z Německa, 4 z Francie, 3

¹⁸⁾ W. W. Tomek, Styky mé s Palackým. Památník na oslavu stých narozenin Františka Palackého, str. 67.; W. W. Tomek, Paměti z mého života I, Praha 1904, str. 181.

¹⁹⁾ Otištěn podle originálu psaného Palackého rukou: Návrh Františka Palackého na udělení profesury Pavlu Josefu Šafaříkovi z roku 1846. (K vydání připravil Jan Havránek), Slavia, roč. 46 (1977), str. 413—416. Srv. též: J. Havránek, Úloha Františka Palackého a Lva Thuna při snahách o jmenování Pavla Josefa Šafaříka profesorem slavistiky na pražské univerzitě. Slavia, roč. 46 (1977), str. 385—394.

²⁰⁾ Lev Thun urgoval podání návrhu v česky psaném dopise zasláném Františku Palackému, datovaném 17. ledna 1846, který je uložen v LA PNP v pozůstalosti Františka Palackého pod signaturou 11 V 9. Příslušné místo zní:

Ve Vídni dne 17ho ledna 1846

Milý pane,

Neuberg mně povídá, že pro Šafaříka všecko připravil, a že má nejlepší naděje, že se něco pro něho stane, může-li jen brzo odevzdati promemoria, ke kterémuž jste jemu návrh slíbil. Jest nevrlý, že to ještě nemá, a snažně prosí, abyste mu to co nejdříve poslal, aby to ještě sám zde odevzdati mohl. Neračte tedy meškati. Můj bratr pro ně k Vám pošle. ...“

²¹⁾ Karel Paul, Pavel Josef Šafařík. Život a dílo. Praha 1961, str. 142, 154.

²²⁾ Die deutsche Karl-Ferdinands-Universität in Prag unter der Regierung S. M. des Kaisers Franz Josef I. Prag 1899, str. 29—30.

²³⁾ AUK, C 504, čj. 127 z r. 1847/48, podání akademického senátu zemskému guberniu z 29. 12. 1847. Podání zní: Nach dem Beispiele anderer Hochschulen, welche bei feierlichen Anlässen ausgezeichnete Persönlichkeiten insbesondere wissenschaftliche Notabilitäten zu Ehrenmitgliedern erwählen und mit Ehrendiplomen betheilen, wünscht auch die prager Carolo-Ferdinandeische Universität gelegentlich der bevorstehenden 500 jähr. Jubelfeier ihrer Gründung mehrere durch ihre Verdienste um die Pflege der Wissenschaft hervorragende Männer, theils — sofern sie noch nicht Doctoren sind, — zu Ehren Doctoren zu promovieren, theils — sofern sie den Doctorsgrad bereits anderwärtig erlangt haben, mit Ehrendiplomen zu betheilen, und auf diese Art die Theilnahme zu beweisen, welche die prager Universität den Fortschritten der Wissenschaft an andern Orten nimmt, andererseits den scientificischen Verdiensten durch eine öffentliche Auszeichnung die gebührende Anerkennung zu zollen.“ Podání, k němuž byl přiložen seznam těch, kdož jsou navrženi k vyznamenání, končilo žádostí o svolení panovníka k udělení čestných doktorátů a čestných diplomů.

²⁴⁾ Ještě 13. prosince 1819 dvorská studijní kancelář přikazovala, že udělení čestného diplomu je bezpodmínečně vázáno na souhlas panovníka a že „o udělení čestného diplomu jest zakročiti jen pro takové osobnosti, jimž hodnost doktorská jest jistou měrou nutna v důsledku postavení, které zaujímají a jež k jejímu dosažení řádnou cestou nelze již dobře přidržeti“. Viz O. Placht — F. Havelka, Předpisy pro vysoké školy republiky Československé. Praha 1932. Str. 1588.

²⁵⁾ AUK C 504, čj. 293 z r. 1846/47.

²⁶⁾ AUK C 504, čj. 30 z r. 1847/48.

²⁷⁾ AUK C 504, čj. 414 z r. 1846/47.

z Anglie, 5 z Itálie, (z toho dva cizinci a tři z Milána), 5 z Ruska, po jednom z Polska, Švédska, Dánska, Švýcarska a Nizozemí. Z Čech bylo navrženo 6 osob — F. L. Čelakovský, F. Palacký, J. Purkyně, P. J. Šafařík, J. G. Sommer, F. X. Zippe — 7 osob z Vídně, 1 ze Štýrska, 1 z Moravy a 4 z Uher, mezi nimi též J. Kollár.²⁸⁾

I když posléze Palackého jméno již nebylo v definitivním seznamu vědců navrhovaných fakultou lékařskou, zůstalo přece jen jediným jménem, které bylo navrženo dvěma fakultami a Palacký byl také jediným vědcem, jemuž byly při příležitosti univerzitního jubilea uděleny dva čestné doktoráty — právnický a filozofický.²⁹⁾ Udělení čestných titulů mělo být jednou z vrcholných událostí jubilejních oslav. Ty však byly nejprve odkládány a na sklonku jubilejního roku bylo již zcela jasno, že se žádná slavnost konat nebude. Diplomy nicméně byly již vyhotoveny a nesly datum 28. srpna 1848. Sbor doktorů filozofické fakulty se na svém zasedání 24. října 1848 usnesl, že je třeba zaslat dekrety těm, kdož byli vyznamenáni čestným doktorátem, aniž by se čekalo na případné uspořádání odložené slavnosti. Představitelé ostatních fakult vyslovili během listopadu s tímto stanoviskem souhlas a v jeho zdůvodnění připomněli zvláště to, že většina z nich o tomto vyznamenání již ví, že mnozí by se stejně asi opožděné slavnosti nezúčastnili, a naopak zase, že ani předchozí dodání dekretů nemusí být na újmu slavnostnímu vyhlášení čestných doktorů při jubilejní oslavě, kdyby k ní přece jen ještě došlo, jak poznamenal ve svém příspěvu představitel filozofické fakulty strahovský opat H. J. Zeidler.³⁰⁾ Nicméně uběhlo ještě několik měsíců od tohoto rozhodnutí, než byly dekrety rozeslány. Nemáme o tom dochována přímá svědectví, dovídáme se o tom pouze z poděkování, která pak vyznamenání zaslali univerzitě.³¹⁾ Palackému byly zřejmě oba diplomy o udělení čestných doktorátů, právnického a filozofického, zaslány v druhé polovině března 1849, krátce poté, kdy se vrátil

²⁸⁾ AUK C 504, čj. 106 z r. 1847/48.

²⁹⁾ Zdá se, že kolem udělení dvou doktorátů došlo ještě při konečném jednání v akademickém senátě ke sporům. Čistopisně vyhotovený seznam jím navrhovaných čestných doktorů (Verzeichnis der zum Ehrendoktorate oder zur Betheilung mit Diplomen der Ehrenmitglieder gelegenheitlich der prager Universitäts Jubelfeier im Jahre 1848 in Vorschlag gebrachten Individuen — uloženo v AUK C 504 po č. 7), který je pečlivě uspořádán podle věcných skupin (čestní doktoři, čestní členové a uvnitř každé skupiny zase nejprve domácí a pak cizinci, vždy v alfabetském pořádku), obsahuje Palackého jméno na správném místě v abecedně uspořádaném seznamu čestných doktorů filozofie, avšak mezi sedmi domácími čestnými doktory práv je jeho jméno až na místě posledním za jménem Stephana hraběte Szechenyi, ač by podle abecedy patřilo na místo páté. To svědčí s největší pravděpodobností o tom, že do konceptu, který byl předlohou pro tento čistopis, bylo jméno Palackého po předběžném vyškrtnutí přece jen nakonec zase vráceno, ale ne již na místo, kam by podle abecedy patřilo.

³⁰⁾ AUK C 504, čj. 35 z r. 1848/49, citované místo z příspěvu Zeidlerova datovaného 28. 11. 1848 zní: „... nach der Ansicht des Gefertigten durch eine schon vormalige Absendung der gedachten Diplome dem Promulgationsakte der Ehrendoktoren bei dem Jubelfeier selbst kein Eintrag ersteht.“

³¹⁾ Děkovné dopisy vyznamenaných, jichž je ve fasciklu C 505, uloženém v AUK, zachováno osm, jsou s výjimkou dopisu Palackého datovány až v druhé polovině roku 1849, mezi 17. červencem a 12. prosincem.

z Kroměříže po rozeznání sněmu. Palacký za ně poděkoval německy psaným dopisem, jehož český překlad zní takto:³²⁾

Slavný akademický senáte!

Dva dopisy datované 28. srpna 1848, jimiž mne staroslavná Karlo-Ferdinandova univerzita prokázala tu čest, že mne přijala do řad svých členů jako doktora filozofie a veškerého práva, mně v minulém měsíci poté, co jsem se vrátil z říšského sněmu v Kroměříži, řádně doručil univerzitní pedel. Překvapily mne tím radostněji, čím méně nároků jsem si činil na takové vyznamenání, i když zároveň jistě nebylo nepřírozené mé přání, abych osobně nezůstal navždy vzdálen slavné korporaci, jejíž pětistileté blahodárné působení jsem jako zemský historiograf studoval a popisoval. Nemohu-li již v učenosti soutěžit s těmi pány, jejichž kolegou mám nyní čest být, nechci se přece jen od žádného z nich nechat předstihnout v lásce a nadšení pro vědu a vzdělání vůbec a pokud již moje dosavadní úsilí na tomto poli nalezlo u členů univerzity souhlas a pochvalu, pak doufám, že se mi podaří zasloužit si je i nadále, protože zamýšlím svá vědecká bádání spíše rozšířit než omezit. I nadále chci dělat vše, co je v mých silách tím spíše, že to, oč jsem doposud usiloval z čistého vlastenectví, se napříště stane mou kolegiální povinností ve shodě se zájmy univerzity jako nejmocnějšího nástroje vědeckého vzdělávání v naší vlasti.

Prosím slavný akademický senát, aby přijal výraz mého hluboce procítěného díky za vysoké vyznamenání, jehož se mi dostalo, a aby o tom laskavě také podal náležitou zprávu příslušným orgánům a členům univerzity.

Praha, dne 11. dubna 1849.

František Palacký

³²⁾ Originál tohoto dopisu je uložen v AUK, C 505 pod čj. 310 z r. 1848/49. Koncept je uložen v LA PNP, pozůstalost Františka Palackého pod signaturou I. 4 51. Zní: Löblicher akademischer Senat!

Zwei Diplome, in welchen die altehrwürdige Karl-Ferdinands-Universität unterm 28. August 1848 mir die hohe Ehre erwies, mich in die Zahl ihrer Mitglieder als der Philosophie und sämtlicher Rechte Doctor aufzunehmen, sind im vorigen Monate, nach meiner Rückkehr vom Reichstage in Kremsier, mit vom Universitätspedel richtig zugestellt worden. Sie gewährten mir eine um so freudigere Überraschung, je weniger Ansprüche ich auf eine solche Auszeichnung zu erheben hatte, während anderseits der Wunsch einer ruhmvollen Corporation, deren 500jähriges erpriessliches Wirken ich als Landeshistoriograph zu studieren und zu schildern habe, persönlich nicht immer fern zu bleiben, gewiss nicht unnatürlich war. Kann ich auch an Gelehrsamkeit mit denjenigen Herren, deren Collega zu sein ich nunmehr die Ehre habe, nicht wetteifern, so will ich doch an Liebe und Eifer für Wissenschaft und Bildung überhaupt mich von keinem von ihnen übertreffen lassen; und wenn meine bisherige Bemühungen auf dieser Bahn bei den Mitgliedern der Universität Billigung und Beifall fanden, so hoffe ich, dass es mir gelingen wird, ihn auch ferner zu verdienen, da ich meine wissenschaftliche Forschungen lieber auszudehnen als einzuschränken gesonnen bin. Auch will ich, was ich bisher aus blossem Patriotismus angestrebt, die Interessen der Universität als des mächtigsten Hebels wissenschaftlicher Bildung in unserm Vaterlande künftig aus kollegialischer Pflicht mir um so mehr anlegen sein lassen.

Ich bitte Einen löblichen akademischen Senat, für die mir erwiesene Ehre und hohe Auszeichnung den Ausdruck meines innig gefühlten Dankes genehmigen und bei den betreffenden Organen und Gliedern der Universität zugleich hochgeneigt die geeignete Mittheilung davon machen zu wollen.

Prag den 11. April 1849.

Franz Palacký

Přesně rok po listu do Frankfurtu napsal tedy Palacký poděkování univerzitě, od jejichž členů se mu dříve dostalo více zlého nežli dobrého. Zdá se, že více než jen zdvořilostní formulí bylo jeho ujištění, že „zamýšlí svá vědecká bádání spíše rozšířit než omezit“. Vždyť nejen „politická reakce vrátila politika Palackého zase historii“, jak konstatuje jeho životopisec,³³⁾ ale právě na prahu padesátých let rozvinul nejměleji své plány na vydání české encyklopedie.³⁴⁾

Tento děkonný list Palackého byl na příkaz univerzitního syndika dvakrát opsán a zaslán v opise oběma fakultám, které jej za svého člena zvolily.³⁵⁾ Avšak vcelku upadla tato vyznamenání bezmála v úplné zapomenutí. Nenajdeme je v „popise chronologickém oněch diplomův, kteréž za svého živobytí obdržel sem od učených korporací doma i v cizině“, který sám Palacký připojil na závěr své autobiografie sepsané roku 1865 jako podklad pro Malého stať v Riegrově slovníku naučném, kde je uvedeno třiadvacet podobných vyznamenání.³⁶⁾ Nenajdeme pak o čestných doktorátech zmínky ani ve většině jeho biografií. Jsou tu ovšem výjimky, nejvýznamnější je Jakubem Malým podepsané biografické heslo v Riegrově slovníku naučném, kde na závěr popisu ústrků, jichž se Palackému dostalo na počátku let padesátých, který je bezmála doslovně převzat z Palackého autobiografie z roku 1856, je po pomlce doplněno: „Dodati tuto sluší, že u příležitosti 500tého jubilea univerzity pražské, odbývaného jako kradmo za bouřlivých dob roku 1848, jmenován byl Palacký od právnické její fakulty čestným doktorem.“³⁷⁾ Nato následující odstavec je opět přepisem Palackého autobiografie. Proč pokládal Jakub Malý za potřebné vložit zmínku o Palackého čestném doktorátu právě sem a nikoliv až na závěr biografie, kde jsou podle Palackého předlohy shrnuty jeho vědecké pocty, nelze objasnit právě tak, jako nevíme, proč se Malý vůbec nezmínil o Palackého čestném doktorátě filozofickém.

Jen ojediněle najdeme u Palackého jména uveden doktorský titul v jeho publikacích. V jeho pracích vědeckých, které vyšly po roce 1849, není doktorát nikde

uváděn, najdeme jej pouze v některých brožurách politických z let šedesátých, které obsahují jeho osvědčení voličům a sněmovní projevy, zejména však v brožurkovém vydání *Ideje státu Rakouského*, kde i vydavatelova předmluva začíná slovy: „Články Dr. Františka Palackého...“³⁸⁾ To byly však jen výjimky, doktorát se nestal součástí Palackého jména, v obecném povědomí zůstal, ač byl po více než čtvrt století dvojnásobným čestným doktorem, vždy „panem“ Palackým (na rozdíl třeba od *Dr. F. L. Riegra* a mnoha dalších). Jméno Palacký znamenalo již tolik, že mu doktorátu nebylo zapotřebí. Avšak s opomíjením doktorátu se setkáme i tam, kde bychom je vskutku nečekali, v oficiální příručce „*Hof- und Staats-Handbuch der österreichisch-ungarischen Monarchie*“. Naposledy je zde jeho jméno uvedeno roku 1876, a to na sedmi místech, přičemž jen jednou, a to tam, kde je uveden jako čestný člen Jihoslovanské akademie v Zábřehu, je zaznamenáno: Palacký Franz, Dr. in Prag.³⁹⁾ Zdá se, že hlavní příčina toho, proč byl jeho čestný doktorát tak málo znám, tkví v tom, že on sám doktorský titul neuzíval, že se o svém čestném doktorátu nezmínil ani ve své vlastní autobiografii. Snad se nezmýlíme, budeme-li hledat hlavní příčinu toho, proč k tomu došlo, v Palackého roztrpčení z událostí, které následovaly záhy poté, co se mu vyznamenání dostalo. Není zde třeba opakovat všechna obecně známá příkoří, jež Palacký v padesátých letech zakusil, postačí se soustředit na ta, která se týkala právě pražské univerzity a jí nadřízeného ministerstva.

Dne 9. května 1848 předal předseda vlády Pillersdorf Palackému ve Vídni dekret, kterým byl jmenován ministrem vyučování, avšak Palacký tento úřad nepřijal. To je věc obecně známá. Méně známa byla však skutečnost, že o Palackém se jednalo v kancelářích tohoto ministerstva i v následujícím roce a jednání vrcholilo krátce poté, co Palacký obdržel diplomy čestných doktorátů a poděkoval za ně. Jednání probíhala v době, když ministerstvo školství spravoval ministr vnitra František hr. Stadion, s jejich výsledkem však vystoupil na schůzi ministerské rady ministr zemědělství a hornictví Ferdinand rytíř Thinnfeld, který koncem dubna zastupoval v tomto ministerstvu nemocného Stadionu. Ten 28. dubna 1849

³⁸⁾ *Idea státu Rakouského*. Podává dr. František Palacký. V Praze. Nákladem knihkupectví: I. L. Kober. 1865. Řeč dra Františka Palackého na devátém zasedání zemského sněmu království českého dne 29. ledna 1863. Praha, Edv. Grégr, 1863, nestr. (celkem 10 str.) Zvláštností jsou dva textem i grafickou úpravou zcela shodné po obou stranách potisknuté listy s Palackého osvědčením voličům z 25. března 1861, vytištěné K. Bellmanem, z nichž český text má nadpis: *Osvědčení se Františka Palackého, poslance na sněm zemský, ke všem svým pp. voličům, zatímco německý: Ansprache des Landtags-Deputirten Dr. Franz Palacký an seine Herren Wähler*. Doktorát je tedy uveden jen v německém znění.

³⁹⁾ *Hof- und Staats-Handbuch der Oesterreichisch-ungarischen Monarchie für 1870*. Str. 824. Doktorát není naproti tomu uveden u Palackého jako rytíře druhé třídy řádu železné koruny (str. 80), doživotního člena panské sněmovny říšské rady (str. 252), člena Císařské akademie věd ve Vídni (str. 271), člena městského zastupitelstva pražského (str. 474, kde uvedena i jeho rakouská, ruská, mexická a černohorská vyznamenání), člena Císařské akademie věd v Krakově (str. 568), zahraničního dopisujícího člena Maďarské akademie věd v Budapešti (str. 708).

³³⁾ V. Chaloupecký, cit. dílo, str. 153.

³⁴⁾ Rudolf Dvořák, *Snahy Františka Palackého o vydání české encyklopedie*. Památník na oslavu stých narozenin Františka Palackého, str. 359–366.

³⁵⁾ AUK C 505, čj. 310 z r. 1848/49. Přípis z 16. dubna 1849, koncept psaný rukou univerzitního syndika a notáře J. E. Witaka.

³⁶⁾ *Dílo Františka Palackého*, vydal Jaroslav Charvát, sv. 1., str. 55–56.

³⁷⁾ *Slovník naučný*, red. F. L. Rieger, díl VI., Praha 1887, str. 32. Předchozí dvě a část následující věty znějí: „Ovšem mluvilo se té doby již o nastávajícím internování Palackého, s něhož sešlo prý konečně jen úmrtím ministra knížete Švarcenberka. Že dán byl, zároveň jiným, pod zvláštní policejní dohlídkou, na tom nedal sobě pranic záležiti. — ... V letech 1851–1860 Palacký veškerým působením svým ani nezavádil o politiku, jakož to v dobách absolutistických jinak býti ani nemohlo;“ *Text Palackého autobiografie* (*Dílo Františka Palackého*, vydal Jaroslav Charvát, sv. 1., str. 54) na příslušném místě: „Ovšem mluvilo se té doby také o mém nastávajícím internování, s něhož sešlo prý konečně jen úmrtím ministra knížete Švarcenberka. Že sem dán byl, zároveň jiným, pod zvláštní policejní dohlídkou, na tom nedal sem sobě pranic záležiti. — ... V letech 1851–1860 veškerým působením svým ani nezavádil sem o politiku, jakožto v dobách absolutistických jinak býti ani nemohlo;“ Srovnání obou míst ukazuje, jak naprosto závisí Malého text na Palackého autobiografii, až právě na vloženou větu o čestném doktorátu.

přednesl návrh na obsazení místa druhého profesora historie na pražské univerzitě, a to profesora, který by přednášel česky. Na toto místo mu byl navržen dr. Palacký a v případě, že by nebyl rád viděn, dr. Tomek (zde byl tedy respektován Palackého doktorát, kterým byl vlastně vytvořen předpoklad k jeho povolání na univerzitní katedru). Z politických důvodů se proti tomuto jmenování rozhodně postavil předseda vlády kníže Felix Schwarzenberg a ostatní členové vlády s ním plně souhlasili.⁴⁰⁾

Karel Kazbunda, který doklady o tomto jednání ve vídeňských archivech našel, se domnívá, že iniciativa k povolání Palackého vyšla z kruhů šlechtických, a uvažuje o hraběti Lvu Thunovi jako o možném iniciátorovi a Alexandru Helfertovi, státním tajemníku v ministerstvu vyučování, jako o prostředníku. Ovšem poněkud Thunův k Palackému, který býval velice přátelský, se v revolučním roce prudce zhoršil, a to natolik, že by jeho iniciativa v tomto směru byla dosti málo pravděpodobná. O tom, jak se jejich vzájemný vztah zhoršil, vypovídá skoro nenávislný list Thunův Palackému z 13. března 1850, kde jej označuje za svého politického odpůrce z nejspitnějších dob roku 1848, jehož nepřátelství se ho dotklo tím bolestněji, že léta předtím byli v přátelských stycích.⁴¹⁾ Nezdá se mi proto, že

40) Karel Kazbunda, *Stolice dějin na pražské univerzitě*. Část 2., str. 25. Příslušné místo z protokolu ministerské rady z 28. dubna 1849 znělo: „Der Minister R. v. Thinnfeld in Vertretung des Unterrichtsministers brachte den ihm gemachten Antrag auf Bestellung eines zweiten Professors der Geschichte und zwar mit czechischem Vortrage in Prag zur Sprache mit dem Bemerken, dass ihm hierzu Dr. Palacký und, wenn dieser nicht beliebt würde, Dr. Tomek vorgeschlagen worden sei. — Gegen die Anstellung Palacký's als Professor erklärte sich aus politischen Rücksichten der Ministerpräsident und mit ihm die übrigen Glieder des Ministerrathes auf das bestimmteste, und es kam dahin zu dem Beschlusse, dass mit der fraglichen Anstellung vor der Hand nicht zu eilen, sondern der regelmässige Gang der Verhandlung einzuleiten sei.“

41) Základním pramenem je tu korespondence Lva Thuna Františku Palackému, uložená v LA PNP pod signaturou 11 B 9. Dopisy předbřeznové doby jsou psány česky, a to ve velice přátelském tónu, např. dopis ze 17. ledna 1846 začíná oslovením: „Milý pane,“ a končí „Se srdečnou úctou Vašnostin přátel a ctitel upřímný L. Thun“. Poslední český dopis psaný v podobném tónu je ze 7. června 1848 a místodržitel jím zval Palackého a jeho prostřednictvím vybrané další účastníky Slovanského sjezdu na čtvrtek 8. června k sobě na oběd. Pak následují dva stručné, německy psané vzkazy s žádostmi o politické informace z 28. června a 2. července 1848 a pak po delší přestávce cizí rukou na úředním papíře ministerstva kultu a vyučování psaný následující list: Euer Wohlgeboren!

Wien den 13. März 1850
Dass ich von einer Partei in Böhmen und von Euer Wohlgeboren insbesondere „dupirt“ worden sei, habe ich weder gegen dem Fürsten Rohan noch gegen sonst Jemanden geäußert. Was ich meinen politischen Gegnern aus den traurigsten Zeiten des Jahres 1848, und darunter auch Männern, die ich mit schmerzlichem Bedauern zu Gegnern werden sah, nachdem ich Jahre lang in freundschaftlichen Beziehungen zu ihnen gestanden hatte, vorzuwerfen habe, dass habe ich offen und öffentlich ausgesprochen, — und nur in ähnlicher Weise habe ich mich auch im Privatverkehre, wo ich dazu genöthigt war, über sie geäußert.

Nicht „in meinem Interesse“ welches meines Erachtens dabei nicht im Spiele ist, sondern lediglich um dem Wunsche Eurer Wohlgeboren zu entsprechen, stehe ich nicht an Eurer Wohlgeboren diese Erklärung zu geben.

Hochachtungsvoll

Eurer wohlgeborenen ergebenster
Gf. Leo Thun

by Kazbundova domněnka byla oprávněná, ledaže by iniciativa byla bývala vyšla ještě na samém počátku revolučního jara roku 1848 a do schůze vlády došla až více než po roce. Lev Thun převzal 28. července 1849 ministerstvo vyučování. Palacký se pak od tohoto rezortu nemohl nadít ničeho lepšího než od ostatních státních úřadů. Tak se stalo, že nehledě na velice formální a bezmála potají provedený akt udělení dvou čestných doktorátů, se nesplnilo Palackého přání vyslovené v jeho děkovném dopise, „aby osobně nezůstal navždy vzdálen slavné korporaci“.

Avšak jeho ideje nebylo možno zadržet před branami Klementina, sídla fakulty filozofické, ani Karolina, které bylo domovem fakulty právnické. Ponejprv byly asi tlumočeny v přednáškách, které ve studijním roce 1848—1849 konal PhDr. Eduard Bruna na téma „Dějiny Čech“. Lze si těžko představit, že by se tento agilní, ctížádostivý předák studentského hnutí, který přednášel podle vlastních sešitů, mohl opřít o jiné než Palackého zpracování, zejména pak tehdy, když na jaře roku 1849 sám oznamoval v novinách, že 24. dubna bude přednášet o jedné z nejzajímavějších partií, o dějinách husitské doby.⁴²⁾

Ovšem Brunovo působení bylo vskutku jen epizodou. Nesrovnatelně důležitější bylo jmenování Václava Vladivoje Tomka mimořádným profesorem rakouských dějin, k němuž došlo 13. listopadu 1850. S ním přišel do učitelského sboru ponejprv přímý odchovanec Františka Palackého, vychovatel jeho dětí, jeho dlouholetý koadjutor při práci o českých dějinách. Avšak ve chvíli, kdy se Tomek stal profesorem, byl Palackému velmi daleko, protože se s ním rozešel politicky v závěrečné fázi revolučního roku a dal se plně do služeb Lva Thuna. Jisto je, že při veškeré odlišnosti stanoviska Tomkova od koncepce Palackého ať již v pojetí dějinného vývoje českého národa, či v poměru k církvi a dynastii, je jeho pilné a podrobné dílo nemyslitelné bez předchozích velikých koncepcí Palackého. Vzájemný poměr obou historiků prodělával v následujících desetiletích určité proměny, není však úkolem této studie zkoumat častěji již osvětlenou otázku vztahu učitele a jeho pomocníka, myslitele, liberála a velké osobnosti na jedné a pilného historického pisatele, konzervativce a všedního člověka na druhé straně.⁴³⁾

Jistě nejedna idea Palackého zapůsobila i na Antonína Gindelyho, kterého Palacký v nedlouhém poměrně období velkého sblížení označil za vybraného pokračovatele svého díla, vcelku však se v jeho pedagogické činnosti vliv Palackého projevoval málo, čím dále, tím méně.⁴⁴⁾ Až na prahu let sedmdesátých, v krátkém období politických námluv vídeňské vlády u české opozice, se habilitoval na docenta českých dějin Josef Kalousek, který stejně jako Tomek byl nejprve vychovatelem

42) Karel Kazbunda, *Stolice dějin na pražské univerzitě*. Část 2., str. 20; Bohemia, roč. 1849, č. 96 ze dne 22. 4. 1849.

43) Zdeněk Nejedlý, *Dějiny národa českého*. Díl I., Praha 1953, str. 85—89.

44) Kamil Krofta, Antonín Gindely, *Zprávy zemského archivu království českého*, sv. IV, 1915, str.

v Mac Nevenově paláci, jenže tentokrát u Palackého vnučat. I když se v mnoha závažných otázkách přidržel koncepce Palackého, přece jen v otázce klíčové, při hodnocení husitství, se s jeho základní koncepcí rozešel a postavil se na stanovisko umírněně katolické.⁴⁵⁾ Proběhla-li habilitace Kalouskova hladce, nebylo tomu tak, když Josef Emler měl být po tříletém docentském působení jmenován v roce 1875 profesorem pomocných věd historických. Tehdy argumentace obsažená ve zprávě policejního ředitele, že je oblíbencem a chráněncem Palackého, že je mu zavázán, měla zřejmě rozhodující podíl na tom, že byla proti němu dána přednost uchazeči méně kvalifikovanému. Němci Mathiasi Pangerlovi.⁴⁶⁾ Ačkoliv se z šesti Čechů, kteří za Palackého života přednášeli historii na univerzitě, jen jediný plně a bez výhrad hlásil k jeho pojetí českých dějin, přece jen žádný z nich je nenapadal, otevřeně nekritizoval, neznevažoval.

Naproti tomu němečtí univerzitní profesori, Konstantin Höfler — po krátkém mezidobí lepšího vzájemného vztahu — a zvláště pak jeho žák Adolf Bachmann, se zaměřili na destrukci Palackého koncepce, aniž by byli s to proti ní postavit jinou ucelenou konstrukci. Palacký na univerzitě nepřednášel — a přece jeho dílo bylo vždy přítomno v jejich posluchárnách i studovněch. Bylo něčím, čím se historikové, literární dějepisci, filozofové a další vědci vždy museli zabývat, k čemu se museli vracet.

Zdeněk Nejedlý, který se k dílu a odkazu Františka Palackého vždy hlásil, ocenil s odstupem bezmála stoletým dějinný význam Palackého historického díla:

„Konečně národní význam Palackého 'Dějin'. I v tom znamená Palacký vyvrcholení české historiografie, v tom jak dovedl nejen předvést národu bohaté jeho dějiny pravdivě a v celé jejich závažnosti, ale i vštípit mu toto správné a tolik mu dávající pojetí národních dějin. I dnes zůstává Palackého pojetí v národě neotřesené a i dnes, při veškerých změnách v dnešní naší národní společnosti, zůstává hradbou proti těm, kdo by chtěli náš národ svést na cesty, nesouhlasící s duchem našich dějin. A i po této stránce Palackého 'Dějiny' byly a jsou monumentem, nad jež naše dějepisectví nemělo a dodnes nemá většího.“⁴⁷⁾

JAN HAVRÁNEK

František Palacký und die Karls-Universität

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel verfolgt die Beziehungen einer der Zentralgestalten des tschechischen wissenschaftlichen, kulturellen und politischen Lebens des 19. Jh., František Palackýs, zur Karls-Universität in der Periode seines Prager Wirkens. Schon im Jahre

⁴⁵⁾ Jaroslav Werstadt, *Odkazy dějin a dějepisců*, Praha 1948, str. 23—24; K. Kazbunda, *Stolice dějin na pražské universitě*, část II. Praha 1965, str. 112—114.

⁴⁶⁾ K. Kazbunda, *Stolice dějin na pražské universitě*, část II., str. 176—178.

⁴⁷⁾ Zdeněk Nejedlý, *Dějiny národa českého*. Díl 1., str. 80—81.

1824, als Palacký nach Prag kommen sollte, vertraten junge tschechische Patrioten die Ansicht, er solle die Stelle eines Professoren der Ästhetik an der Universität einnehmen, unterdessen Josef Jungmann eher dachte, Palacký solle in Prag an der juristischen Fakultät studieren. Palacký blieb aber der Universität fern, er verfolgte anteillos die Persekution der Studenten im Jahre 1824 und leitete eine Zusammenarbeit mit Universitätsprofessoren und Mitgliedern der Fakultäten, besonders mit Jan Theobald Held ein, der sich für die Universitätsgeschichte interessierte. Aber die Beziehungen zwischen Palacký und der Universität vor 1848 waren nicht immer freundschaftlich; J. L. Knoll, Professor der Historie, sendete eine Anzeige nach Wien, in welcher Palacký als Sprecher des destruktiven tschechischen Nationalismus bezeichnet wurde.

Im Rahmen der 500-Jahrestagfeiern der Universität wurde Palacký von zwei Fakultäten, der juristischen und philosophischen, mit dem Ehrendoktorat geehrt. Er wurde damals als einziger zweimal ausgezeichnet. Feierlichkeiten fanden aber im Revolutionsjahr 1848 nicht statt und die Dekrete wurden ihm ohne jede Zeremonie zugesendet und die Bezeichnung der Doktorwürde nur ausnahmsweise seinem Namen beigefügt. Zum Jahresbeginn 1849 wurde die Errichtung einer zweiten Professorenstelle der Historie in Prag, mit dem Auftrag in tschechischer Sprache zu lesen, erörtert. Der Vorschlag Palacký zu berufen wurde aber von Felix Schwarzenberg und dann dem ganzen Ministerrat kategorisch abgelehnt. Obwohl Palacký nie einen Lehrauftrag erhalten hatte, wurden die von ihm erzogenen Forscher und seine Mitarbeiter von der Universität zu den ersten tschechischen Professoren der Geschichte berufen.

RECENZE

KAREL IV. A PRAŽSKÁ UNIVERZITA

(Ohlédnutí za literaturou jubilejního roku).

Rok 1978 byl pro naši medievistiku ve znamení dvou velkých historických výročí. V tomto roce uplynulo 700 let od bitvy na Moravském poli, kde zahynul nejznámější představitel přemyslovské dynastie Přemysl Otakar II. a 600 let od smrti císaře římské říše a českého krále Karla IV. A jak se již v naší historiografii stalo tradicí, jubilejní rok byl velkou příležitostí k novým pohledům a shrnutím našich představ o obou velkých panovnících a jejich době. Zvláště karlovské výročí poutalo k sobě velkou pozornost nejen odborníků, ale i nejširší veřejnosti. Vedle odborné produkce, která na ně reagovala většinou až s určitým zpožděním, vědecké konference pořádané Univerzitou Karlovou,¹⁾ velké výstavy v prostorách Pražského hradu provázené nebývalým zájmem návštěvníků, to byla přímo erupce novinových a časopiseckých článků (dokonce celých seriálů), televizních a rozhlasových pořadů a objevily se i dramatizace látky s karlovskou tematikou. Příznačným rysem byl též široký zájem mezinárodní odborné veřejnosti o Karla IV., který je stále považován za významnou postavu evropských dějin pozdního středověku.

Ptát se po příčinách tak ohromného zájmu o historickou problematiku by jasně vyžadovalo jinou heuristickou základnu, než je dána charakterem tohoto časopisu. Proto se nadále omezím na tištěnou odbornou literaturu pojednávající o Karlově univerzitní fundaci, která je všeobecně považována za jeden z nejvýznamnějších, ne-li vůbec nejvýznamnějších králův činů v kulturní sféře. Do zprávy byly pojaty i některé závažné práce, které jsou stále v tisku. Jedná se v prvé řadě o sborník karlovských statí, který vyjde v edici Univerzity Karlovy²⁾ a sborník příspěvků z uvedené karlovské konference. Stranou byla ponechána veškerá žurnalistická

¹⁾ Zprávu o ní podal v tomto časopise Jan Havránek, Vědecká konference Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR (29. listopadu — 2. prosince 1978). AUC — HUCP XIX/2, 1979, str. 116—123. Další referáty uveřejnili Pavel Bělina a Miroslav Polívka, Vědecká konference k 600. výročí úmrtí českého krále a římského císaře Karla IV. ČsČH XXVII, 1979, str. 639—640; Karel Malý, Jednání právněhistorické sekce mezinárodní konference „Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR“. PHS 23, 1980, str. 360—363 (zde uveřejněny též konferenční příspěvky V. Vaněčka a M. Doležala) a Gerhard Schmidt, Das Jubiläum Kaiser Karls IV. in der ČSSR. Lëttopis, Jahresschrift des Instituts für sorbische Volksforschung, Reihe B, 27/1, 1980, str. 81—83.

²⁾ Karolus Quartus. Praha, Univerzita Karlova (v tisku).

produkce, byť byla psána odborníky, ale i vědecká díla, která se dějin univerzity netýkají nebo jen zcela okrajově. Jejich zahrnutím by přítomná zpráva narostla do nežádoucích rozměrů, protože počátky pražské univerzity byly zmíněny ve většině jubilejních publikací.³⁾

Jedním ze základních příspěvků československé historiografie ke karlovskému jubileu se stala kniha J. Spěváčka o životě a díle Karla IV.⁴⁾ Spěváček, jeden z editorů listinných regist Karlovy doby a autor řady monografických pojednání o tomto období, přichází se shrnujícím pohledem na 14. století, které je v Čechách ve znamení nové, lucemburské dynastie. Jeho zájem je věnován celému společenskému spektru tehdejší doby, tedy i dějinám pražské univerzity, jejíž osudy jsou probírány hned na několika místech. Poprvé to je v souvislosti s poselstvím Arnošta z Pardubic do Avignonu na konci r. 1346, kde byla papeži Klimentovi VI. mj. přednesena žádost o založení obecného učení v Praze. Bezprostřední příčinu této žádosti vidí Spěváček v souvislosti s povýšením pražského biskupského stolce na metropolitní. Dále se věnuje okruhu státoprávních listin vydaných 7. dubna 1348 a mezi nimi i oné, již bylo Karlem IV. založeno v Praze studium generale. Spěváček nepovažuje listinu Klimenta VI. z 26. ledna 1347 za samostatný zakládací akt, vycházející přitom z formulace listinné dispozice (statuimus), a pokládá ji za papežský předběžný souhlas k vlastnímu založení, jak jej provedl až Karel IV. O něm pak říká, že je jediným z dvanácti privilegií, které nebylo vydáno z moci římského krále. Z tohoto titulu byl o rok později vystaven tzv. eisenášský diplom, kterým se nová fundace dodatečně sankcionuje z hlediska říše. Pražské univerzitě přikládá autor po právu vynikající úlohu v české středověké kultuře a zdůrazňuje její význam pro vznik dalších středoevropských univerzit. Klíčovou formulaci Spěváčkova názoru na tolik diskutovanou otázku po smyslu a významu Karlovy univerzitní fundace vidím ve větě „nová univerzita byla založena na základě politického úsilí a z vůle českého krále a tedy z jeho moci,“ která pak pokračuje konsekventními vývody o integritě tohoto činu s ostatními státoprávními akty ze 7. dubna 1348 a o souhlasu české šlechty, vedoucími k upevnění královské koncepce státu. V kapitole o Karlově kulturní politice je znovu zdůrazněn podíl univerzity na rozvoji kultury českého středověkého státu. Spěváček hodnotí význam pražského vysokého učení i pro laicizaci, a tudíž demokratizaci vzdělání a obecně pro rozvoj intelektuálního života, který byl doposud vyhrazen téměř výlučně církvi. Tento proces dokresluje tezí, v české historické literatuře snad poprvé uvedenou, o rozšiřování pojmu klerik, který získává nový „laický“ obsah

³⁾ Pro ilustraci uvádím např. Vláda Karla IV. v Čechách. K 600. výročí úmrtí Karla IV. (1316—1378). Uspořádal Josef Špičák, Praha, Melantrich 1978, 45 stran, kde je krom fotografií pečetidla a Karlovy zakládací listiny otištěn též český překlad tohoto fundacního dokumentu, nebo další vyobrazení univerzitního pečetidla od K. Neuberta (shodné jako u dále citované Stejskalovy publikace za použití obráceného negativu) v souboru dvanácti pohlednic Karla IV. Praha, Pressfoto 1978.

⁴⁾ Jiří Spěváček, Karel IV. Život a dílo (1316—1378). Praha, Svoboda 1979, 721 stran.

právě díky členům univerzity ze „světských“ fakult. V dalších víceméně informativních pasážích seznamuje čtenáře se strukturou univerzity a na ní navazujícího nižšího školství, se způsobem výuky a nejvýznamnějšími mistry a doktory z jednotlivých fakult. K univerzitní tematice se autor vrací ještě v pasážích o učeném kacířství, když popisuje činnost českých reformátorů, k nimž se řadí též členové pražské univerzity. Konstatuje, že reformní hnutí našlo v univerzitě pozdějšího období „základnu a oporu“, která se stala recepcí Viklefova učení jedním z center husitského hnutí.

V německé verzi monografie o Karlu IV.⁵⁾ se Spěváček ve zhuštěné formě věnuje na pozadí politických dějin, které jsou hlavním předmětem jeho zájmu, i vzniku pražské univerzity a podává souhrn svých názorů z širší české verze. Autor akcentuje Karlovu univerzitní fundaci jako čin, který měl posílit panovníkovu státně politickou koncepci a byl součástí Karlovy ideologizované představy o státu. Na druhé straně poněkud zarazí, stejně jako u české verze, že při Karlově univerzitním založení není zdůrazněn podíl Arnošta z Pardubic a vůbec církve (řádů a duchovenstva), bez nichž by byla existence pražské univerzity v prvních letech jen stěží zajištěna. Problematické se zdá být tvrzení, že Karel měl při zřízení univerzity na mysli výchovu vzdělaného „úřednického“ personálu pražského dvora. Pokud je známo, na Karlově dvoře se mnoho příslušníků pražské univerzity nevyskytovalo, což je mj. dáno tím, že univerzita vyvíjí intenzivnější činnost až od počátku šedesátých let, resp. od roku 1366 (tento fakt měl být po mém soudu rovněž zdůrazněn). Spíše lze asi hovořit o výchově vzdělaného kleru pro potřeby církevní správy. Svou roli jistě sehrál též dobový názor, podle něhož k zaujetí jakéhokoliv úřadu není zapotřebí žádné kvalifikace.

Druhým závažným dílem s karlovskou tematikou je impozantní sborník šestadvaceti statí, který z iniciativy akademika V. Vaněčka vydává Univerzita Karlova (viz pozn. ²⁾). Sborník obsahuje vedle většiny příspěvků, které se dotýkají pražské univerzity jen okrajově, několik zásadních článků k dějinám univerzity a vzdělanosti Karlovy doby. Na prvním místě nutno jmenovat studii M. Melanové, věnovanou speciálně univerzitním dějinám.⁶⁾ Melanová začíná svůj výklad upozorněním na pokus Karlova děda Václava II. založit v Praze obecné učení, aniž by vyvozovala z tohoto nezdařeného pokusu závěry pro Karlovu dobu. Při výkladu samotného založení se autorka drží Boháčkovy teze o dvou paralelních fundacích univerzity (papežské a panovnícké), kterou rozvíjí a dokládá samostatným komparativním studiem fundacních listin univerzit založených Karlem IV. Eisenášský diplom je konsekventně hodnocen jako samostatná záruka právní ochrany univerzitním členům z hlediska říše. Důležité je upozornění na význam Karlova

⁵⁾ Jiří Spěváček, Karl IV. Sein Leben und seine staatsmannische Leistung. Praha, Academia 1978, 208 stran.

⁶⁾ Miloslava Melanová—Kubová, Založení pražské univerzity a její rozvoj za vlády Karlovy. Karolus Quartus, Praha, Univerzita Karlova, v tisku.

fundačního aktu pro zakládání dalších univerzit. Pražské studium generale karlovského období hodnotí autorka jako „velkou univerzitu univerzálního charakteru“, jejíž vrcholnou dobu spatřuje ve shodě s ostatní literaturou v letech 1372 až 1389. Při rozboru prvotních let dokládá Melanová tvrzení o založení univerzity v roce 1347 faktem, že výuka byla zahájena již v tomto roce. Velkou zásluhu při překonávání počátečních obtíží při vzniku nové instituce vidí v úloze české církve a zvláště jejího tehdejšího představitele, arcibiskupa Arnošta z Pardubic. Originální a velmi přesvědčivá je autorčina interpretace jednoho z letitých problémů okolo založení pražské univerzity, kterým je určení typu či modelu nové fundace (Paříž nebo Bologna). Melanová dovádí do konce Boháčkův rozbor statut v tom smyslu, že pražská univerzita je jí projevem symbiózy obou typů v oblasti privilegií pro univerzitu jako celek, ale ne ve vnitřní struktuře instituce. Tím je také vysvětlitelný pozdější vývoj pražské univerzity, kdy se vytváří nový zemský typ univerzity za bouřlivých událostí provázejících vždy zrod něčeho nového.

L. Svoboda v článku o humanismu v Karlově době konstatuje pronikání raných humanistických myšlenek nejen do dvorského prostředí, ale i na univerzitu⁷⁾ do okruhu mistrů (Jan z Dambachu nebo Jindřich Tottling z Oyty), exhortátorů (Waldhauser a Milíč) a studentů (např. Štítý). Nejstaršímu univerzitnímu pečtidlu se známým obrazem pečeti pole, na němž je vyobrazen sv. Václav jako patron české země a Karel IV. jako fundátor univerzity, se věnuje dějepisec umění J. Krása.⁸⁾ Autor zařazuje jeho vznik do doby okolo roku 1347, z níž pochází typář Karlovy zlaté buly, s jehož lícím vyobrazením vykazuje univerzitní pečtidlo mnohé shody. Krása prakticky odmítá Chadrabův poukaz na přímé vazby s byzantským uměním a považuje jej za „zdomácnělý byzantinizující typ sv. Václava, který se u nás prvně ujal ve 13. století“. Za důležité je nutno považovat Krásovo potvrzení staršího bádání, které dospělo k názoru, že obraz univerzitního pečtidla snad nejvýrazněji spojuje Karla IV. s domácí přemyslovskou dynastickou tradicí a na druhé straně je výrazem skutečnosti, že Karel postavil univerzitu do ochrany legendárního zemského patrona. Stať V. Vaněčka se v mnohém dotýká dějin pražské univerzity v souvislosti s rozbohem privilegií, vydaných Karlem IV. pro univerzitu.⁹⁾ Vaněček je zařazuje z právněhistorického hlediska do okruhu „leges speciales“, tedy mezi akty, které se týkaly fyzických a právnických osob a jejich práv. Zvláštní pozornost je věnována právní vzdělanosti ve studii J. Kejře,¹⁰⁾ z níž nás bude nejvíce zajímat výklad o třetím právním okruhu — o učeném právu, jež úzce souvisí s univerzitou a mnohdy se s ní přímo kryje. Kejř

⁷⁾ Ludvík Svoboda, Raný humanismus. Tamtéž (v tisku).

⁸⁾ Josef Krása, Karlovy pečeti. Tamtéž (v tisku). Srovnávací sfragistický materiál pro univerzity v Heidelbergu a Kolíně n. R. poskytují přílohy článku Toni Diedericha v jubilejním uměleckohistorickém sborníku Die Parler und der Schöne Stil. Europäische Kunst unter den Luxemburgen 3. Herausgegeben von Anton Lagner, Köln 1978, str. 161–162.

⁹⁾ Václav Vaněček, Karlova zákonodárná činnost v českém státě. Tamtéž (v tisku).

¹⁰⁾ Jiří Kejř, Právní vzdělanost v Čechách v době Karlově. Tamtéž (v tisku).

upozorňuje na význam studia českých studentů na typických „právnických univerzitách“ v Boloni a Padově, které mělo v Karlově době již svou dlouhou tradici, a vypisuje činnost profesorů práva na univerzitě. Konstatuje, že v Praze bylo římské právo zatlačeno do pozadí kanonickým právem, které bylo vesměs zaměřeno k praktické potřebě odborného školení církevní hierarchie a zvláště kancelářského personálu a pro potřebu veřejného notariátu v zemi.

Na učenou literaturu najdeme četné odkazy již ve studii A. Vidmanové¹¹⁾, oně speciálně univerzitní jsou věnovány další příspěvky V. Herolda¹²⁾ a B. Krzemieńské.¹³⁾ Herold považuje 14. století za předěl v dějinách evropské filozofie, v němž prochází krizí dosavadní scholastické myšlenkové postupy a připravují se základy novodobých přírodních věd, což se odráží i ve studiu na pražské artistické fakultě předhusitské doby. Zde je patrný důraz na výuku logiky, geometrie a astronomie, tedy na disciplíny výrazně filozofické a přírodovědecké. Autor podává přehled nejvýznamnějších představitelů filozofie v Praze, věnuje se jejich literárnímu působení a podtrhuje jejich význam pro činnost dalších středoevropských univerzit v Krakově, Vídni, Erfurtu, Kolíně n. R., Heidelbergu a Lipsku. Pro pražskou filozofickou školu považuje za velmi významný buridanismus, který přispěl k rozvoji přírodních věd. Mezi nimi měla na univerzitě dominantní postavení astronomie, a to nejen její praktická část, související s církevním komputem, ale i jako teoretická disciplína, na niž navazovala matematika. V pasážích o medicíně v Praze, které není věnováno tolik místa, kolik by si zasluhovala, poněkud překvapí neznalost zásadního Beránkova článku, z něhož autor mohl čerpat více poučení. Studie B. Krzemieńské je vlastně celá věnována traktování přírodovědných disciplín na pražské univerzitě. Při malé rozpracovanosti tohoto bádání je nutno považovat autorčin článek za základní příspěvek, který vymaňuje studium univerzitních dějin z obvyklého rámce institucionálních a kulturních dějin. Autorka posuzuje výuku a odbornou zdatnost pražských mistrů prizmatem krakovské medieviské školy, která v posledních letech stále více poukazuje na důležitost recepce buridanismu v Praze a Krakově. Tím také dochází k podstatným korekcím běžně tradovaných příručkových informací o průměru pražského filozofického studia v předhusitském období.

Z prací věnovaných i neodborné čtenářské veřejnosti bych si chtěl povšimnout knihy A. Pludka o Karlu IV.,¹⁴⁾ která je dedikována „Univerzitě Karlově, jež je nejtrvalejším darem Karla IV. českému národu“. Jí jsou v práci věnovány rozsáhlé pasáže založené na studiu odborné literatury (chybí pouze poslední monografie Stručné dějiny University Karlovy z roku 1964). Opravit je nutno tvr-

¹¹⁾ Anežka Vidmanová, Karel IV. a latinská literatura v Čechách. Tamtéž (v tisku).

¹²⁾ Vilém Herold, Filozofie a přírodní vědy v době Karlově. Tamtéž (v tisku).

¹³⁾ Barbara Krzemieńská, K problematice přírodních věd v Čechách doby Karlovy. Tamtéž (v tisku).

¹⁴⁾ Alexej Pludek, Český král Karel. Praha, Panorama 1978, 148 stran. 2. upravené vydání pod stejným titulem Praha, Panorama 1979, 127 stran.

zení, že Karel jmenoval univerzitním kancléřem Arnošta z Pardubic (byl to papež Kliment VI.) a že zakoupil pro univerzitu budovu dnešního Karolina, což učinil až jeho syn Václav IV. Pludkovy výklady jsou přechasto zatíženy ozvuky letitých sporů mezi českou a německou historiografií o postižení rázu této instituce (českosti či německosti). Přes tento anachronismus je Pludkovo tvrzení, že pražská „univerzita jako zřízení české a pro Čechy má poskytovat vzdělání i příslušníkům jiných národů, jsouc ústavem církevním, a tudíž univerzálním“ šťastným vyjádřením faktického stavu, i když bychom asi nahradili výrazy „české“, „pro Čechy“ a „národů“ za adekvátnější „české země“, „pro České království“ a „zemí“. Neomluvitelné je ovšem přehlédnutí u fotografického doprovodu knihy, v němž je Karlovo privilegium pro pražskou metropolitní kapitolu vydáváno za fundační akt pražské univerzity.

Německým protějškem Spěváčkových prací je monografie o Karlu IV. z pera F. Seibta.¹⁵⁾ Autor, známý svými dřívějšími studii ke středověkým dějinám pražské univerzity, jí zde věnoval ucelenou část páté kapitoly, která je nazvána příznačně „Král“ v protikladu k následující kapitole, jež má titul „Císař“. Vychází z toho, že Karlova univerzitní fundace má za sebou již početnou literaturu, v níž se výrazně odráží české a německé pojetí národních dějin, klade si Seibt základní otázku po účelu a smyslu tohoto založení. Zařazuje pražskou univerzitu do kontextu celého Karlova zakladatelského díla, speciálně mezi jeho univerzitní fundace, a zjišťuje, že Karel jako světský panovník se pokusil o vyrovnání s papežskou mocí i v tomto ohledu. Seibt poukazuje na skutečnost, že založení univerzity v metropolitním městě českého království bylo záležitostí českého krále, jemuž se dostalo uznání autority římského krále teprve eisenaašským diplomem z roku 1349. Smysl nového založení hledá Seibt ve shodě s většinou posledních badatelských výzkumů v politické rovině. Zdůrazněním data vydání Karlovy zakladací listiny poukazuje na souvislost s dalšími privilegii vyhlášenými ve stejný den. K tomu jasně směřovalo také Karlovo úsilí povznést Prahu jako rezidenční město říše a království. Vzor takového založení hledá oproti dosavadnímu schematickému chápání dvou základních univerzitních modelů středověku (Paříž — Bologna) ve štaufovské univerzitní fundaci Neapole, čemuž by napovídalo i použití formulářové sbírky Petra z Viney. Seibtovi se po rozboru zakladacího aktu zdá být zcela zavádějící a anachronistické hledat v pražské univerzitě instituci říše, protože v tomto smyslu neexistovala žádná říšská instituce této doby. Sám ovšem plně přijímá stanovisko F. Kavky, že pražská univerzita měla do počátku 15. století význam první univerzity říše. Závěrem opakuje své dřívější mínění, že Praha vytvořila nový vzor pro většinu univerzit ve střední Evropě a působila pak zprostředkovaně u další vlny univerzitních fundací ve vlastních německých oblastech 15. a 16. století. K univerzitě se vrací ještě naposledy v odpovědi na rétorickou otáz-

¹⁵⁾ Ferdinand Seibt, Karl IV. Ein Kaiser in Europa 1346 bis 1378. München, Süddeutscher Verlag 1978, 488 stran.

ku, co vlastně zůstalo po Karlu IV., aby konstatoval, že právě ona je jedním z věčných monumentů Karlova působení.

F. Seibt stál rovněž u zrodu sborníku karlovských statí vydaných při příležitosti výstav o Karlu IV., které byly uspořádány v roce 1978—1979 v Norimberku a Kolíně n. R.¹⁶⁾ Nákladně vypravený sborník s množstvím černobílých a barevných fotografií je po obsahové stránce rozdělen do šesti hlavních částí. Nás bude nejvíce zajímat část čtvrtá nazvaná „Panovník a jeho dvůr“. Přestože univerzita není věnován samostatný článek, je mnohokrát zmiňována právě v souvislosti s Karlovým dvorem a dvorskou kulturou. Univerzitní problematika se ovšem objeví i v dalších případech. Tak např. v článku F. Machilka¹⁷⁾ je jedním ze stěžejních předpokladů dalšího výkladu zpráva o Karlově studiu na pařížské univerzitě, které svou teologickou orientací mělo určit Karlův panovnický obraz a povahu jeho zbožnosti (víry). V tom případě by to byla asi chybná premisa, protože kromě jedině zprávy Beneše Krabice z Veitmile se nemůžeme opřít o žádný jiný pramen (úředního původu již vůbec ne), kterým by bylo možno kronikářův údaj potvrdit. Jiným argumentem proti je důkaz „ex silentio“. V Karlově autobiografii nenajdeme totiž o jeho pařížském studiu ani zmínku, i když druhý důležitý fakt ze „školních“ let Karel poctivě zaznamenal (vychování u fécampského opata Pierra Rogera).

Podstatnější zmínky o univerzitě najdeme až v příspěvku J. Macka o dvorské kultuře Karla IV.¹⁸⁾ Autor jí přisuzuje v kulturním dění Karlova dvora značně velkou úlohu. Její význam vidí v rozšíření vzdělání a úrovně vzdělanosti, v zakládání nových knihoven a ve vlivu na nižší školství. Macek zdůrazňuje roli Arnošta z Pardubic a duchovenstva jako takového při budování nové instituce. Univerzitu rovněž spojuje s výskytem raného humanismu na dvoře Karla IV. Nevím, zda by nebylo na místě více opatrnosti při posuzování univerzity jako „dvorské“ instituce a účasti jejích příslušníků ve dvorském prostředí. Zjistitelné je bezpochyby působení jednotlivých teologů, lékařů nebo juristů. Nakolik však tyto jednotlivci ovlivňují a pomáhají spoluvytvářet to, co tradičně označujeme „dvorskou kulturou“, můžeme v současné době zjistit jen hypoteticky, protože skutečně původní výzkum vztahu dvůr — univerzita zatím schází. Střízlivější pohled je patrný u F. Kavky,¹⁹⁾ když hodnotí situaci Karlova dvora jako svým způsobem výjimečnou. Pražský dvůr měl svoji přirozenou dominantu v Karlově osobě nejen proto, že se jednalo o samotného panovníka, ale především proto, že to byl panovník vzdělaný a sám literárně činný. Kavkův článek je zaměřen na tři velké osobnosti Karlova dvora a jejich okruhu. Prvním je Jan Moravec, dominikánský profesor praž-

¹⁶⁾ Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen. Herausgegeben von Ferdinand Seibt, München, Prestel-Verlag 1978, 496 stran.

¹⁷⁾ Franz Machilek, Privatfrömmigkeit und Staatsfrömmigkeit. Tamtéž, str. 87—94, 99—101.

¹⁸⁾ Josef Macek, Die Hofkultur Karls IV. Tamtéž, str. 237—241.

¹⁹⁾ František Kavka, Die Hofgelehrten. Tamtéž, str. 249—253.

ské univerzity a králův zповědník, v jehož postavě je hledán překladatel bible do češtiny. Ať se podaří tuto atribuci prokázat či ne, podstatné je, že poukazuje na význam řádových členů na Karlově dvoře, zvláště z učeného dominikánského řádu, který jsme většinou brali na vědomí jen jako instituci pověřenou inkviziční činností. Druhou postavou, které se Kavka věnuje, je mistr Bartoloměj z Chlumce, známý spíše pod jménem Klaret jako autor ohromného slovníkového díla Karlovy doby. Poslední osobou, které je věnována pozornost, je známý kancléř a literát Jan ze Středy, který jako jediný ze jmenovaných neměl univerzitní vzdělání.

V článku P. Morawa²⁰⁾ vychází autor ze situace pražské univerzity v prvních letech jejího trvání, kdy lze jen stěží mluvit o plném životě školy. Proto také počátku nacházíme v králově radě, která sama není nějak homogenní skupinou i ve vztahu ke vzdělání, jen pramálo pražských absolventů. Personál Karlovy kanceláře je téměř proporčně složen z kleriků a laiků, mezi nimiž nacházíme především juristy. U vedoucích složek kanceláře je univerzitní vzdělání nesporně prokazatelné a bylo zjevně tím nejlepším doporučením pro „úřední“ dráhu. Na Karlově postoji k církevním řádům si vztah pražského dvora a univerzity můžeme ozřejmit z druhé strany.²¹⁾ Podíl profesorů cisterciáckého, augustiniánského, dominikánského a kartuziánského řádu na činnosti univerzity je dnes díky pracím J. Hemmerleho a hlavně J. Kadlece dostatečně znám, více bychom však chtěli vědět o jejich působení v mimouniverzitním prostředí. Přestože víme, že Karel měl užší vztah k cisterciákům (asi vlivem zmíněného opata Rogera), nebo že diplomatická jednání svěřoval rád členům dominikánského řádu, či o vřelém poměru Arnošta z Pardubic k augustiniánům, můžeme o jejich skutečné úloze v politické a kulturní činnosti Karlova dvora zatím vyslovit jen domněnky.

Další z prací vydaných v zahraničí ke karlovskému jubileu je rozsáhlý sborník uveřejněný pod redakcí H. Patzeho.²²⁾ Univerzitní dějiny jsou zde zastoupeny dvěma příspěvky. Prvním je článek H. Szklenara o univerzitním studiu a působení mistra Mikuláše Dybina.²³⁾ Szklenar, po úvodních partiích seznamujících s působením a literární činností mistra Dybina, se zvláště věnuje jeho vztahu k Praze. Na základě čtyř rukopisných zpráv o Dybinově pedagogickém působení a s výslovným konstatováním, že v dostupných pramenech pražské, pařížské nebo bolognské univerzity není jeho jméno uvedeno, rozebírá možnost Dybinova studia a získání bakalářského a mistrovského gradu na artistické fakultě pražské univerzity. Autor dochází k názoru, že pokud Dybin studoval v Praze, muselo to být před rokem 1367 (mistrovský titul u jeho osoby se uvádí poprvé roku

1369), odkdy začíná být vedena děkanská kniha pražské artistické fakulty. Svou domněnku podepírá rozborem Dybinových spisů, které charakterizuje jako učební pomůcku gramatiky a rétoriky (jejich seznam s navrženou chronologií je součástí článku), čímž má být vysvětleno, proč byly jeho práce používány na pražské univerzitě. Druhý příspěvek je od R. Schmidta,²⁴⁾ autora známého již dříve srovnávacími studii o univerzitních dějinách. Schmidt vychází při zkoumání zakládacích listin pražské univerzity z historického významu Karlova založení pro dějiny univerzit ve střední Evropě. Navazuje tím na předchozí studie J. Hemmerleho, F. Kavky a F. Seibta, kteří Praze přisuzují po zásluze ústřední postavení mezi univerzitami tohoto období. Rozborem arengy Karlovy zakládací listiny z roku 1348 dochází k závěru, že byla vydána pro obyvatele českého království. Tomu neodporuje podle Schmidta ani fakt, že byla sestavena na základě formulářové sbírky (provedené změny byly vždy ve prospěch „regni Boemie“), ani to, že v intitulaci je také uveden titul římského krále a že je zpečetěna pečeti římského krále, což samo o sobě není argumentem při existenci jedné kanceláře a jednotné intitulace a pečeti této doby. Založení univerzity klade do širších souvislostí s výše již zmíněnými státoprávními listinami ze 7. dubna 1348 a upozorňuje na ohlášení fundace v zakládací listině Nového Města pražského z 8. března 1348. Otázku, zda pražská univerzita byla generálním studiem říše, nebo zda jej suplovala, řeší Schmidt tím, že se přiklání ke staršímu názoru Blaschkovu, podle něhož byla spíše „světovou univerzitou v oblasti křesťanstva“. V analýze eisenaušského diplomu z roku 1349 klade důraz na skutečnost, že byl vydán jménem říše (tedy nejen jménem římského krále a budoucího císaře), a důvod pro pozdní datum vyhotovení listiny hledá v politických poměrech tohoto období. Eisenaušským diplomem se podle autora „Karel IV. jako budoucí císař postavil zcela vědomě na stejnou rovinu s papežem ve vztahu k zakládání univerzit.“ Srovnáním s dalšími Karlovými univerzitními fundacemi zdůrazňuje Schmidt výjimečnost pražského příkladu, který svým dvojitým založením vytvořil určitý model univerzitní fundace, jenž se rozšířil u italských městských univerzit. Pokud se týká střední Evropy, dochází k uplatnění pražského vzoru o něco později. Podle Schmidta lze za první případ tohoto druhu označit Rudolfovu fundaci vídeňské univerzity a za první případ císařského privilegia pro univerzitu v německých oblastech říše považuje konfirmační listinu Fridricha III. pro Kolín n. R. z roku 1442. Schmidtův závažný příspěvek končí vtípnou paralelou, v níž zdůrazňuje, že Karlovy fundace univerzit, počínající založením pražského studia generale, měly stejnou životnost jako druhý velký Karlovův právní počín — zlatá bula — a přetrvaly až do konce svatě říše římské německého národa a v mnohých případech až do dnešních dnů.

Osmnáctý ročník tohoto časopisu přinesl několik statí věnovaných Karlovi jako zakladateli Univerzity Karlovy. Článek I. Hlaváčka je věnován kodikologickým

²⁴⁾ Roderich Schmidt, Begründung und Bestätigung der Universität Prag durch Karl IV. und die kaiserliche Privilegierung von Generalstudien. Tamtéž, str. 695—719.

²⁰⁾ Peter Moraw, Räte und Kanzlei. Tamtéž, str. 285—292.

²¹⁾ Josef Hemmerle, Karl IV. und die Orden. Tamtéž, str. 301—305.

²²⁾ Blätter für deutsche Landesgeschichte. Neue Folge des Korespondenzblattes 114, 1978. Zvláštní otisk tohoto sborníku vyšel v 500 exemplářích s titulem Kaiser Karl IV. (1316—1378). Herausgegeben von Hans Patze, Göttingen 1978, 890 stran.

²³⁾ Hans Szklenar, Hat Nicolaus de Dybin in Prag studiert und gelehrt? Tamtéž, str. 151—164.

problémům doby Karla IV. a Václava IV.²⁵⁾ V první kapitole rozebírá autor otázku poměru Karla IV., Arnošta z Pardubic a Jana ze Středy ke knize a dospívá k závěru, že Karlu IV. patří významné místo v knižní kultuře jako majitelé, sběratelé a donátorovi knih. Univerzitním dějinám je věnována druhá kapitola zabývající se počátky knihovny Karlovy koleje. Hlaváček dává vznik Karolina do souvislosti s počátky ostatních středoevropských univerzit v Krakově, Vídni a Pětikostelí a hodnotí Karlův čin jako stabilizační moment v počátečním vývoji univerzity. Mezi materiálními potřebami jmenuje rovněž kolejní knihovnu, která se stala prvním souvislým knihovním fondem na univerzitě. Autor analyzuje známou zprávu pražského kronikáře Beneše Krabice z Veitmile o Karlově knižním daru pro kolej a klade čtyři základní otázky. První se ptá po rozsahu původního daru Karla IV., který je autorem vymezen na jednotliviny (maximálně 15 až 20 rukopisů), což spolu s předchozím knižním majetkem by činilo výslednou sumu 35 kusů. Druhá odpovídá na složení daru knihovny kanovníka Viléma z Lestkova (114 exemplářů) a třetí otázka po složení původní karolinské knihovny je prakticky vyřešena edicí lokačního seznamu (soupisu) kolejního libráře, z něhož jsou zachovány nejméně čtyři svazky v pražské Státní knihovně. A to je zároveň i odpovědí na poslední otázku po rozsahu dochování původní kolejní knihovny. Závěrečnou část Hlaváčkovy studie tvoří výklad o instituci katedrálů (katedrálních písařů) v předhusitských Čechách, k němuž je připojen seznam 29 doposud známých osob, vystupujících v našich pramenech s tímto titulem. V druhém článku zpracoval J. Kadlec s použitím materiálu zesnulého badatele R. Zeleného zprávy o učitelích právnické fakulty, resp. právnické univerzity.²⁶⁾ Výsledkem je velice podrobný soupis pražských profesorů předhusitské doby, k nimž jsou přiřazena jména juristů erfurtské a heidelberské univerzity, u nichž je odůvodněný předpoklad, že působili v Praze. U každého jsou ve stručnosti zachycena základní životní data, seznámenána literární činnost a připojen seznam edicí jejich spisů a odborná literatura. Seznam je uveden krátkým shrnutím dat o právnické fakultě (univerzitě), způsobu výuky, počtech studentů a promoci, které jsou zpracovány ve dvou připojených grafech.

Druhé číslo osmnáctého ročníku HUCP přináší recenzentův článek o univerzitním hospodářství v karlovské době.²⁷⁾ První část zachycuje období do založení Karlovy koleje (1366), v níž jsou rozebírány zprávy o hospodářství podle jednotlivých univerzitních korporací (univerzita jako celek, fakulty, národy) a specifické formy podpory univerzitních členů (rotuly suplik a dary knih). Doba po vzniku Karo-

²⁵⁾ Ivan Hlaváček, Z knižní kultury doby Karla IV. a Václava IV. v českých zemích. Acta Universitatis Carolinae — Historia Universitatis Carolinae Pragensis XVIII/1, 1978, str. 7—60.

²⁶⁾ Jaroslav Kadlec — Rostislav Zelený, Učitelé právnické fakulty a právnické univerzity pražské v době předhusitské (1349—1419). Tamtéž, str. 61—106.

²⁷⁾ Michal Svatoš, Hospodářské zázemí pražské univerzity v době Karla IV. (1347—1378). Acta Universitatis Carolinae — Historia Universitatis Carolinae Pragensis XVIII/2, 1978, str. 7—36.

lina je charakterizována novou formou hospodářské struktury univerzity. Základem jsou koleje mistrů nebo studentské kolejní domy a bursy a jako doplňující faktor přistupuje zajištění mistrů a doktorů pomocí výnosů z církevních obrocí. Kombinací těchto dvou forem, známých z jiných prostředí, vzniká další specifický rys středověké pražské univerzity. Rozbor vztahu jednotlivých institucí českého státu k univerzitě prokazuje tuto skutečnost z opačného pohledu. Vedle známého faktu, že Karel IV. a Arnošt z Pardubic jako dva skuteční zakladatelé univerzity mají na jejím vzniku téměř osobní zájem, který projeví též hmotnou podporou, je zajímavý vývoj vztahu města od původního negativního poměru přes právní kodifikaci vzájemného vztahu až k oboustranné podpoře v následujícím období. Typologickým srovnáním s hospodářstvím ostatních středoevropských univerzit bylo naznačeno, že pražský vzor hrál i v ekonomické rovině důležitou roli spojením mistrovských kolejí s beneficií v inkorporovaných kapitulách. Celkově se zdá být hospodářská struktura karlovské univerzity a prakticky celého předhusitského období přechodným typem. Je na půl cesty od starších univerzit ve všech ohledech nezávislých na fundátorovi, jejichž finance jsou založeny na individuálních příjmech profesorů, k univerzitám spravovaným a také dotovaným zakladatelem, vesměs zeměpánem. Na pražské univerzitě se tak začíná vytvářet jeden z charakteristických rysů pozdějších zemských univerzit střední Evropy.

Devátý ročník sborníku Staletá Praha věnovaný velkým výročím roku 1978 obsahuje rovněž článek M. Ernesta o pražském Karolinu.²⁸⁾ Ernest se zamýšlí nad stavebními dějinami nejstarší pražské univerzitní koleje. Svůj výklad začíná souhrnem zpráv o předuniverzitním vývoji karolinského stavebního komplexu, který patří mezi nejvýznamnější stavby havelského města. Původní měšťanský dvorec postavený asi ve druhé polovině 13. století doznal největších změn v šedesátých letech 14. století, kdy byl jeho majitelem pražský patricijský rod Rotlevů. Do této doby určuje autor i vznik známého arkýře kaple sv. Kosmy a Damiána v nynější velké aule. Po založení Karlovy koleje došlo v osmdesátých letech k darování domu univerzitě a současně byla provedena stavební úprava pro nový účel. Ernest se obšírněji zabývá velkou barokní přestavbou provedenou F. M. Kaňkou v letech 1715—1718. Začátek přestavby ovšem není možno klást do roku 1711, protože v tomto roce vznikl pouze návrh, k jehož schválení došlo až v roce 1715. Podrobně je studován stav budovy před přestavbou a po ní, který byl východiskem pro nejrozsáhlejší rekonstrukci Karolina prováděnou od roku 1934 architektem F. X. Margoldem a posléze dokončenou architektem J. Fragnerem. Cenným příspěvkem k poznání gotické a renesanční podoby kolejní budovy jsou autorovy rekonstrukce a plastické modely ilustrující názorně textovou část. Závěr instruktivního článku tvoří popis dnešního „fragnerovského“ stavu Karolina. K textu je

²⁸⁾ Miroslav Ernest, Karolinum — zakladatelův dar české vědě. Staletá Praha IX. (Sborník Pražského střediska památkové péče a ochrany přírody), Praha 1979, str. 260—274.

možno připojit několik drobnějších oprav a připomínek: úvodní partie působí poněkud zkreslujícím dojmem, protože není výslovně uvedeno původní sídlo koleje, ve velké aule není umístěn Paleologův epitaf, ale kenotaf pražského mistra Matouše Kollina z Chotěřiny, který sem dal zasadit Jakub Paleologos.

K. Beránek, který se již dříve zevrubně zabýval nejstaršími dějinami lékařské fakulty pražské univerzity, se vrátil k tomuto tématu, aby přinesl nová zjištění a formuloval svůj názor na obecnější otázky související se vznikem univerzity.²⁹⁾ Beránek říká o Karlově univerzitní fundaci, že programově navazovala na obdobný projekt jeho předchůdce na českém trůně Václava II. z konce 13. století, a její vznik přičítá především „praktické potřebě státu a církve“, které si vyžadovaly vzdělaný správní aparát. K tomu je asi zapotřebí podotknout, že Karel IV. byl pravděpodobně seznámen s projektem svého děda, nelze ovšem spolehlivě prokázat, že na něj přímo navazoval. Pokud se týká důvodů vzniku univerzity, je nutno uvažovat o potřebě vzdělaného kleru spíše pro úřady církevní než pro státní (viz výše). Autor výstižně popsal průběh výuky a podal malé biografie prvních pražských profesorů lékařské fakulty. K doplněnému seznamu pražských lékařů, sestavenému studiem i mimouniverzitních pramenů, by bylo možno připojit několik dalších jmen (např. osobního lékaře císaře Karla IV. Jiřího Pražského, zvaného druhý Aristoteles, kterého uvádí známý flanderský kronikář J. Froissart při popisu nemoci francouzského krále Karla V. v roce 1380). Beránek se nakonec věnuje institucionálnímu a správnímu vývoji fakulty a shrnuje údaje o lékařské koleji, jejíž vznik datuje asi po právu podle staršího výzkumu do karlovského období, přestože první písemná zpráva ji zmiňuje až roku 1405.

Totéž dvojčíslo Časopisu lékařů českých přináší článek M. Rybářové o lékařském vzdělání na pražské univerzitě věnovaný 600. výročí úmrtí Karla IV. a 630. výročí založení Univerzity Karlovy.³⁰⁾ Stať podává stručný přehled základních údajů o lékařské fakultě a jejích význačných profesorech od založení do současnosti. Jsem si vědom toho, že není dost dobře možné na necelých třech stranách kvartového formátu zachytit vše z bohaté činnosti jedné z nejdůležitějších fakult pražské univerzity, ale přesto bych vytkl autorce málo seriózní přístup ke studované látce. Text je zpracován na základě literatury, mezi níž chybí tituly závažných prací např. K. Beránka, L. Hlaváčkové, E. Rozsivalové nebo J. Vaniše, se značným množstvím nepřesností, omylů a věcných chyb. Článek M. Rybářové je tak přímo ukázkou oné obrácené mince velkých výročí, kdy příležitost zastínila kvalitu práce.

Jubilejní literárně historickou produkci k našemu tématu zastupuje kniha J.

²⁹⁾ Karel Beránek, Karel IV. a počátky pražské lékařské fakulty. Časopis lékařů českých 117/44–45, 1978, str. 1 374–1 376.

³⁰⁾ M. Rybářová, Vzdělávání lékařů na Univerzitě Karlově od jejího založení do současnosti. K 600. výročí úmrtí Karla IV. a 630. výročí založení Univerzity Karlovy. Tamtéž, str. 1 377–1 379.

Tříšky o univerzitní literatuře a karlovské tradici.³¹⁾ Z umělecko-historické literatury je nutné zmínit velkou publikaci nakladatelství Artia připravenou K. Stejskalem (textová část) a K. Neubertem (fotografie),³²⁾ která přináší krom vyobrazení nejstaršího pečetidla pražské univerzity (ostatně vyobrazení velmi nekvalitního, které by od fotografa tak rutinovaného, jakým K. Neubert bezesporu je, nikdo nečekal) a zmínky o stavbě pozdější budovy Karolina celou kapitolu nazvanou „Český princ jako pařížský scholár a benátský kondotier“. V ní je čtenáři oznamovacím způsobem a bez jakýchkoliv pochyb předkládáno tvrzení o Karlově studiu (asi roku 1328!) na pařížské univerzitě. Odkud autor bere tolik jistoty, to skutečně nevím (viz výše).

Dějinám Karlovy univerzity bylo pochopitelně věnováno mnoho místa na obou velkých karlovských výstavách v Praze a v Norimberku (výstava v Kolíně n. R. se soustředila na parlérovské umění Karlovy doby). Průvodce reprezentativní pražské výstavy, umístěné v románských a gotických prostorách Pražského hradu, komentuje v několika odstavcích bohatý materiál shromážděný k dějinám univerzity a zdůrazňuje její význam pro rozvoj české vzdělanosti a kultury.³³⁾ Autoři seznámili návštěvníky se základními mezníky v dějinách Karlovy univerzity a vyzdvihují její úlohu v husitském období. Katalog výstavy, která byla otevřena po tři měsíce na norimberském hradě, se v partiích o univerzitách věnuje spíše celoevropským souvislostem než samotné pražské univerzitě.³⁴⁾ Univerzitní dějiny zde byly zastoupeny mramorovým reliéfem zobrazujícím skupinu univerzitních studentů při výuce, Karlovou zakládací listinou pro obecné učení v Cividale a mapou univerzitních měst, na níž byly mj. vyznačeny Karlovy univerzitní fundace a oblasti, z nichž pocházeli studenti pražské univerzity v letech 1348 až 1409.

Posuzovaná díla o pražské univerzitě Karlovy doby ukázala, že výroční rok úmrtí zakladatele naší univerzity byl velkým impulsem pro studium dějin Karlova vysokého učení a přinesl i v této oblasti mnoho nového. Především se postupně rozšiřuje spektrum historikova zájmu a vedle původních kulturních či institucionálních aspektů se začíná studovat též sociální a hospodářský vývoj univerzity. Jubilejní literatura však poukázala i na stinné stránky oslav velkých historických postav, jež se projeví u některých příspěvků, vyznačujících se spíše svým příležitostným rázem než fundovaným přístupem.

Michal Svatoš

³¹⁾ Josef Tříška, Starší pražská univerzitní literatura a karlovská tradice. Praha, Univerzita Karlova 1978, 173 stran.

³²⁾ Karel Stejskal, Umění na dvoře Karla IV. Praha, Artia 1978, 239 stran (s dalšími cizojazyčnými mutacemi).

³³⁾ Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR. (Průvodce výstavou). Praha, Panorama 1978, 159 stran.

³⁴⁾ Kaiser Karl IV. 1316–1378. München, Prestel-Verlag 1978, 171 stran.

**PŘÍSPĚVKY K DĚJINÁM PŘÍRODNÍCH VĚD
NA UNIVERZITĚ KARLOVÉ NA STRÁNKÁCH DVT
V LETECH 1976 — 1979**

Zpracování dějin přírodních věd v Československu je důležitým úkolem, který je součástí státního plánu společenskovo vědního výzkumu. Zkoumání vývoje přírodovědeckého bádání u nás umožňuje odhalit dvoustrannou závislost: jak naše přírodní vědy participují na vývoji světové vědy a jak se celkový vědecký progres prosazuje v našich podmínkách. V tomto smyslu jsou jednotlivé studie z dějin přírodních věd součástí celkového zkoumání vývoje naší společnosti a zákonitosti vědeckotechnického pokroku, zvláště pak v podmínkách budování socialistické společnosti.

Studium dějin přírodních věd umožňuje rovněž odhalit přínos vynikajících českých přírodovědců k vývoji světové vědy i jejich společenskou úlohu v rámci našich národních dějin a přispívá tím i k odhalení pokrokových tradic v této důležité oblasti národní kultury. Kromě toho umožňuje pochopit vývoj vědy v celé šíři, tj. včetně jejích institucí, které buď napomáhají společenskému pokroku, nebo jej naopak brzdí.

Mezi vědeckými institucemi, které působí na území Československa, zaujímá význačné místo Univerzita Karlova. Pražská univerzita představuje centrum rozvoje přírodních věd až do r. 1952, kdy vzniká ČSAV, ale i potom si udržuje přední místo mezi československými institucemi, zabývajícími se přírodními vědami. Právě na univerzitních ústavech a katedrách se soustřeďují nejprogresivnější osobnosti české národní vědy a vytvářejí se významné vědecké školy. Studium dějin přírodních věd na univerzitě představuje proto významný příspěvek nejen k dějinám Univerzity Karlovy, nýbrž i k vývoji přírodních věd v celém státě.

Je proto pochopitelné, že i časopis DVT zabývající se dějinami vědy a techniky věnuje svou pozornost dějinám přírodních věd na univerzitě. V období let 1976—79, které je předmětem naší pozornosti, převažují na stránkách DVT příspěvky vztahující se k vývoji chemie na univerzitě (celkem 7 příspěvků), dále pak stati věnované vývoji biologie a fyziky (po 4 příspěvcích). Pouze univerzitní geologie a geografie nemá v uvedených čtyřech ročnících své zastoupení.

Z oblasti dějin biologických věd věnuje Jan Janko ve stati Pražský přínos k objasnění geotropismu u rostlin: Friedrich Czapek a Bohumil Němec¹⁾ pozornost

¹⁾ DVT, roč. 11/1978, č. 1, str. 29—45.

historii objevů profesora Karlovy univerzity B. Němce a profesora německé techniky F. Czapeka, jejich porovnání a vztahu k současné teorii geotropismu. Podrobně analyzuje okolnosti vzniku jak všeobecně uznávané statolitové teorie B. Němce (1900), tak i odlišného chemického přístupu F. Czapeka (1898), kterého považuje za předchůdce hormonální teorie. Oba tyto zprvu protikladné a vzájemně komplementární přístupy se podle autora sjednocují v současné teorii geotropismu. Stat je zasvěceným příspěvkem k dějinám vzniku Němcovy statolitové teorie geotropismu a jejímu vztahu k jiným teoriím.

Významné osobnosti naší univerzitní zoologie je věnován článek Václava Dyka a Oty Olivy Příspěvek k poznání díla prof. Julia Komárka.²⁾ Autoři v něm charakterizují všestrannost Komárkovy osobnosti, jeho charakterové vlastnosti jako člověka, vědce a učitele, a zejména zdůrazňují jeho nazírání na zoologii jako na celek. Profesor Komárek (1892—1955) pracoval ve všech zoologických disciplínách, spojoval teoretický výzkum s praktickými aplikacemi a věnoval se i popularizaci zoologie. Významný je i jeho přínos k organizaci výzkumné práce v oblasti myslivosti, rybářství, zdravotnictví a ochrany přírody. Profesor Komárek byl vynikajícím vysokoškolským učitelem, napsal 3 vysokoškolské učebnice, vybudoval velká zoologická pracoviště na přírodovědecké fakultě a vytvořil vědeckou školu, jejímiž pokračovateli jsou všichni současní přední zoologové. Článek V. Dyka a O. Olivy je důležitým příspěvkem ke studiu díla tohoto významného zoologa.

Dějinami genetiky se zabývá ve svém příspěvku Materiály k počátkům české genetiky na Karlově univerzitě Ludmila Cuřínová.³⁾ Cílem tohoto stručného článku je charakteristika počátků studia a výuky genetiky na Karlově univerzitě, která vycházela z vysoké úrovně fyziologie a především experimentální cytologie a díky pracím profesorů F. Vejdovského a B. Němce patřila na zlomu 19. a 20. století ke světové špičce. Autorka uvádí základní předpoklady vytvořené pracemi těchto významných biologů a dále se pak zabývá osobnostmi, které se nejvíce zasloužily o rozvoj studia genetiky na univerzitě a dalších ústavech. Je to profesor lékařské fakulty Vladislav Růžička (1870—1934), který se zabýval především cytologickou a morfologickou stránkou problému a zdůrazňoval vliv vnějšího prostředí. Vytvořil tzv. kauzální teorii dědičnosti (1914), která vyvolala kritickou diskusi se strany četných fyziologů a lékařů. Autorka vyzvedá i organizační přínos profesora Růžičky při rozvoji genetického bádání, včetně výchovy mnoha žáků pokračujících ve studiu genetiky až do současné doby.

Druhou osobností, jejíž činnost a dílo autorka charakterizuje, je profesor přírodovědecké fakulty Artur Brožek (1882—1934), který byl především experimentálním badatelem, používal biometrických a statistických metod a v tomto směru ovlivnil i své žáky.

²⁾ DVT, roč. 10/1977, č. 3, str. 157—166.

³⁾ DVT, roč. 10/1977, č. 4, str. 213—222.

Článek L. Cuřínové je opatřen řadou odkazů na archivní materiály a literaturu a je předpokladem k hlubší hodnotící analýze vývoje genetiky.

Od téže autorky pochází i sdělení Disertační práce z biologie na pražské univerzitě v letech 1919—1939,⁴⁾ v němž podává informaci o počtu a obsahu disertací z biologie v tomto období a srovnává je s obdobím 1882—1917.

V rubrice sdělení nacházíme rovněž zajímavou nově objevenou recenzi J. E. Purkyně. Jde o recenzi fytopaleontologického díla profesora H. R. Goeperta z r. 1841. Uveřejněný text recenze je doplněn i charakteristikou vztahu obou vratislavských profesorů (autor Josef Sajner).⁵⁾

Dějinám studia a výuky fyziky na univerzitě je rovněž věnováno několik statí. Je to především příspěvek maďarského autora Józefa Illyho Albert Einstein a Praha,⁶⁾ připomínající sté výročí narození zakladatele teorie relativity a zabývající se jeho působením na pražské německé univerzitě v letech 1911—1912. Autor podrobně osvětluje okolnosti Einsteinova jmenování profesorem teoretické fyziky, jeho pedagogickou, vědeckou i společenskou činnost v Praze. Zejména analyzuje Einsteinův přínos v oblasti kvantové hypotézy a dalšího rozpracování teorie relativity a gravitace. Stať je dalším příspěvkem k časově sice krátké, ale z vědeckého hlediska významné etapě Einsteinova života.

Otázkou, jak byla teorie relativity přijímána u nás, se zabývá Rudolf Kolomý ve statí Ohlas vzniku teorie relativity ve fyzice v Československu.⁷⁾ Autor se omezuje na období od vzniku teorie relativity do r. 1925. V úvodu stručně pojednává o vzniku, vývoji a přijetí teorie relativity ve světě a pak u nás. Starší generace fyziků v čele s univerzitními profesory F. Kolářkem a Č. Strouhalem tuto teorii nepřijala. Z mladších fyziků byli jejími nejhrošlivějšími zastánci Arnošt Dittrich (1878—1959) a profesor přírodovědecké fakulty František Záviška (1879—1945). Autor analyzuje vztah našich předních fyziků k teorii relativity včetně jejich polemiky s odpůrcem této teorie, brněnským profesorem Bohuslavem Hostinským (1884—1951) na stránkách Časopisu pro pěstování matematiky a fyziky. Stať je bohatě dokumentována odkazy na prameny a názorně ukazuje zásluhy mladé generace českých fyziků v čele s A. Dittrichem a F. Záviškou o správnou orientaci české fyziky ve dvacátých letech.

Stať Jaroslava Foly a Emilie Těšinské Čeněk Strouhal a česká fyzika jeho doby⁸⁾ se zabývá životem a dílem profesora experimentální fyziky české filozofické fakulty, jehož tvůrčí činnost spadá do období poslední čtvrtiny minulého a počátku našeho století. Č. Strouhal (1850—1922) se ve své experimentální práci zaměřil především na problémy akustiky a optiky, ale zabýval se problematikou i jiných fyzikálních disciplín. Autoři hodnotí jeho vědecký přínos a zdůrazňují i jeho

⁴⁾ DVT, roč. 12/1979, č. 3, str. 156—165.

⁵⁾ DVT, roč. 11/1978, č. 4, str. 236—239.

⁶⁾ DVT, roč. 12/1979, č. 2, str. 65—79.

⁷⁾ DVT, roč. 12/1979, č. 4, str. 209—225.

⁸⁾ DVT, roč. 12/1979, č. 1, str. 1—8.

organizační zásluhy o rozvoj české experimentální fyziky a jeho podíl na výchově mladé generace našich fyziků.

Zajímavý obraz o studiu fyziky na české a německé univerzitě podává sdělení E. Těšínské: Disertační práce z fyziky na pražské univerzitě v letech 1918—1939,⁹⁾ obsahující přehled o počtu, tematicce, recenzentech i autorech disertací.

V pracích zabývajících se přímo nebo zprostředkovaně dějinami přírodních věd na Univerzitě Karlově je poměrně nejvíce zastoupena chemie. Jsou to především zasvěcené studie Soni Štrbáňové, zabývajících se soustavně dějinami chemie v našich zemích a jejími významnými představiteli. Její stať Počátky biochemických přístupů v kvasné chemii v Čechách¹⁰⁾ podává stručný přehled vývoje názorů na kvasné procesy obecně a posléze se zabývá jejich vývojem v Čechách. Autorka zkoumá cesty, které vedly ke vzniku biochemie u nás od prvních pokusů o vědecké zdůvodňování vžitých tradičních výrobních postupů, spojených především s profesory české techniky (Ant. Bělohoubek, Kukla), až k vypracování teoretických přístupů reprezentovaných K. Kruisem (1851—1917) a univerzitním profesorem B. Raýmanem (1852—1910).

Druhá stať S. Štrbáňové, zabývajících se vznikem biochemie u nás, nese název Počátky biochemie na pražské lékařské fakultě.¹¹⁾ Autorka zde zkoumá řadu odvětví, z nichž se postupně vydělila biochemie jako samostatná vědecká disciplína. Byla to především chemická diagnostika (J. U. Lerch), fyziologie (Purkyně, Mareš) a farmakologie (Choudounský a jeho spolupráce s B. Raýmanem). K výraznému zlepšení v oblasti biochemicky orientovaných prací došlo v r. 1872 po zavedení výuky užité chemie na lékařských fakultách, především prací věnovaných metabolismu nukleových kyselin (Horbaczewski). Nicméně v důsledku roztržitého vědeckého zaměření badatelů se nepodařilo řešit problémy, které vyžadovaly komplexní přístup a spolupráci vědců.

Významem osobnosti profesora Bohuslava Raýmana, jehož podíl na vývoji české chemie není dodnes uspokojivě zhodnocen, se zabývá S. Štrbáňová ve dvou statích: Pedagogická práce Bohuslava Raýmana¹²⁾ a Bohuslav Raýman a rozvoj vědecké práce v Čechách na rozhraní 19. a 20. století.¹³⁾

Jak již udává nadpis prvního článku, je věnována především pedagogické činnosti B. Raýmana, a to v letech 1877—1907 na pražské technice a od r. 1887 až do jeho smrti na filozofické fakultě české univerzity. Autorka kladně hodnotí Raýmanovo progresivní působení především v oblasti organické a fyzikální chemie, a to jak ve vlastní výuce, tak i v oblasti organizátorské a redaktorské práce (Živa). Raýman vychoval stovky odborníků a učitelů, vědců i praktiků a napsal řadu

⁹⁾ DVT, roč. 11/1978, č. 2, str. 113—122.

¹⁰⁾ DVT, roč. 9/1976, č. 2, str. 92—109.

¹¹⁾ DVT, roč. 9/1976, č. 4, str. 206—219.

¹²⁾ DVT, roč. 11/1978, č. 2, str. 82—96.

¹³⁾ DVT, roč. 12/1979, č. 3, str. 129—144.

učebnic. Tím významně přispěl ke zvýšení úrovně vysokoškolské přípravy českých chemiků.

Ve druhé stati analyzuje autorka výsledky Raýmanovy vědecké práce, a to v oblasti anorganické a organické chemie, později v chemii cukrů, biochemii a mikrobiologii. Podle autorky představuje B. Raýman „novou generaci českých vědců, kteří se v 80. letech minulého století aktivně zapojují do proudu světové vědy“. I když Raýmanovy práce přinesly řadu pozoruhodných dílčích výsledků, pro roztržitenost svých zájmů obecnější vědeckou teorií nevytvořil. Ale i tak je nutno hodnotit impuls, který udělil české chemii otevřením nových badatelských směrů. Práce S. Štrbáňové jsou významným příspěvkem k hodnocení studia a výuky chemie na Karlově univerzitě.

Dalším významným příspěvkem k dějinám chemie na univerzitě je rozsáhlá stať profesora Jaroslava Staňka Materiály k výuce chemie na filozofické a přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy.¹⁴⁾ Autor situaci ve výuce chemie charakterizuje ve třech po sobě jdoucích obdobích: od rozdělení univerzity do vzniku přírodovědecké fakulty (1882—1920), na přírodovědecké fakultě v letech 1920—1945 a konečně od roku 1945 dodnes. Stať obsahuje podrobný přehled vývoje původního chemického ústavu, jeho postupné diferenciaci na pět chemických ústavů a dnešních pět chemických kateder, charakteristiku všech profesorů chemie, jejich vědeckého zaměření a pedagogické činnosti a výčet docentů, kteří se na chemických ústavech habilitovali. Práce uvádí základní učebnice a studijní literaturu, která byla na ústavech publikována, a celkový obraz dokresluje i situace studentů, jejich sociální i společenské podmínky ke studiu i materiální vybavení laboratoří. Stať přesvědčivě ukazuje několikanásobný vzestup učitelských a vědeckých sil na přírodovědecké fakultě zejména po únoru 1948 a oceňuje péči socialistického školství o rozvoj studia chemie.

Studiem léčivých minerálních vod na pražské lékařské fakultě v 2. polovině 18. a na počátku 19. století se zabývá Karel Suchý v článku Franz Ambros Reuss, analytik českých minerálních vod.¹⁵⁾ V souvislosti s hodnocením díla F. A. Reusse (1761—1830), kterého považuje za zakladatele vědecké balneologie u nás, srovnává jeho přínos vzhledem k jeho předchůdcům i současníkům v Rakousku i jiných zemích. Zejména si všímá úrovně výuky tohoto předmětu na pražské lékařské fakultě.

Z článků zabývajících se chemickou problematikou na univerzitě nutno dále uvést stať O habilitaci J. S. Šterby—Böhma z dějin chemických teorií na Karlově univerzitě v roce 1908¹⁶⁾ autorů L. Niklička, I. Manové a B. Hájka. Autoři líčí životní osudy J. S. Šterby—Böhma (1874—1938) a objasňují okolnosti jeho habilitace (zatím jediné habilitace z dějin chemických teorií u nás), která podává

¹⁴⁾ DVT, roč. 12/1979, č. 4, str. 226—237.

¹⁵⁾ DVT, roč. 9/1976, č. 1, str. 30—41.

¹⁶⁾ DVT, roč. 12/1979, č. 1, str. 24—32.

přehled vývoje světové chemie až do doby Lavoisierovy a zejména hodnotí pasáž věnovanou dílu M. V. Lomonosova. I když se pozdější přednosta Ústavu pro chemii farmaceutickou a aplikovanou, profesor J. S. Štěrba—Böhm věnoval především experimentální práci v oblasti anorganické chemie a kontroly léčiv, přesto se několikrát během svého života vrací k problematice dějin chemie a farmacie.

Vedle uvedených statí, které se vztahují k dějinám jednotlivých věd na univerzitě, obsahuje časopis DVT i další příspěvky, které přinášejí zajímavé aspekty dějin přírodovědeckého myšlení a institucí. Je to např. zajímavý příspěvek o přírodovědeckém myšlení prvního direktora filozofických studií jezuita Josefa Steplinga (1716—1778) od Josefa Haubelta: Stepling o bleskosvodu,¹⁷⁾ podávající vývoj názorů na bleskosvod a jeho funkci v 2. polovině 18. století. Autor přetiskuje Steplingovo memorandum z r. 1770, analyzuje jeho obsah a dochází k závěru, že Stepling v něm zastává materialistické a přírodovědecky správné stanovisko. Stepling v něm však vyjadřuje svou skepsi, zda tento přírodní jev je dosud správně teoreticky vysvětlen. Autor dovozuje, že jeho skepse nemohla být motivována teleologickými důvody, nýbrž naopak přispívala k dalšímu rozvoji přírodovědeckého poznání. O tom svědčí Steplingův „první dochovaný elektrotechnický posudek v Čechách“ z r. 1778, v němž podává cenné rady a pokyny pro stavbu bleskosvodu.

Týž autor ve statí Návrh na založení akademie věd v Praze z roku 1753¹⁸⁾ referuje o dosud neznámém návrhu na založení akademie věd nebo učené společnosti v habsburské monarchii z pera profesora lékařské fakulty Jana Antonína Scriniciho (1697—1773). Jeho návrh se sice nedochoval, ale J. Haubeltovi se podařilo najít dokument, umožňující rekonstruovat jeho obsah. Tento dokument je dokladem o oživení přírodovědecké práce v Praze v 50. letech 18. století.

Celkově je možno říci, že příspěvky k dějinám přírodních věd v časopise Dějiny věd a techniky poskytují důležitý materiál k souhrnným dějinám přírodních věd na Univerzitě Karlově.

Břetislav Fajkus

¹⁷⁾ DVT, roč. 10/1977, č. 2, str. 76—86.

¹⁸⁾ DVT, roč. 11/1978, č. 4, str. 201—207.

NOVÉ PRÁCE K DĚJINÁM ŠKOLSTVÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH

Velice potěšitelným jevem posledních let je rozmach bádání o minulosti v krajích i okresech. Řada typograficky nenáročných publikací přináší vysoce hodnotné práce, založené na dobré znalosti literatury k dějinám míst i oblastí a podložené zpravidla též důkladným pramenným studiem. Nejednou jsou jejich autory archiváři, ale s prameny pracují i jiní — muzejníci, studenti, učitelé. Jejich články nejen v detailech dokreslují známý již obraz národních dějin, ale v lecčems tyto nové poznatky dosavadní představy o minulosti korigují nebo alespoň zpochybňují.

Tyto regionalistické práce si všímají dějin školství v nemalé míře. Pravda, větší pozornost je tu věnována školství nižšímu, ale nalezneme zde i mnohé, co se týká škol středních a vyšších.

Prvním ústavem, jehož vědeckou produkcí se tu chceme zabývat, je pracoviště dějin moravského školství a kmenologie Vlastivědného ústavu v Přerově. Již po několik let vyvíjí intenzivní badatelskou, vydavatelskou a popularizační činnost. V této recenzi chceme seznámit alespoň s nejdůležitějšími publikacemi k dějinám školství a vzdělanosti, které se dotýkají i historie naší univerzity.

Sborník materiálů kolokvia uspořádaného v Přerově roku 1973 má velmi původní téma, které doposud bylo zpracováno jen okrajově — *Moravské bratrské školství a jeho protějšky v 16. až 18. století* (Přerov 1979, 152 stran). Z bezmála třiceti příspěvků se zabývá prakticky polovina problematikou školské soustavy Jednoty bratrské na Moravě, Blahoslavovou školskou činností, bratrskými školami na Slovensku, kmenologickými tématy nebo tradicemi bratrského školství v 19. století. Dalšími tématickými okruhy, které spadají již do oněch „protějšků“ bratrského školství, jsou partikulární školy 16. století, řádové školství (především piaristické a jezuitské) a činnost olomoucké univerzity. Na tomto místě se budeme detailněji zabývat právě posledně jmenovanými, které jsou mnohdy v přímém vztahu k dějinám pražské univerzity.

Jiřina Holinková se ještě jednou vrátila k městskému školství na Moravě v 16. století, aby po řadě analytických a monografických studií shrnula a zobecnila výsledky své dlouholeté práce (*Význam městských škol na Moravě v 16. století*, s. 60—63). Autorka hned úvodem řeší asi základní problém všech městských či partikulárních škol, kterým je vztah škola — město — fara — univerzita. Na

příkladech ze 13. století dovozuje více než přesvědčivě, že určujícím faktorem ve vztahu ke škole bylo město, což je zvláště markantní v rovině ekonomické a správní. Faře náleží ve většině známých případů pouze dohled nad religiozitou žáků a učitelů. Ani vztah k univerzitě nebyl určující, i když napovídá mnoho o charakteru školy, protože byl podřízen městskému dohledu. To, že plná polovina učitelů na moravských městských školách měla univerzitní vzdělání, mluví sice hodně o úrovni tohoto školství, ale nelze z toho usuzovat nic podstatného o kompetenci univerzit k jednotlivým partikulárním školám. Závěrem připojila Holinková výběrový seznam literatury, který je užitečnou pomůckou pro další studium městského školství v daném období.

Jaroslava Němečková se pokusila shrnout školské působení jezuitského řádu v českých zemích před Bílou horou (*Školská činnost jezuitů v Království českém v letech 1556—1616*, s. 64—77). Jejím cílem, jak sama říká, bylo provést opravu „obecných představ“ o školské politice Tovaryšstva Ježíšova. Bohužel, příspěvek více slibuje než podává. Autorka se v podstatě omezila na parafrázování známých nebo lehce dostupných faktů, pokud se pouští do hodnocení, zůstává vesměs na úrovni běžně tradovaných názorů dosavadní literatury. Článek je přehuštěn dlouhými citáty z literatury a spoustou faktografického materiálu bez meritornějšího vztahu k tématu. O některých údajích předpokládáme, že se jedná o tiskové chyby (např. dolary místo toлары). Z věcného hlediska lze pochybovat o autorčině schematickém hodnocení poměrů jezuitů k humanismu a národnímu jazyku. Nakonec i seznam literatury je značně neúplný, postrádáme v něm práce F. Šmahela, M. Truce a dalších.

Zaměřením olomouckého semináře v 17. století se zabývá Miloš Kouřil (*K východní orientaci semináře v Olomouci v 17. století*, s. 119—122) v širších souvislostech jezuitského školství a jejich misijní činnosti. Autor konstatuje, že vedle silné orientace na skandinávské země se olomoučtí alumni rekrutovali též z východních zemí a poukazuje na změnu charakteru a cíle výuky semináře, který z původního misijního učiliště byl změněn na kněžský. Další příspěvek ke konkrétnímu poznání olomoucké univerzity připravil Pavel Floss, který se zaměřil na rozbor spisu olomouckého profesora matematiky Jana Zimmermanna „Sol siderum princeps“ z roku 1661 (*K přírodovědným zájmům olomouckého profesora J. Zimmermanna. Naturfilosofie na „Collegium Nordicum“*, s. 133—135). Floss hodnotí toto nevelké dílo jako velice pozoruhodné, protože v něm nachází počátky nového filozofického zaměření v Olomouci, které je založeno na kritice panující aristotelské fyziky.

Další publikací téhož pracoviště je *Sborník k dějinám českého školství a učitelstva na Moravě IV.* (Přerov 1979, 145 str., odpovědný redaktor Jiří Talpa). Tento čtvrtý svazek tématicky zaměřeného sborníku, který vychází jako neprodejný tisk, je věnován především pedagogickým snahám moravského učitelstva. V rozsáhlém dobovém spektru vystupují do popředí světlé postavy pedagogů mi-

nulých i dávných generací, lidí, kteří zasvětili svůj život výchově dětí a dorůstající generaci za podmínek všedních i nevšedních.

První příspěvek se věnuje právě těm podmínkám nevšedním, v nichž museli pracovat učitelé a profesori, sami oběti nacistické perzekuce, v těžkých podmínkách nacistického internačního tábora ve Svatobořicích se skupinou 48 dětí, jejichž rodiče byli popraveni po atentátu na Heydricha. Příspěvek Miroslava Riedla, *Internační tábor ve Svatobořicích a jeho „Kinderheim“* (s. 3—31) se opírá o místní, zvláště školní kroniky, vzpomínky vězňů i o články a knihy, publikované bezprostředně po osvobození. Článek revokuje prostředí tábora s 2 500 vězni, do něhož byly přemístěny děti, jejichž chmurné perspektivy byly předurčeny tím, že bylo zakázáno je vyučovat. Pedagogové pečovali o děti, vychovávali je a snažili se je i vzdělávat vzdor zákazů. Knihy a povolená divadelní představení jim v tom byly velkou pomocí. Jejich osud je sledován až do osvobození odtransportovaných dětí v květnových dnech v Čechách, do osvobození, po němž nebylo pro nikoho z nich návratu domů. Riedlův článek osud těchto dětí zaznamenává a tím i varuje, v tom je jeho poslání.

Vzpomínkou, bezprostřední osobní vzpomínkou, doplněnou ovšem bohatým biografickým materiálem, je soubor životopisných črt sepsaných Miloslavem Traplem. *Z galerie významných boskovických učitelů*, (s. 32—65). Původně byly určeny pro sborník k 75. výročí gymnázia v tomto městě. Společným rysem všech šesti životopisů je to, že si všímají osobností, které své pokrokové přesvědčení osvědčily v letech meziválečných, staly se obětí nacismu (ředitel táborského gymnázia Vincenc Kuba, brněnský sociolog Bruno Zwicker), či se významně podílely na budování socialismu (dva gymnaziální profesori Ludvík Vojtěch a Edvard Novák a dva vysokoškolští pedagogové Otokar Chlup a indolog Oldřich Friš). Traplovy biografické nástiny, při vši osobní angažovanosti autora kritické a věcné, tak jsou drobnými stavebními kameny ke kolektivnímu portrétu toho pokolení české inteligence, které se nejvíce podílelo na protinacistickém zápase a v prvních letech budování socialismu.

Školská otázka na Moravě v revolučním roce 1948—49 je z několika stran objasněna v článku Miloslava Trapla, *Snahy moravských buditelů a pedagogů a reformu školství v letech 1848—1849* (s. 70—105). Situace na Moravě se lišila jen málo od Čech. Revoluční události, jak konstatuje autor, „spíše zhoršily postavení moravského učitelstva a školy. Venkovský lid chápal namocze konstituci tak, že přestaly všechny povinnosti obcí a rodičů ke škole i učitelstvu a odmítali jim platit povinné dávky“. Proto se z obou zemí ozývalo volání po dostatečně vysokém učitelském platu ze státní pokladny. Na Moravě se sešla v revolučním roce řada učitelských konferencí, snad největší za účasti 300 německých a českých učitelů ve dnech 10.—12. října ve Slavkově, kde vedle sociálních požadavků, zproštění povinnosti zajišťovat hudbu v kostele a volby inspektorů byla žádána i jazyková rovnoprávnost. České sebevědomí mezi učitelstvem na Moravě nebylo tehdy

ještě valné, o tom svědčí skutečnost, že i na schůzích českých učitelů byl protokol veden německy. O tom, s jakými předsudky bylo pokrokovým českým učitelům třeba zápolit, svědčí skutečnost, že i zavádění latinky při psaní českých textů bylo třeba prosazovat proti činitelům, kteří i v tom viděli panslavismus (s. 92). Přesto však v revolučním roce čeština pronikla do nejvyšších tříd gymnazijních a dokonce i nakrátko do univerzitních poslucháren v Olomouci. Porážka revoluce zmařila tyto snahy a také, jak zdůrazňuje autor, nadějný náběh na spolupráci českých a německých učitelů na Moravě.

Pavel Marek v příspěvku *Josef Vaca — stručný nástin života a díla učitele a vlastivědného pracovníka* (s. 106—135) podal vyčerpávající biografii učitele, zpěváka, sbormistra a folkloristy, který se od třicátých let až do své smrti roku 1966 všestranně podílel na pěstování a oživování osobitého hanáckého folklorního výrazu, zvláště pak písňového. Článek je doplněn Vacovou bibliografií.

Sborník přináší na závěr článek *Jiřího Štrause Početnice Jiřího Mikuláše Brněnského z roku 1567* (s. 136—145), věnovaný této knize jako dokladu literární činnosti předbělohorských učitelů partikulárních škol. Štraus doplnil rozbor početnice o její srovnání s předchozí matematickou učebnicí Ondřeje Klatovského a základní životopisné údaje o jejím autorovi.

Přehlížíme-li publikace vydané pracovištěm dějin moravského školství a kmenologie Vlastivědného ústavu v Přerově, je třeba vzpomenout i materiálů z kolokvia *Tradice J. A. Komenského mezi českým a slovenským učitelstvem v 19. a 20. století*, které se konalo dne 12. a 13. listopadu 1974 (Přerov 1979, 148 s.). Dvacet osm pojednání podává jak zásadní příspěvky, sledující ohlas díla Komenského mezi novodobými českými a slovenskými pedagogy (*F. Hýbl, J. Mátej, O. Vančata*) i hodnotící je ve světle plné recepce Komenského odkazu (*D. Čapková*), tak i mnohé příspěvky dílčí o vydávání Komenského děl, o významu Komenského jubilea roku 1892 a jiných slavnostech, o pomnících velikého pedagoga a zvláště o díle řady kmenologických badatelů a propagátorů z řad učitelstva. I přístup učitelů filozofické fakulty Univerzity Karlovy k pedagogickému dílu Komenského je zde zhodnocen (*J. Cach*) a kritický pohled je zaměřen na české reformní hnutí let meziválečných, které je konfrontováno s velikostí Komenského (*B. Uher*). Ze zásluh profesorů české univerzity o oživení památky Komenského je tu ve zvláštním příspěvku oceněno pozapomenuté již dílo Josefa Kachníka (*M. Kouřil*). Sborník je dokladem toho, jak širokému zájmu se mezi našimi pedagogy a též literárními vědci a historiky těší i v letech sedmdesátých dílo a odkaz Jana Amose Komenského.

Několik důležitých prací k dějinám školství přináší i objemný svazek *Sborníku vlastivědných prací z Podblanicka 19* (Uspořádal Zdeněk Brandl a Josef Petráň, vydalo Okresní muzeum v Benešově, Praha, Státní zemědělské nakladatelství, 1979, 336 s.). Zabývají se školstvím na Benešovsku od středověku až do současnosti. Jejich řadu zahajuje vzpomínka *Benešovské gymnázium za nacistické okupa-*

ce (s. 127—132) od Josefa Jirky, dlouholetého profesora benešovské školy. Autenticita vyprávění o neradostném údobí nacistické okupace je umocněna autorovými osobními zážitky perzekuce českého středoškolského učitelstva a studentstva ze strany tehdejších představitelů školského systému. Tématem rozsáhlé studie *Františka Šmahela* jsou *Nižší školy na Podblanicku a Vltavsku do roku 1526* (s. 133—171). Šmahel vyšel z obecné teze, že města a městečka měla do roku 1526 oproti vesnicím vesměs již vlastní školy, a přezkoumal ji v dané oblasti. Výsledkem je podrobná analýza zpráv o nižších školách benešovského, štěpánovského a vltavského děkanátu, z níž vyplývá, že početní poměr mezi farami a školami je velmi nepříznivý pro školy (od 1 : 10 až po hypotetický odhad 1 : 4). Šmahel si je vědom ošidnosti zobecnění získaného výsledku, zvláště když vezmeme v úvahu atypičnost vybraného regionu, v němž není jediné královské město. Jistým klíčem k vyřešení tohoto rozporu (např. ve srovnání s polskou skutečností) by mohlo být položení zásadní otázky — proč vlastně vznikaly nižší školy? Nesamozřejmost jejich vzniku je při znalosti nároků na vzdělání ve středověku víc než zřejmá a nemůže ji vysvětlit ani poukaz na potřebu „vzdělaných“ v lokálních poměrech. Metodicky závažná stať se zevrubným rozbořením pramenů (těžko ovšem předpokládat, že pro jiné části země budeme mít k dispozici takový pramen jako je visitační protokol Pavla z Janovic pro benešovský děkanát) ukazuje, kolik práce zbývá ještě vykonat, než budou zmapovány alespoň obrysy našeho středověkého školství jako celku. Jiří Pešek v *Příspěvku k dějinám vzdělanosti na Podblanicku před Bílou horou* (s. 173—183) podnikl zkušební sondu do stavu předbělohorského školství Podblanicka, aby konstatoval, že v tomto období nebyli podblaničtí studenti až na výjimky zastoupeni v pražském Karolinu ani Klementinu ani na zahraničních univerzitách. Pešek to přičítá aktivitě sousedních královských měst, zvláště Prahy. Václav Bartůšek se zabývá *Vývojem školství na Podblanicku ve druhé polovině 17. století a v první třetině 18. století* (s. 185—212). Článek se zaměřuje na zkoumání piaristického elementárního a středního školství. Poměrně malé, ale hmotně slušně zajištěné benešovské piaristické gymnázium brzy soustředilo žáky berounského a kouřimského kraje, mezi nimiž měli domácí čtvrtinové zastoupení. Josef Hanzal si vybral za předmět svého studia kapitulu *Z dějin obrozeného školství na Podblanicku* (s. 213—235). Jeho základním pramenem byly tzv. školní fase z let 1772—1775, které srovnává s pozdějšími školskými statistikami. Celkově je možno pozorovat mírný vzestup počtu škol do 70. let 18. století, pak následuje jejich nebývalý vzrůst po zavedení povinné školní docházky. Hanzal připomíná, že kvantitativní růst byl provázen i kvalitativními změnami ve výuce. Před revolučním rokem 1848 se celá školská soustava ustálila do podoby, v jaké ji známe ještě z poloviny našeho století. Josef Petráň a Lydia Petráňová provedli detailní výzkum osudů jedné vesnické školy na Podblanicku (*K dvoustému výročí založení školy v Ouběnicích*, s. 237—280). Nechali nás nahlédnout do nejmenších podrobností života na vesnické dvoutřídce od jejího založení v roce 1779 (důsledek tere-

ziánského nařízení o povinné školní docházce) až do jejího zániku v letech 1976—77. Studie je doprovázena obrazovým materiálem, který zachycuje stavební vývoj školních budov na Podblanicku a několik postav ouběnického učitelského sboru. Na závěr je připojena tabulka počtu žáků a seznamy učitelů pro celou dobu existence školy v Ouběnicích. Dnešnímu stavu základního školství na Benešovsku je věnován článek *Zdeňka Kouby Základní školství na okrese Benešov* (s. 281—285). Základní údaje o odborném školství benešovského okresu podává *Josef Bárta a Miloš Bezouška* v krátkém přehledu nazvaném *K vývoji odborného školství na okrese Benešov* (s. 287—292). Část vlastivědného sborníku Podblanicka, která je věnována školské tematice, zakončuje *Stanislav Kubín* *Nástinem vývoje zemědělského školství na okrese Benešov* (s. 293—308).

Také *Výroční zprávy Okresního archivu Domažlice*, které vycházejí od roku 1977 každoročně za redakce *Petra Mužika* v rozsahu kolem sta stran, věnují pozornost školské problematice. V 2. zprávě z roku 1978 uveřejnila *Věra Steinbachová* důkladnou informaci *Prameny k dějinám školství a školské správy na Domažlicku* (s. 90—109). Autorka si v rozsáhlém soupisu všimá jak fondů v archívu pražského arcibiskupství a v archívu univerzitním, tak pramenů uložených v domažlickém okresním archívu a muzeu, pokud se týkají — nebo mohou týkat — starších dějin domažlického školství. Zvláště pozoruhodný je však její pracný soupis signatur Státního ústředního archívu, pod nimiž se nacházejí zprávy o školství na Domažlicku, přičemž zvláštní pozornost je věnována prameni tak pozoruhodnému, jako jsou školní fase. Zběžně je pak podána i informace o pramenech k dějinám školství za kapitalismu. Tato zpráva, která je zřejmě východiskem rozsáhlého dalšího studia této problematiky, je i cennou pomůckou a vzorem: pro každého, kdo by se obdobnou tematikou chtěl zabývat jinde. První výsledky svého studia, založeného na množství archívních pramenů, mezi nimiž ústřední místo mají školní fase, uveřejnila *Věra Steinbachová* v následující 3. zprávě (1979, s. 54—73) pod názvem *Rozvoj školství na panstvích Poběžovice, Pivoň a Mutěnin na konci 18. a v první polovině 19. století*. Práce si všimá proměn školské sítě v pohraničních šumavských obcích mezi léty 1774 a 1869. Bylo to období značného pokroku českého školství. Ve sledovaných třech panstvích vzrostl tehdy počet škol ze tří na devět, zlepšilo se sociální postavení učitelů, docházka se podstatně zvýšila. Autorka přináší i tabulky o počtu žáků v jednotlivých školách, o jejich docházce, o platech učitelů i o tom, z jakých zdrojů přicházely peníze potřebné na udržování provozu škol. Na konci 18. století bylo školné i v tomto chudém kraji největší položkou, ale v 19. století již převažují peníze z veřejných zdrojů. Pozornost je věnována i výstavbě škol. Studie je doplněna snímky starých školních budov a také mapkou studovaných panství se zakreslením sítě škol a přiškolených k nim vsí. Škoda, že tu není uvedeno měřítko (zřejmě je to měřítko starých speciálek 1 : 75 000), aby vznikla názorná představa o tom, jak daleko musely děti do škol docházet. Nejnovějším dějinám škol je tu věnována pozornost v článku

Ludka Thomayera, Budování základů socialistického školství na Domažlicku v letech 1948—1960 (s. 21—40). Vedle proměn v počtu i organizaci škol a tříd se tu dovidáme mnohé i o otázkách, které tehdy vzrušovaly školy a školské správy na Domažlicku. Základními problémy byly vyhovující byty pro učitele a obnova školních budov. Avšak i výchovný proces se měnil. Zanikaly jednotřídky, měnila se i náplň výuky. Jedním z nejzávažnějších úkolů byla i zde ateistická výchova. Autor se dobře orientuje ve složitých ustanoveních reforem, které ve sledovaném období dvakrát přeměnily organizační strukturu našeho školství.

Všech více než dvacet článků a studií, o nichž jsme zde referovali, spojuje hluboký zájem autorů o studovanou problematiku, zdravá hrdost na pozoruhodné tradice našeho školství i poctivost řemeslného zpracování. Některé z nich přinášejí podněty k celkovému hodnocení dějin našeho školství. Zároveň však nutí k zamyslení, je-li otázka vzdělání v našich dějinách studována vskutku ze všech aspektů. Víme již mnohé o tom, kde žáci získávali vědomosti, jak je získávali, jak žili ti, kdo je učili, ale jen málo o tom, jaké bylo vskutku jejich vzdělání, nakolik získali v základních školách nejen znalosti, ale i návyky, kolik z nich skutečně četlo, kolik z nich nezapomnělo psát, kolik poznatků z věcného vyučování uplatnili v životě jako rolníci, řemeslníci, hospodyně. Víme, není snadné zkoumat tyto otázky, věříme však, že když se místní odborníci zaberou do těchto otázek se stejným elánem, jako do problematiky školského vzdělávání, dosáhnou rovněž pozoruhodných výsledků.

Jan Havránek — Michal Svatoš

REFERÁTY A ZPRÁVY

František Smahel, Verzeichnis der Quellen zum Prager Universalienstreit 1348—1590. Mediaevalia Philosophica Polonorum XXV, Ossolineum 1980, 189 stran.

Nestává se často, aby známý polský časopis, specializovaný na problematiku středověké filozofie, propůjčil své stránky jednomu autorovi k otištění monografické práce. To, že se tak stalo v případě Šmahelova soupisu pramenů k pražskému sporu o universálie, může být samo o sobě indicií, že jde o dílo mimořádného významu. Jeho závažnost je dána již samotnou volbou tématu mezinárodního dosahu, dotýkajícího se několika oblastí historického bádání — kodikologie, dějin filozofie, dějin univerzit a srovnávacích kulturních dějin střední Evropy.

Spor mezi realismem a nominalismem na pražské univerzitě přelomu 14. a 15. století, který vyvrcholil vydáním památného Dekretu kutnohorského a následnou secesí cizích mistrů a studentů z Prahy, je považován za jednu z nejpozoruhodnějších událostí v českých dějinách, ale i v historii evropských univerzit. Přestože jsme již znali základní povahu sporu a zjistili nejednu podrobnost o událostech roku 1409, chybělo pravděpodobně to podstatné — důvěrná znalost sporu o všeobecniny, který byl nezanedbatelnou příčinou vydání Václavova mandátu. Nyní před námi leží rozsáhlý korpus univerzitní literární produkce k problematice universálií, který shromáždil soupisovou formou zasvěcený znalec českého myšlenkového světa 14. a 15. století.

Šmahelův soupis se neomezuje jen na rukopisnou tradici sporu o universálie, ale volí širší záběr veškeré univerzitní filozofické a mnohdy i teologické literatury. Teritoriálně se zaměřuje na rukopisy vzniklé v českém a středoevropském prostředí, ať už se pozdějším osudem dostaly kamkoliv (Paříž, Řím, Stockholm, Uppsala). Autor prostudoval na 270 rukopisů z pětaticeti evropských knihoven a archivů, v nichž shledal 530 děl, mno-

há v několika verzích a přepisech. Shromážděnou pramennou látku rozřídil do šesti hlavních kapitol, uvnitř tématicky dále členěných. První kapitola registruje díla Viklefova, druhá práce o universáliích, dále univerzitní výklady a kwestiovcu literaturu „in veteram artem“, „in logicam novam“, „in philosophiam naturalem“ a „in physicam“. Při popisu jednotlivých děl postupoval Šmahel dnes již obvyklou cestou kodikologického soupisu, který vedle určení autorství, datace, názvu (resp. incipitu a explicitu) díla a jeho uložení zjišťuje i písaře, vlastníka a další okolnosti „života“ rukopisu. Kritický aparát se znamená kromě edicí a základní literatury též v poznámkách uváděné souvislosti a shody mezi jednotlivými díly. Jen těžko může několik popisných řádek o autorově metodě zachytit rozsah dlouholetého výzkumu, který je v soupisu uložen. Vždyť jen určení autorů (Šmahel v mnoha případech doplňuje doposud anonymní traktátovou literaturu konkrétními jmény nebo koriguje stávající autorské identifikace) a časová určení vzniku děl by vydala na samostatné monografie, o problémech paleografického rázu s univerzitními prameny již vůbec nemluvě! Výtečnou pomůckou uživatelům je i závěrečná rejstříková část. Vedle obligátního seznamu zkratk a citované literatury je zde obsažen seznam excerpovaných rukopisů řazený podle místa jejich uložení, srovnávací tabulka Korolcova a Šmahelova soupisu, rejstřík incipitů a důležitý jmenný a místní rejstřík, který uvádí i místa sepsání a uložení v původních knihovnách a u vlastních jmen určení, zda se jedná o autora, písaře nebo sběratele rukopisu.

Otázkou je, jaké využití najde Šmahelův soupis v dalším bádání. Jistou odpověď dal autor sám v článku, který je jakýmsi širším uvedením do recenzovaného soupisu, v němž rozebírá tematické bohatství pražské univerzitní literatury¹⁾, nebo v dodatku, podchycujícím rukopisy polské provenience, které nebyly poja-
Lc

do soupisu.²⁾ Šmahel rovněž ukázal, jak bude možno studovat na základě shromážděného materiálu vzájemné spojení mezi jednotlivými intelektuálními centry (konkrétně mezi Prahou a Paříží) a přitom rozšířit naše znalosti o další filozofické proudy a jejich profilující představitele, např. o zatím nezpracované působení děl Jana Versora na pražské univerzitní půdě.³⁾ Možností dalšího výzkumu je však více. Upozorníme jen namátkou na to, že soupis přináší díky zachyceným kolofonním a explicitním poznámkám údaje o místu a okolnostech vzniku děl a o jejich uložení v kolejních nebo soukromých knihovnách pražských mistrů. Soupis může v mnohém přispět i k doplnění biografii univerzitních členů a podat jasnější představu o cestách filozofického myšlení střední Evropy 14. a 15. století. Michal Svatoš

Dvě nové husitologické publikace

V posledních letech došlo k výraznému zintenzivnění husitologického bádání především zásluhou agilního Muzea husitského revolučního hnutí v Táboře, které se stalo střediskem výzkumu na tomto poli. Také první z anotovaných prací, edice díla pražského univerzitního mistra Ondřeje z Brodu, známého pod názvem *Traktát o původu husitů*, vděčí za svůj vznik živé ediční činnosti tábořského husitologického centra (*Traktát mistra Ondřeje z Brodu o původu husitů. Visiones archiepiscopi Pragensis, et earundem explicaciones [alias Tractatus de origi-*

1) Prolegomena zum Prager Universalienstreit. Zwischenbilanz einer Quellenanalyse. Les universités à la fin du moyen âge II, Louvaine 1978, s. 242–255. Sborník byl recenzován I. Hlaváčkem v HUCP XIX/2, 1979, s. 101–104.

2) Polonica ausserhalb des „Verzeichnisses der Quellen zum Prager Universalienstreit 1348–1500“. Studia Mediewis-tyczne 17, 1977, s. 159–182.

3) Paris und Prag um 1450: Johannes Versor und seine böhmischen Schüler. Studia Zródloznawcze. Commentationes 25, 1980, s. 65–77.

ne Hussitarum). Vydal Jaroslav Kadlec, Tábor 1980, 36 stran]. Vydání připravil J. Kadlec, který je rovněž autorem krátkého úvodu k edici Ondřejeva traktátu Mistr Ondřej z Brodu, původně Husův přítel, se rozešel s reformní stranou na pražské univerzitě ve sporu o Viklefa. Po odchodu z Prahy píše náš traktát, jedno z hojných děl protihusitské pamfletistiky. Pozoruhodná je ovšem forma díla s vylíčením dvou vidění pražského arcibiskupa Jana z Jenštejna, které měly předpovědět vznik husitství. Ondřejeva práce je typologicky blízká hagiografické literatuře středověku kombinovaná s formou učeneckého traktátu, a poskytuje historikovi pramálo faktografických údajů (počet uvedených „historických“ osob je dvakrát menší než počet citovaných autorů). Na druhé straně podává jinak ojedinělé informace, i když tendenčně vykládané, o motivaci jednotlivých společenských vrstev a jejich pretenzích při vstupu do husitského hnutí. Převážnou část viny za vznik husitství svaluje na panský stav, který se sekularizací obohatal na úkor církve. Mistr Ondřej dodává, že k tomuto cíli se páni neváhali spojit ani s nejnižšími společenskými složkami. Díl viny připadá i na pražskou univerzitu za přijetí Viklefova učení, které bylo duchovním otcem husitské hereze (svějí alma mater nazývá dokonce universitas diabolica).

Druhá práce má poněkud jiný charakter. Vydání manifestů husitské doby vycházející v populární řadě „Světové četby“ nakladatelství Odeon bylo A. Molnárovi důvodem k novočeskému překladu vydávaných památek (*Husitské manifesty. Vydal Amedeo Molnár, Praha 1980, 263 stran*). Editor shromáždil a přeložil z latinských, staročeských a německých originálů 24 manifestů obou stran husitského konfliktu, k nimž připojil provolání italských valdenských z roku 1488. Vedle typických manifestů husitských Čech, které vysvětlují, hájí a získávají věřící z okolních zemí pro svoji pravdu, zařadil Molnár do výboru i pozoruhod-

ná veřejná provolání z doby před vypuknutím husitské revoluce. Je to Husovo odvolání z roku 1412 proti nařčení z kacířství, slavný stížný list české a moravské šlechty proti kostnickému upálení mistra Jana Husa z roku 1415, univerzitní osvědčení pro dva její členy obviněné z kacířství, M. Jana Husa a M. Jeronýma Pražského, z téhož roku a deklarace pražských mistrů z roku 1417 schvalující přijímání kalicha laiky, kterou univerzita po určitém váhání plně vstoupila do husitského hnutí. Z otištěných husitských manifestů velmi silně zaznívá étos české reformace, která usilovala o nápravu společnosti slovem i mečem. Jejich vydání znovu připomnělo životnost studia husitské doby jako jednoho z největších období našich národních dějin. Mi. S.

Simon Proxenus a Sudetis, Commentarii de itinere francogallico. Edidit Dana Martínková, Budapest 1979 (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum, Ser. nova Tomus V, red. Antonius Pirnát), s. 127.

I když naše deníková literatura předbělohorského údobí není příliš početná, přesto je její zpřístupnění více než nedostatečné. Až do nedávné doby to byly vlastně jen na odlehleém místě vydané deníky Karla staršího ze Žerotína a pak dva deníky M. Matyáše Borbonia, vydané Maxem Dvořákem, které ovšem zasahují i do údobí následujícího. Nyní se nám dostává do rukou vydání deníku Simona Proxena ze Sudetu, dávno známého, ale správně identifikovaného až v r. 1953 F. M. Bartošem, který už tehdy vybízel k jeho vydání. Dochází k tomu po více než čtvrt století prací D. Martínkové, která už před několika lety vydala z uvedeného deníku několik ukázek v českém překladu.¹⁾ Také v tomto přípa-

1) S. 155–174 v práci, o níž viz ref. v tomto časopise 17–1, 1977, s. 106. Jde o s. 73–77 a 96–106 edice latinské.

dě jde o autograf autorův, který nebyl určen širšímu okruhu čtenářů na rozdíl od různých cestopisů, které byly tehdy oblíbeným žánrem lidového čtení; toto konstatování je důležité pokud jde o kritiku spisu, jenž nic nepředstírá, ani nezatušuje.

Význam deníku je možno spatřovat ve dvojměru. Jednak jde o dílo významného literáta českobudějovického původu a patrně z národnostně smíšeného manželství, který byl řadu let ve svazku pražské univerzity, kde v letech 1556–1562 přednášel zejména filologii, filozofii a matematiku,²⁾ jednak se tu podává neobyčejně zajímavá materie, i když určením deníku je dáno, že se zaměřuje na věci každodenní, běžné. Ovšem okolnosti látku dramaturgizují, neboť Šimon Proxenus psal svůj deník jako vychovatel mladého hraběte Julia Šlika — nepřilíš vědyčtivého, zato velmi lačného světského života a radovánek a nadto těžko ovladatelného a impulzivního mladíka. Cestu, kterou deník částečně popisuje, vykonal Proxenus spolu s ním a několika dalšími členy doprovodu v letech 1562–1566 do Nizozemí, Francie a Itálie. Úvodní část, popisující pobyt v Nizozemí, se nedochovala a stejně tak nevíme nic ani o popisu závěrečné části této zahraniční cesty, i když ho můžeme předpokládat.

A tak sledujeme Simona v jeho zápiscích ve vztahu k členům jeho malé výpravy, k okolí, s nímž navazoval styky, i v jeho úsilí pedagogickém (ne vždy úspěšném) i ve vlastním vzdělávání se; neboť během cesty přišel do styku s řadou učenců, jejichž výsledky na univerzitách sledoval a s nimiž přicházel do užšího kontaktu osobního. Nezanedbatelnou součástí jeho denních starostí tvořily i problémy finanční, ať šlo o zajišťo-

2) Autorka sama napsala několik rozprav, které naše znalosti značně obohatily. Z nich tu budiž uveden zejména faktograficky nabitý životopis Proxenův, jež podává v Rukověti humanistického básnictví v Čechách a na Moravě 4, vyd. J. Martínek, Praha 1973, s. 255–264.

vání vlastního živobytí, či o uspokojování nároků juliových. Jde tak o kaleidoskop všelijakých zajímavých i důležitých postřehů z Šimonova mikro- či francouzského makrokosmu v době velice bouřlivé, jejichž podrobnější zhodnocení bude ještě otázkou příštího studia.

Deník začíná ve své dnešní podobě koncem července roku 1563 zajímavým soupisem Proxenových knih, teritoriálně pak v Douai, kde se skupinka zdržovala v době předchozí, pokračuje popisem cesty do Paříže a zejména je věnován pobytu v ní do dubna roku následujícího. I když pobyt se protáhl ještě na další dva roky, během nichž Šimon získal některé univerzitní grady, nemáme o této další části cesty žádných zpráv, byť by byly asi ještě zajímavější. Musíme se tak spokojit jen s dochovaným torzem, vyplňujícím 178 folií menšího formátu.

Není možno sledovat soustavně obsah spisu, psaného převážně latinsky, ale s poměrně četnými německými a ojedinělými českými vsuvkami, či aspoň větami, a tak je třeba zaměřit se na vlastní edici. Předchází jí v podstatě dvoustránková předmluva, která podává slovníkový medailónek autorův, žel bez jakéhokoliv odkazu, který by vedl dále (není uveden ani autorčin výklad v Rukověti — viz výše), takže neznalý uživatel bude na rozpacích o zařazení do souvislostí nebo bude dokonce předpokládat, že žádná literatura neexistuje. A obdobně vidíme maximální úspornost i v poznámkovém aparátu, s výjimkou ryze textového, jenž je připojen v nutné míře pod čarou, to jsou toliko necelé dvě strany věcných poznámek, z čehož ještě část připadá na překlady českých vět a obrátů do latiny, ač by jich bylo potřebí daleko více, i když samozřejmě lečjaké jméno či vztah by zůstaly i tak neurčeny. Některé informace jsou ovšem uloženy ještě v jmenném rejstříku, nicméně i tak je jich málo (že autorka edice by tak byla bývala uměla učinit, ukazuje komentář, kterým opatřila český překlad některých partií). Uvědomuji si ovšem, že

tu byl pro její práci asi velmi omezený prostor, a tak se vydavatelka leččehos musila asi s těžkým srdcem vzdát. Je to ovšem smutný pocit, že český deník se vydává v Budapešti (tam ostatně vyšel už takřka před sto lety deník Karla staršího z Žerotína), korespondence Bohuslava Hasištejnského tamže, případně v Lipsku... Za takových okolností není kritika na místě, resp. by se měla obrátit jiným směrem.

Lze tedy shrnout, že se nám dostává tímto způsobem ve sličné knížce důležitého pramene k dějinám české předbělohorské kultury ve filologicky adekvátní edici; na historické a kulturněhistorické využití zatím čekáme. Autorce i vydavatelství lze za jejich počin, který vytvořil základní předpoklady pro další práci, poděkovat.³⁾

A závěrem lze jen vyslovit zbožné přání, aby další deník z cest té doby, o němž je povědomost v literatuře, deník Zdenka Brtnického z Valdštejna do západní Evropy ze samého konce 16. století, dochovaný v autografu ve Vatikánské knihovně, byl také brzy zpřístupněn tiskem.⁴⁾ Snad by se pro něj našlo místo v edičních programech našich nakladatelství. Ovšem bylo by si přát, aby jeho vydání bylo už součástí oživeného širšího zájmu o základní výzkum této problematiky, kam by patřily vedle toho v první řadě také nejrůznější korespondence, jež skrývají mimořádné bohatství materiálu nejen pro historii naší kultury, ale i pro

³⁾ Dovoluji si upozornit na jeden rozpor, který přichází mezi překladem a edicí: k 25. březnu se v překladu (s. 174) píše, že Proxen měl Heřmanu Quardtovi, svému příteli, vypomoci částkou 18 zlatých, v edici (s. 106) pak stojí, že šlo o 78 zlatých. Pokud jde o technickou stránku věci, možno ještě vytknout, že se citelně postrádají živá záhlaví, neboť rejstřík je dělán podle oddílů a vět, a tak je hledání poněkud nepřehledné.

⁴⁾ Srv. jen co o něm praví O. Odložilík. Cesty z Čech a Moravy do Velké Británie v letech 1563—1620, zvláštní otisk z Čas. matice mor. 59, 1935, s. 41n., hlavně 45 a 47.

její vztahy a vazby s kulturou a prostředím cizím. Postupně vydaná edice korespondencí českých studentů v zahraničí, připravená kdysi brněnským historikem a archivářem Františkem Hrubým, by tu měla ukazovat cestu.

Ivan Hlaváček

O pražském semináři pro slovanskou filologii a jeho zakladateli Janu Gebauerovi.

Ministerským výnosem z 27. ledna 1880 byl zřízen na pražské univerzitě seminář pro slovanskou filologii. Sté jubileum bylo pražským slavistům vítaným podnětem ke zhodnocení této události vůbec a díla zakladatele semináře Jana Gebauera zvláště. Ve sborníku *Práce z dějin slavistiky* je sedmý svazek věnován tomuto jubileu (*100. výročí založení semináře pro slovanskou filologii na Univerzitě Karlově v Praze*. Uspořádal Jan Petr. Praha, Univerzita Karlova, 1979, 180 s.) Jan Petr sepsal stať *Jazykovědná složka Gebauerova semináře pro slovanskou filologii* (s. 10—57). Na základě výborného, prvořadého materiálu — v Gebauerově pozůstalosti uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví se nachází jím vzorně vedená dokumentace seminárních cvičení, která vedl v letech 1880—1905 — podává autor kritický a výstižný obraz jeho seminárních cvičení. Jediněčný materiál umožnil autorovi podat přesný obraz toho, jak se formovala jedna z nejvýznamnějších vědeckých škol, která vznikla na naší univerzitě. Prošli jí všichni čelní lingvisté a literární historici čeští následujícího pokolení, někteří etnografové a dokonce i historikové. Mezi Gebauerovými žáky byli přední filologové jihoslovanští, bulharští i polští. V osmdesátých letech bývalo v semináři nevelké množství studentů, většinou kolem dvaceti, v následujícím desetiletí počet jeho účastníků rostl a na sklonku devadesátých let dosáhl padesáti. V posledních dvou letech Gebauerova působení bylo v semináři za-

psáno již více než sto studentů. Zápisy umožňují mj. sledovat jeho od počátku kritický postoj k názorům Flajšhansovým, jeho zajímavé myšlenky, např. že rozlišoval jazyk starobulharský od staroslověnského. Tomuto rozboru pedagogické působení Gebauerova předchází stručný nástin jeho vlastního vědeckého růstu, v němž čtenáře zaujme mj. Petrova polemika proti tomu, aby byl Gebauer označován za představitele mladogramatického směru. I když, jak uvádí Petr, přijal za své některé názory mladogramatiků, uplatňoval je vždy tvůrčím způsobem. Pociťoval sice sympatie k této škole, nikdy se k ní však veřejně nepřihlásil.

Jan Gebauer jako literární badatel a učitel literárního dějepisu zní název článku Otakara Bartoše (s. 59—92). Po krátkém přehledu vlastních básnických pokusů Gebauerových a jeho kritických článků týkajících se soudobé literatury se Bartoš soustředil na literárně historickou činnost Gebauerovu v oblasti dějin staré české literatury a na jeho vědeckou metodu v této oblasti, jak ji objasnil ve své přednášce, jejíž rukopis je v pozůstalosti, a jak se projevila v polemice s jeho žákem Jaroslavem Vlčkem, jehož si ovšem vysoce vážil. Jádro polemiky spočívá v důsledně historickém chápání literárních jevů, které obhajoval Gebauer v polemice s někdy nehistorickým, čistě estetickým přístupem Vlčkovým. Výkladem o Gebauerových žácích mezi literárními historiky — Vlčkovi, Jakubcovi a Máchalovi —, jejichž habilitační práce posuzoval, končí Bartošovo pojednání. V poznámkách je uveřejněn seznam literárně historických písemných prací z Gebauerova semináře i s jeho hodnoceními.

Význam Gebauerova slavistického semináře pro rozvoj folkloristiky a etnografie zhodnotil Zdeněk Urban (s. 93—114). I když Gebauerovým seminářem prošli čelní etnografové následujících pokolení až po Jiřího Horáka, neměla národopisná problematika v jeho seminá-

ni již takovou váhu jako literární historie, o lingvistice ani nehovoře. Urban však našel řadu pozoruhodných příspěvků Gebauerových i k rozvoji tohoto oboru. V první řadě jsou to jeho vlastní překlady lidové poezie bulharské, ruské, srbské i jiné a pak jeho metodické podněty, jak se projeví v zásadách záznamu folklórních textů, které vypracoval pro tzv. „pohádkovou“ komisi Slavie v sedmdesátých letech a nakonec v jeho „první metodologicky pronikavé etnografické vysokoškolské přednášce v Praze v úbec“, kterou konal v zimním semestru 1894/95, v období horečných příprav Národopisné výstavy pod názvem: „Národopis se zvláštním zřetelem k národopisu českému.“ Urbanova stať ukazuje, jak v době, kdy specializace na filozofické fakultě ještě příliš nepokročila a všichni studenti se připravovali na dráhu gymnazijních profesorů, silně zapůsobila velká vědecká postava učitele jednoho z centrálních studijních předmětů na rozvoj jiného vědeckého oboru.

Theodor Syllaba v článku *Vznik a význam semináře pro slovanskou filologii v Praze* (s. 115—180) vypsals podrobně okolnosti vzniku semináře a přehledně i jeho stoletý vývoj a v příloze k článku vydal šest dokumentů, které ilustrují programové zaměření a růst významu i aktivity semináře v prvních padesáti letech jeho činnosti. Po krátkém nástupu vývoje stolice bohemistiky a vzniku slavistického centra v Praze kolem osobnosti Šafaříkovy jsou podrobně osvětleny okolnosti vzniku slavistického semináře, který byl zřízen až jako sedmý na pražské filozofické fakultě. Martin Hattala si jeho zřízení nepřál, a tak v sedmdesátých letech na jedné straně zřídil docent Gebauer, který učil na reálce, bohemistickou sekci při Jednotě českých filologů, kde se probíraly referáty účastníků a četly staročeské texty, a zároveň usilovali Tomek, Kvíčala a především na ministerstvu ve Vídni Josef Jireček o zřízení slavistického semináře, což se podařilo za výhodné politické situace po

návratu českých poslanců na říšskou radu dosti snadno; jeho ředitelem se stal Jan Gebauer. Když na začátku letního semestru dne 15. dubna 1880 zahájil seminář činnost, přihlásilo se za jeho členy 54 studentů a 2 absolventi. Dále pak je objasněn význam semináře v zápase o Rukopisy, jeho spolupráce s ostatními slavistickými středisky a stručně je zrekapitulován i jeho vývoj po Gebauerově odchodu.

Slovanská knihovna vzpomněla téhož výročí bibliografickým soupisem Gebauerova životního díla, který vypracoval *Theodor Syllaba* pod názvem *Jan Gebauer. Bibliografický soupis publikovaných prací s úvodní studií a dokumentací k 100. výročí založení Gebauerova slovanského semináře* (Praha, Státní knihovna ČSR — Slovanská knihovna, 1979, 167 s.). Hutně zpracovaný životopis je opřen o prameny z úředních archívů i Gebauerovy pozůstatosti, z nichž jsou vytěženy mnohé doposud neznámé poznatky, jako např. koncept Gebauerova výkladu o úkolech semináře při vzdělávání studentů (s. 19—20). Stručně je zde z hlediska Gebauerova zrekapitulován rukopisný zápas tak, že z uvedeného znovu jasně vyplývá, že Jan Gebauer byl ústřední postavou tohoto zápasu. Právem je zdůrazněno, že jeho zásluhou bylo, že profesori slavistiky na evropských univerzitách se — s jedinou výjimkou G. Kreka ve Štýrském Hradci — všichni postavili na stanovisko odpůrců pravosti Rukopisů.

Sama bibliografie je pojata velice široce. Vedle soupisů publikovaných prací, který obsahuje také Gebauerem zpracovaná hesla pro Riegrův Slovník naučný, právem Syllabou oceněná jako významné vědecké přínosy, jsou zde uvedeny i všechny přednášky a semináře, které ohlásil a konal na filozofické fakultě za 31 let své pedagogické práce. Dále kniha obsahuje bibliografii významnějších prací o Janu Gebauerovi, čtyři krátké vzpomínky jeho žáků a obrazové přílohy. Bibliografie napovídá o tom, že

půda je již plně připravena pro vypracování standardního životopisu jednoho ze zakladatelů moderní české vědy.

Jan Havránek

K husitologickým pracím mladého Zdeňka Nejedlého.

Petr Čornej, Vývoj názorů na husitství v díle Zdeňka Nejedlého v letech 1898—1920, *Česká literatura* 26, 1978, s. 235—247, týž, Pojetí husitského Tábora v díle Zdeňka Nejedlého. *Husitský Tábor* 2, 1979, s. 119—127, týž, K některým otázkám Nejedlého výkladu husitství, *Jihoceský sborník historický* XLIX, 1980, s. 80—94.

Trojice článků věnovaná vývoji pojetí husitství v díle Z. Nejedlého je zaměřena především k období do první světové války. Čornej ukazuje, jak nadaný litomyšlský student získal na pražské filozofické fakultě spolu s důkladným odborným školením v Gollově semináři i základní vklad historického pozitivizmu, Gollově škole vlastního. Předem promyšlená koncepce husitství, podtržení oněch prvků Gollova historického programu, které žádají komplexní pojetí studované tematiky s důrazem na problematiku kulturní historie,¹⁾ a v první řadě Nejedlého smysl pro umění jako možnost proniknutí materiálem i cestu k jeho syntéze vedly ho ovšem za hranice pozitivizmu. Nejedlý si během studií cílevědomě vypracoval vědeckou koncepci husitství, které periodizoval, neupíraje náležitý význam ani obdobím historickým zkoumáním — ostatně dodnes — opomíjeným. Svoji novou koncepci pak i důsledně badatelsky realizoval. Metodické novum jeho práce spočívalo též v úsilí postihnout prostřednictvím analýzy husitské liturgie, umění a zpěvu ty momenty, pro které v nara-

ativních i diplomatických pramenech nenalzáme informace. „Oba svazky Dějin husitského zpěvu jsou kulturní historií husitství v pravém slova smyslu.“ Nejedlý tu překračuje muzikologickou historii a proniká do kulturního ovzduší rozporuplné doby.²⁾ „... náleží-li Dějiny husitského zpěvu k největším Nejedlého pracím muzikologickým, jsou zároveň jeho nejlepší prací historickou“, soudí Čornej. Habilitace pro dějiny hudby Nejedlého od doposádní Dějin husitského zpěvu sice odvedla, svému pojetí husitství v českých dějinách zůstal však věren i v polemice s Masarykem. Umění i příklon k německému novoromantismu sloužily mu k překonání pouhého empirického pozitivizmu, zároveň však důrazně žádal, „aby každý jev byl vyložen ze své doby a ze sil vlastního prostředí“. A na této základně též v knize Spor o smysl českých dějin svoji filozofii českých dějin formuloval.

Podrobný a kritický Čornejův rozbor přesvědčivě ukazuje, že „obraz Tábora, jak jej Nejedlý vykreslil v Dějinách husitského zpěvu, představuje výrazný předěl nejen v celém jeho životním díle, ale i v české historiografii. Nejedlý se v podstatě poprvé ve své práci historické vyrovnal s lidem jako kolektivní dějinnou silou.“ I když jeho pojetí role lidových mas v husitství nelze interpretovat jako marxistické osvětlení historického procesu, jeví se nutně jako východisko pro pozdější přivítání VŘSR a boj o demokratizaci kultury v samostatné ČSR. Čornejovy staťi dávají tak prvním desetiletím Nejedlého vědecké práce konsekventní historickou dynamiku, nevytrhávající je přitom z kontextu prostředí pražské univerzity, doby a jejich ideových zápasů.

Jiří Pešek

Petr Čornej, *Hudební klub v Praze (1911—1927)*, in sb.: *Z bojů o českou hudební kulturu*, Praha 1979, s. 117—164.

²⁾ Srovnej I. c., s. 89.

¹⁾ Srovnej jeho představu komplexního pojetí vlastivědy Litomyšlska s dominující historií kulturněpolitickou. P. Čornej, *Geneze Nejedlého pojetí regionalistiky jako součásti kulturní historie*, *Muzeum a současnost* 1., 1979, s. 79—98.

Počátkem r. 1911 vznikl po předběžné přípravě Hudební klub jako osvětový spolek spjatý s katedrou muzikologie, platforma pro popularizaci Nejedlého pojetí české hudby. Mladý profesor shromáždil kolem sebe skupinu především studentů. (Ze 217 členů klubu koncem r. 1911 bylo 9 univerzitních profesorů, 46 posluchačů filozofie, 19 právníků, 11 mediků, 22 studentů techniky a jedna konzervatoristka, 27 příslušníků pracující inteligence, 37 členů označil autor studie jako jiná povolání a 45 členů „tvořilo specifickou, v té době ovšem obvyklou a rozšířenou skupinu. Jednalo se o ženy a dívky, jimž dobrá životní úroveň manželů či otců dovozovala věnovat se kulturním zájmům či zálibám.“) Věkový průměr stále stoupajícího počtu členů činil asi 25 let. Výbor klubu byl do značné míry shodný s okruhem redakce a hlavních příspěvů o rok dříve vzniklého Nejedlého časopisu Smetana. Autoritativní hlavou klubu, zároveň ovšem iniciátorem a realizátorem většiny klubových akcí byl prof. Nejedlý. Vedle něj figurovali především čerství absolventi či studenti V. Helfert, J. Bartoš, K. B. Jiráček, J. Garnát, F. Pujman a další.

Činnost klubu spočívala vedle otevřené knihovny a čítárny časopisů v Klementinu především v přednáškách a hudebních večerech. V prvním a neaktivnějším období působnosti klubu — do výbuchu světové války — jich bylo 72, z toho 46 byl autorem Nejedlý, 6 Helfert. Za zmínku tu stojí Čornejovo zjištění, že Nejedlý Helfertovy přednášky o barokní hudbě v této době podporoval a sám dokonce podvkráte k této problematice promluvil. Jeho odpor k barokní kultuře je až pozdějšího data. Vedle historických či nečetných ryze teoretických pořadů hlavní váha přednášek byla kladena na sblížení současné zahraniční i české hudby. Setkáme se s četnými kritickými rozbory a s ukázkami z premiér nových hudebních děl, přičemž přizvání bývali někdy i jejich mladí tvůrci. Je jasné, že výběr děl i osob byl orientován Ne-

jedlého stanoviskem ve sporech o Smetanu či Dvořáka, přímo na půdě klubu se však polemiky — ku prospěchu věci — prakticky neodrazily. Na prahu války ohrozily práci klubu osobní spory v jeho vedení, ty však Nejedlého autorita překonala. Válka činnost klubu do konce r. 1915 přerušila, poté práce, která nyní získala též polohu národně kulturního boje, pokračovala do konce r. 1917. Čím více odváděla historická a později zejména politická práce Nejedlého od činnosti v klubu, tím menší aktivitu též klub projevoval. Přednáškové večery běžely s přestávkami až do r. 1927 [ze 43 jich 30 bylo dílem Nejedlého], potom klubová činnost skončila, úředně však spolek zanikl až r. 1948.

Význam krátké, avšak intenzivní činnosti Hudebního klubu není malý. Počtem pořadů, jejich kvalitou, ideovým zaměřením i počtem členstva se klub v předválečných letech zařadil k nejvýznamnějším spolkům univerzitního okruhu. Širokým působením na širší veřejnost a v době války bojem za svébytnou a samostatnou českou kulturu však vysokoškolský okruh daleko překračoval.

Čornejova studie založená na zpracování zbytků spolkového archivu, dobových deníků členů, pamětí, časopisu Smetana i na vyprávění účastníků přináší ucelený obraz a rozbor činnosti klubu, příloha pak obsahuje přehled všech klubových akcí v letech 1911—1927.

Jiří Pešek

Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy 1920—1980, dějiny, současnost, perspektivy. Praha, Univerzita Karlova, 1981, 160 s. textu, 30 s. ilustrací.

Práci velkého kolektivu vedoucích pracovníků všech kateder, kterou koordinovali a nakonec zredigovali František Čížek a Břetislav Fajkus a obrazovou přílohu doplnil Josef Brinke, vznikla pozoruhodná publikace, která podává podrobný a hluboce zasvěcený přehled vývoje přírodovědecké fakulty a oborů na ní dnes za-

stoupených za šedesát let její samostatné existence. Úvodem je nastíněna šedesátiletá cesta fakulty, zvláště pak též její místo ve veřejném životě. Jsou zde připomenuty velké ztráty za nacistické perzekuce, jejímiž obětmi se stalo šest profesorů této fakulty. Je zde zhodnoceno i měnící se zaměření studia na fakultě, velký rozmach výzkumné práce a značný podíl na rozvoji mezinárodní spolupráce i pomoci rozvojovým zemím.

V dalších kapitolách jsou potom stručně charakterizovány pracovní výsledky jednotlivých kateder podle vědních oblastí zastoupených na fakultě, tj. vědy biologické, geologické, geografické a chemické. Nejprve je prozkoumána geneze všech kateder, které zpravidla, ale ne vždy, navazují na stolice profesorů, kteří představovali daný obor v době vzniku fakulty. Vývoj oboru a vědecké výsledky kateder jsou sledovány až do současnosti a na většině kateder jsou dokonce pracovní výsledky posledních dvou desetiletí osvětleny podrobněji než výsledky starší. To lze jen a jen vítat, protože osvětlení dějin fakulty je tu bezprostředně spjato s její současnou aktivitou. Díky tomu je kniha nejen svědectvím o minulosti fakulty, ale též o tom, jak organicky vyplývá její současný stav z historického vývoje oborů, které jsou na ní zastoupeny. Kniha podává přesvědčivý obraz dělného pracoviště, které stálo a stojí v popředí světového rozvoje vědy, jak to odpovídá tradicím fakulty, na níž působil doposud jediný český laureát Nobelovy ceny.

Stručnou informací o učitelském studiu společenských věd, tělovýchovné přípravě a nástinem perspektiv vědních oborů zastoupených na fakultě publikace končí.

Je třeba vřele uvítat tuto knihu, v níž díky úsilí obou redaktorů byly shromážděny a v jednotný obraz zkomponovány pohledy odborníků na tradice i současný stav přírodovědných oborů. Bez podobných přípravných prací, které bychom uvítali i u ostatních fakult, nebude nikdy

možno vypsát nejnovější dějiny naší univerzity. Proto vřelě díky pracovníkům přírodovědecké fakulty za iniciativu a odvahu. Jan Havránek

František X. Halas, Nacistická perzekuce na brněnské univerzitě v letech 1939—1945. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, C 25/26, 1978—1979, s. 41—70.

S neobyčejnou důkladností je vypracována studie, analyzující podrobně a důkladně průběh událostí spjatých s uzavřením brněnské univerzity 17. listopadu 1939 a její likvidací prováděnou nacistickými úřady. Zvláště podrobně vypisuje Halas vše, co souvisí s perzekucí brněnských českých profesorů. Studie obsahuje stručné, ale výstižné životopisy 16 profesorů univerzity, kteří byli popraveni nebo zahynuli v koncentračním táboře, případně zemřeli ihned po osvobození na následky utrpení. Jsou to jména významná pro celou českou vědu, jako např. Vladimír Groh, Vojtěch Rosický, Josef Tvrđý, Josef Sahánek, Jan Florian, Jan Uher či Vladimír Helfert. Škoda jen, že se těchto medailónků nedostalo dvěma zbývajícím obětem z řad profesorů — popravenému Bohumilu Baxovi a Bohumilu Kladivovi, který zemřel krátce po návratu na následky věznění.

Dovídáme se zde mnoho neznámých nebo již pozapomenutých drobností, např. to, že již v letním semestru 1938/39 byli dáni na nátlak gestapa na dovolenou profesori Helfert, Bláha a Fischer z filozofické fakulty, že v Brně došlo 17. listopadu v dopoledních hodinách ke studentské protestní demonstraci za účasti tří až čtyř set osob v ulici Veverčí a že škody na univerzitním majetku, když budova právnické fakulty se stala sídlem gestapa a fakulty filozofické sídlem Oberlandratu, činily podle poválečného odhadu 40 % celkové jeho hodnoty.

Článek střízlivým a věcným způsobem, s použitím pramenných dokumentů, jako jsou dopisy vězněných profesorů

z koncentračního tábora Mauthausen, re-
vokuje hrůznou atmosféru nacistické per-
zekuce, která právě brněnskou univer-
zitu nad jiné postihla — vždyť jen do
tohoto koncentračního tábora bylo na
počátku roku 1942 odvezeno 15 učitelů
brněnské univerzity, z nichž jen dva věz-
nění přežili. Bylo by na místě zamyslet
se nad tím, proč právě brněnská univer-
zita utrpěla za války tak těžké ztráty
v řadách svého učitelského sboru. Jistě
tu měla svůj podíl skutečnost, že v
brněnském sboru bylo několik výrazných
pokrokových osobností, za rozhodující
však považují přece jen mimořádné ve-
doucí místo, které měli profesoři uni-
verzity v životě tohoto města a celé Mo-
ravy a pro něž se stali trnem v očích
místních nacistických úřadů i jejich po-
mahačů z řad brněnských Němců.

Jan Havránek

**Karel Dvořák, Soupis staročeských exem-
pel.** Praha, Univerzita Karlova 1978
[1980] (Acta Univresitatis Carolinae —
Philosophica et historica — Monographia
IXXII), str. 177.

Úloha exemplů ve středověkém vyučová-
ní všech stupňů stejně jako v celém stře-
dověkém kulturním životě je dobře zná-
má. Proto bylo šťastným počinem uctít
výročí zakladatele Karlovy univerzity
vydáním soupisu exemplů.

Navazuje vědomě na Tilleho a Polív-
ku, vybral Dvořák z předhusitské lite-
ratury, a to jak české, tak latinské (po-
kud byla aspoň trochu uspokojivě vydá-
na), exempla, určil jejich vůdčí motiv
a přiřadil je k Tubachovu A Handbook
of Medieval Religious Tales, FFC No. 264,
Helsinki 1969. Tím obohatil tento mezi-
národní index o více než dvacetinu po-
ložek a zároveň uvedl nově zjištěná
exempla do obecného povědomí, protože
syžet exemplů uvádí anglicky, zatímco
exemplum resumuje česky. Základní ome-
zení excerptce na předhusitskou litera-
turu, jež našťáště k prospěchu věci neby-
lo absolutní, bylo nutné proto, že husit-

ství se pod vlivem Husovým, který v tom
následoval Viklefa, užívání exemplů zřek-
lo. Další období se k nim zase vrátilo,
většinou se však už jen opakovala a po-
změňovala stará exempla.

Exempla jsou záležitostí jednak folk-
lorní, jednak literární, a tak je prof. Dvo-
řák pro ně osobou nejpovolanější. Aby
byl práv i jejich literární strážce, pro-
studoval mnoho edic latinských exemplů
a jejich středověkých i moderních pře-
kladů. Proto může u každého exempla, jež
vy excerpoval z české literatury, uvést
další jeho výskyt v cizích edicích a pře-
kladech. Nemohl se však už zabývat vzá-
jemnými vztahy těchto edic a překladů,
a tak se stává, že jediná paralela je uve-
dena několikrát. Např. č. 1997 na str.
79 bylo vy excerptováno ze Šimkova vydá-
ní staročeského překladu Příběhů říms-
ských. Mezi jeho paralelami je uvedeno
GR, tj. Oesterleyovo vydání Gest Roma-
norum, GRD, tj. Dickovo vydání těchto
Gest podle rukopisu inšpruckého, GRn, tj.
Kellerovo vydání staroněmeckého pře-
kladu Gest. Staroněmecký překlad Gest
je však doslovně totožný s překladem sta-
ročeským a oba jsou překladem latin-
ského exempla v pražském rukopise ka-
pitulním O 48, fol. 111v — 112r, který
vznikl přepracováním inšpruckého ruko-
pisu, publikovaného Dickem. To platí
i pro ostatní exempla, vy excerptovaná
z českých Příběhů římských. Je proto třeba
ke všem 112 číslům, jim věnovaným,
doplnit rukopis O 48 jako jejich přímou
předlohu a udělat rovnítko mezi jednot-
livými verzemi GRn, CR, GRD, jak to
ukazuje srovnávací tabulka těchto verzí,
publikovaná v Listech filologických 95,
1972, 72—78.

Dvořák byl odkázán na edice. Co do-
sud tiskem nevyšlo, toho užít nemohl.
Proto, třebaže se tento handicap snažil
zmírnit tím, že místo rukopisů užíval
starých tisků, nemohl vy excerptovat ru-
kopisné sbírky exemplů, z nichž byly pu-
blikovány jen ukázky. Dvořák sám na to
upozornil u Historiae variae moralisatae,
platí to však i pro Admontské quadrage-

simale, míšeňský Annulus, Zderazskou
postilu Johlína z Vodňan a další. Vilikov-
ský stačil zpracovat nebo alespoň připo-
menout jen nepatrnou část z nepřeber-
ného bohatství exemplů v našich latin-
ských rukopisech ze 14. a 15. stol. Tím
se nedostatečně probádání naší latinské
středověké literatury, na němž je Dvo-
řák naprosto bez viny, stalo brzdou v je-
ho práci. I když snad budou jednou tato
exempla prozkoumána a roztržena, jistě
nikdy nebudou moci být všechna vydána
tiskem. Proto by asi bylo užitečné, aby
zde folkloristovi pomohl medievalista-
latinista. Jeho úkolem by bylo odstra-
nit nedopatření v autorských atribucích
(např. autorem BoeD není Boëthius, jak
uvádí Dvořák na str. 30, proto toto dílo
nepatří do oddělení III, ale tzv. Pseudo-
Boëthius, dosud neidentifikovatelný autor
ze 13. stol.). Medievalista by měl také
zkontrolovat ta místa, která ve vydání
budí pochybnosti, neboť chybné vydání tu
vede až ke špatnému pochopení exem-
pla. K tomu došlo např. na str. 95, č.
2810, u něhož uvádí Dvořák jako paralelu
GIKlar č. 88, protože čtení *vidit*, označe-
né vydavatelem za nejisté, emenduje ja-
ko *audivit*. Domněle nejisté *vidit* je v po-
řádku. Editor Flajšhans četl v kapitul-
ním rukopise M 108, fol. 62r správně
*Exemplum de ludeo, qui vidit inconfessos
pueros*, naznačil si však otazníkem za
slovem *inconfessos*, že si není jist jeho
čtením, protože je v rukopise napsáno
nezvyklou zkratkou. Toto slovo *incon-
fessos* však při sazbě edice vypadlo, a tak
se otazník dostal k naprosto správnému
a nespornému *vidit*. Nepatří tedy GIKlar
č. 88 jako paralela k č. 2810, ale patří
k č. 2662 na str. 92—93, kde Dvořák uvá-
dí základní Klaretovo exemplum č. 88.
Třebaže totiž oba komentáři Klaretova
Exemplaria auctorum připomínali často
ve svých komentářích jiné exemplum, než
na které narážel Klaret, vždy je mezi je-
jich exemplum a exemplum Klaretovým
tertium comparationis. Proto i na tomto
místě musí jít o protiklad života, který
hostii uctívá, a chlapců, kteří přijímají

bez zpovědi, stejně jako u Klareta samé-
ho jde o protiklad včel a heretika. Za-
nedbání pravidla o tertium comparatio-
nis spolu s chybou edice (vypadla v ní
před slovy *ad manducandum* slova *Quid
paras dentem*) přivedlo Dvořáka k vytvo-
ření nového exempla č. 3154 na str. 105,
když vyložil slovo *conduxit* jako *prona-
jal*. Tento význam slovesa *conducere* je
sice běžný, na daném místě se však mní
specializované *conducere corpus Christi*,
jde tedy o čestný doprovod, který pro-
vázel kněze, nesoucího hostii. Dvořákův
výklad tohoto exempla *Man serving for
a soldier's pay, killed*, není správný
i proto, že v Klaretových verších 351—
352, jež jsou tímto exemplum komento-
vány, jde stejně jako v ostatku druhého
komentáře o přijímání. Proto exemplum
musí pojednávat o někom, kdo za to, že
často dělal čestný doprovod knězi ne-
soucímu svátost oltářní, byl odměněn tím,
že mohl přijmout hostii, tj. být zproštěn
svých hříchů, když byl znenadáni, a te-
dy hříchů obtížený, zabit. Flajšhans je
zodpovědný i za nejasnost, na kterou
upozorňuje Dvořák u č. 3952 na str. 119—
120. *Utrisque* místo *uterque* vzniklo pře-
psáním písaře Exemplaria auctorum v ru-
kopise M 108, které Flajšhans opomněl
emendovat. Verš zní správně *Quam de-
dit os esce, post alter, ternus, uterque*
a neobvyklé číslovky tu znamenají jen
tolik, že po knížeti požehnali jídlo
i všichni ostatní spolustolovníci.

Protože Dvořák neuvádí paralely, kte-
ré už našel Tubach, je pravděpodobné,
že doplňujeme zbytečně k č. 5324 na
str. 147 latinské přísloví, shodující se
s veršem Pseudo-Catonových Distich Quid-
quid agis, prudenter age et respice finem.
Z latinských děl by bylo možno uvést
paralely ke všem exemplům, jež Dvořák
vy excerptoval ze Štítného Knížek o hře
šachové, protože tam přešly z Liber scac-
corum Jakuba de Cessolis (např. str. 67,
č. 1365, str. 76, č. 1887, str. 81, č. 2087,
str. 98, č. 2908). Všechna česká exempla,
označená Gual, jsou převyprávěním la-
tinského Breviloquia Jana Guallenského.

Avšak přesto, že latinské paralely nejsou v Soupise ani zdaleka vyčerpány, je Dvořákova práce velkým přínosem pro studium naší středověké literatury české i latinské. Tak např. díky přiřazování našich exemplů k mezinárodním typům se mu podařilo nalézt dosud neznámou, a dokonce popíranou, předlohu pro většinu českých Olomouckých povídek; je jím *Dialogus miraculorum Cesaria* z Heisterbachu; tím se samozřejmě velice mění postavení těchto povídek v celku staročeské literatury a jejich oceňování i datace. Celkově pak tím, že Dvořák svým Soupisem ukazuje, která naše exemplář se objevují i jinde v Evropě a která naproti tomu nebyla dosud jinde zjištěna, velice pomáhá literárním historikům v hledání specifičnosti české literatury v univerzální středověké literatuře evropské.

A. Vidmanová

Kniha počtů královského města Loun z let 1450—1472 a 1490—1491. Liber rationum regalium civitatis Lunae ad annos 1450—1472 et 1490—1491 pertinens. Vydal Jaroslav Vaniš, Praha, Academia 1979 (1980), 968 stran.

Královské město Louny patří k oněm českým městům, které nabyly v průběhu husitství značný pozemkový majetek, jenž byl získán sekularizací církevního majetku. V prvních letech revoluce získávají lounští měšťané na 30 vesnic ze šesti bývalých klášterních zboží (lounských magdalenitek, postoloprtských benediktinů, osekých cisterciáků, roudnických a ročovských augustiniánů a klarisek z Panenského Týnce). Pozemkovou revíri v letech 1453 až 1454 většinu z nich ztrácejí a zůstává jim až do roku 1547 pouhá třetina sekularizovaného pozemkového vlastnictví (10 vsí). Bývalé město tábořského husitského svazu se stává řádnou pozemkovou vrchností se všemi výhodami (výnos z vesnic), ale i povinnostmi (správa, jurisdikce), které z tohoto stavu vyplývaly. Asi bychom nemohli

být nikdy tak detailně informováni o hospodářství Loun, kdyby se nezachovaly téměř v úplnosti městské úřední knihy pohusitského období. Mezi nejvýznamnější patří rukopis početní knihy (sign. I E 9 Archivu města Loun, uložený v Okresním archivu v Lounech), kterému byla již dříve věnována patřičná pozornost (B. Lůžek, J. Macek ad.).

Lounská početní kniha má smíšený charakter. Obsahuje jednak zápisy o vybraných městských berních a berní rejstříky, na druhé straně účty městských příjmů a vydání a za třetí má povahu urbáře, protože zaznamenává výši jednotlivých úroků a předepsaných dávek z vesnic. Záběr lounské početní knihy je tak veliký, že umožňuje badatelům odpověď na většinu otázek z hospodářských dějin města daného období. Pro množství údajů stál vydavatel před dilematem, jaký má zvolit ediční postup při základní podmínce nezkráceného vydání pramene. Vaniš se dal cestou, která mu dovolila značnou úsporu místa, když kombinoval opis výdajů v původním znění s tabulkou příjmů z městské berně a vesnických úroků. Vznikla tak přehledná a úsporná edice s podrobným kritickým a poznámkovým aparátem. Úvodem připojil Vaniš několik slov o dějinách města ve 2. polovině 15. století, popis Loun, diplomatický rozbor početní knihy a základní údaje o hospodářství Loun. Zevrubně je ekonomická struktura města rozebrána v autorově knize *Hospodaření královského města Loun* v druhé polovině 15. století (srov. recenzentovu zprávu v HUCP XX/1, 1980, str. 138).

Také pro dějiny školství přináší lounská početní kniha cenné doklady. Jsou to především údaje o skutečné výši úroku, odváděného městem Louny pražské Loudově koleji ze vsí Smolnice, kterou získal za husitství zakladatel koleje Matyáš Louda, zeman z nedalekých Chlumčan. Edice zachycuje výši celkového úroku ze Smolnice, způsob jeho odvádění do Prahy nejdříve Loudovi, poté jeho nevlastnímu synovi Čeňkovi z Klinštej-

na (edice tento vztah neuvádí) a nakonec přímo Loudově koleji (pro sedmdesátá léta jsou zachovány v lounském městském archivu dokonce dvě kvitance pražských kolegiátů). Vedle této, dnes již známé skutečnosti, nalezneme zde fakta ekonomického charakteru o městské škole (výše saláru mistrovi a kantorovi, opravy školní budovy, otop a pravidelně se opakující dary „scolaribus propter Deum“), z nichž je možno srovnat poměrně přesnou mozaiku hospodářského zajištění lounské partikulární školy ve druhé polovině 15. století.

Vanišova edice lounské početní knihy opětovně prokázala, že ediční práce má pro studium dějin českého středověku nezastupitelný význam, zvláště když se jedná o edici z oblasti hospodářských a sociálních dějin, kde se historik může zatím opřít jen o vydané jednotliviny. Počítám-li dobře, je recenzovaná edice po průkopnické práci Mendlově (Brno) a Bělohávkově (Plzeň) teprve třetí památkou tohoto druhu, která byla zpřístupněna v úplnosti. A přinejmenším tím je dáno její místo v dějinách naší historiografie. Michal Svatoš

Soupis rukopisů Strahovské knihovny Památníku národního písemnictví v Praze III. Strahovské rukopisy DF — DG [čís. 1236—1821]. Zpracoval Bohumil Ryba, Praha 1979, 563 stran.

Soupis rukopisů Strahovské knihovny Památníku národního písemnictví v Praze VI/2. Rejstřík k dílu III, IV, V [k čís. 1236—3286]. Zpracoval Bohumil Ryba, Praha 1979, 186 stran.

Třetí díl Soupisu rukopisů Strahovské knihovny, zpracovaný nedávno zemřelým prof. B. Rybou, přináší dokončení první poloviny soupisu strahovských rukopisů (na předchozí díly viz recenze I. Hlaváčka v HUCP XI/1—2, 1971, str. 93—96 a HUCP XII/1—2, 1972, str. 251—252). Protože struktura Rybovy práce byla rozebrána detailně již recenzentem prv-

ních dílů, omezím se na zopakování katalogizačních zásad. Materiál tohoto svazku má své těžiště převážně v 17. až 19. století, i když se mnohdy setkáme se staršími rukopisy. Každá z položek soupisu zahrnuje vedle popisu formálních znaků rukopisu především jeho obsahový rozbor s určením času a místa vzniku, autora díla a jeho názvu nebo registru. Zpracovatelův komentář doplňuje základní údaje o širší souvislosti vzniku díla, upozornění na provenienci rukopisu a znamená literaturu a edice. Obsahově ne lze III. díl nijak přesně vymezit, protože zde nalezneme velmi cenné středověké rukopisy (mj. kroniku Vincenciova a Jarlochova, nejstarší strahovský evangelistař z 9. století, Husův Výklad viery či Trojanskou kroniku), stejně tak jako velké množství liturgických knih, traktátovou literaturu, právníká díla, Balbínovy a Dlabačovy práce až po rukopisy tiskem vydaných děl 19. století.

Završením Rybova soupisového díla nad strahovskými rukopisy je šestý svazek, který obsahuje rejstříkovou část k předchozím dílům. Alfabeticky řazený rejstřík zahrnuje jména vlastní a místní a je kombinován s věcným indexem. Perfektně zpracovaný rejstřík podává obraz o bohatosti a skladbě Strahovské knihovny.

Pro dějiny pražské univerzity tu nalezneme ohromné množství dokumentů od úředních přes rukopisy smíšené povahy až po čistě osobní vzpomínky pražských profesorů (základní seznam strahovských písemností univerzitní proveniencí pořídil již K. Beránek). Kromě několika opisů z Putzlacherových „Memorabilií“, chovaných v Archivu UK, patří mezi nejcennější archiválie Strahovské knihovny katalogy univerzitních posluchačů všech fakult z let 1776—1855. Svěbytným materiálem jsou jezuitské písemnosti, v nichž najdeme i seznamy rektorů pražské koleje, klementinské diáře, údaje o kolejně knihovně apod. Podobnou cenu mají rukopisné sbírky pražských univerzitních profesorů. Čelné mís-

to zaujímá pozůstalost prof. L. J. Jandery, která zahrnuje jeho vlastní přednášky, duplicitní exempláře Janderou vedených katalogů studentů, seznamy doktorandů a excerpta k jeho dějepisným dílům. Pozorný čtenář Rybova soupisu může nalézt i velice unikátní jednotliviny — spisy univerzitních humanistů, univerzitní teze a disertace, údaje o zahraničních univerzitách, historická pojednání o pražských kolejích a další vesměs nepublikované prameny k pražským univerzitním dějinám. Nebývalé množství materiálu pak najde badatel, který bude hledat podklady pro dějiny řádového školství, především premonstrátů a jezuitů.

Po prostudování do nejmenších podrobností jdoucího a prakticky bezchybného soupisového díla strabovských rukopisů můžeme jen vzdát posmrtný dík autorovi a vyjádřit naději, že první dva svazky zachovají vysokou profesionální úroveň, jakou jim dal profesor B. Ryba.

Mi. S.

Documenta Pragensia I. Sborník materiálů z Archivu hlavního města Prahy. Sestavil Jiří Pešek a Václav Ledvinka, rediguje František Holec, Praha 1980, 145 stran.

Úvodní slovo *Františka Holce* (s. 5—8), ředitele Archivu hl. města Prahy, rekapituluje posledních pětatřicet let práce archivu jako vrcholné kulturní instituce, která plní mnohostranné společenské úkoly. Věnuje se především publikační činnosti a profilu anotovaného sborníku. První tři stati jsou věnovány problematice dvacátého století. *Jan Prošek* v článku *Cesta Dr. V. Vacka do řad KSČ* (s. 9—25) sleduje osudy marxisty, právníka a redaktora od dubna 1920 do května 1921, od odchodu z místa tajemníka ministra spravedlnosti Soukupa přes horečnou činnost levicového redaktora v Právu lidu a Rudém právu, zatčení v prosinci 1920 a následující soudní proces, až po jeho podíl na ustavujícím sjezdu

KSČ. *Eva Čákrťová* a *Tomáš Jelínek* se zabývají osudem pokusu patnácti osob anarchistického přesvědčení o společné hospodaření v letech 1909—1911 na usedlosti v Řeži, kterou si zakoupili. Svůj článek nazvali *Anarchokomunistická kolonie v Řeži* (s. 26—42) a jeho základem je uveřejnění 18 dokumentů úřední povahy, většinou četnických hlášení, o tomto experimentu, který dost zneklidnil úřady. I když pokus anarchistů o zřízení malé komuny skončil nezdarem a z daných společenských poměrů těžko tomu mohlo být jinak, byl to jistě zajímavý pokus, doposud našim historikům zcela neznámý. *Antonín Kostlán* v článku *Z pozůstalosti sochaře Jana Štursy* (s. 43—76) uveřejňuje, po stručném objasnění okolností jejich vzniku, tři soupisy děl Štursových, která byla v době jeho smrti roku 1925 součástí pozůstalostního řízení. Soupisy, z větší části doplněné i údaji o odhadní ceně jednotlivých děl, podávají důležitou informaci o rozsáhlém sochařově díle.

Článek *Jiřího Peška Melantrýšská pozůstalost z roku 1586* (s. 77—101) se zabývá melantrýšskou tiskárnou a postavením J. Melantricha a D. Adama z Veleslavína v české knižní kultuře. Autor vychází z inventáře pozůstalosti Melantricha ml. z roku 1586, který je zde vydáván in extenso (rkp AMP 1173). Pešek se pokouší prokázat, že se jedná jen o část knihovny, a to o majetek Melantrichova syna. Hypotézu ověřuje analýzou struktury a orientace Veleslavínovy tiskárny, která se proti předchozímu období prokazatelně změnila. *Miroslava Urbanová* v příspěvku *Šestipanský úřednický Starého a Nového Města pražského v letech 1547—1628* (s. 102—125) podává soupis úředníků velmi důležitého městského úřadu a připojuje krátký úvod, v němž autorka postihla základní rysy správního vývoje šestipanského úřadu, jeho personální složení, náplň a kompetenci. *Bohdan Zilynskij* v materiálovém článku *Zápisy o činnosti nižší šlechty v době druhého zajetí Václava IV. z novoměst-*

ské knihy útrpných vyznání (s. 126—145) upozorňuje na dosud ne zcela využitý pražské prameny (rkp AMP 2093), dokreslující úlohu šlechty a pražských měst za druhého odboje proti králi Václavovi. Autor poukázal rozbořem vydávaných pramenů (seznamy opovědí a útrpná vyznání) na složitost českých politických poměrů v posledních desetiletích před začátkem husitského hnutí a správně se obrací proti schematizacím tohoto vývoje v dosavadní literatuře.

Hvr. — Mi. S.

Tomáš Pasák, Soupis legálních novin, časopisů a úředních věstníků v českých zemích z let 1939—1945, Univerzita Karlova Praha 1980, 441 stran.

Knih je úspěšným dílčím výsledkem vědeckého úkolu soupisu pramenů neúřední povahy 20. století, který řeší filozofická fakulta UK. Autor sám označuje knihu v úvodu skromně jako příručku. K tomu je třeba dodat, že její význam a úroveň přesahují daleko toto označení. Neobsahuje totiž pouze už sám o sobě účelný seznam 2218 tiskovin, sestavených podle vědeckých pravidel edice pramenů, není jen pouhou bibliografií, nýbrž upozorňuje ve zvláštní, vědecky fundované a naší i zahraniční literaturou výborně dokumentované studii (str. 14—84) na metodické a metodologické problémy práce s tiskem, na otázky interpretace pramenů a na celou složitost vědeckého bádání v této oblasti dějin okupace. Autor se zde dotýká i problému dějin zpracování bibliografií periodického tisku, otázek publicistiky, tiskového zákonodárství a hlavně forem zásahů okupantů do českého legálního tisku.

V okruhu vědecké problematiky, které se věnuje náš časopis, představuje Pasákův Soupis důležitou pomůckou pro plné badatelské využití protektorátního tisku při zpracování dějin perzekuce českého školství i vědy v období protektorátu. Postačí, když zde uvedeme, že kniha eviduje téměř sto titulů ze školskou, student-

skou a učitelskou tematikou, které do roku 1942 úplně zanikly nebo byly úředně zastaveny. Není jistě bez zajímavosti, že přímo vysokoškolskou tematikou se nezabývá ve zkoumaném období již ani jeden český legální časopis a jen celkem sedm titulů Soupisu souvisí přímo s bývalými německými vysokými školami na území protektorátu. Větší význam zde měly snad pouze „Prager Hochschulblätter“ jako zpravodaj německých vysokých škol a nacistického studentského svazu. Tzv. „Feldpostbriefe“, které byly určeny bývalým studentům ve službě Wehrmachtu a měly informovat o činnosti jednotlivých fakult a poskytnout určité materiály, záhy zanikly a dočkaly se v průběhu let 1943—1944 jen jednoho nebo dvou vydání. Soupis přináší ovšem řadu důležitých informací o existenci časopisů v nejrůznějších oblastech vědy a techniky, z nichž bude možno vysledovat činnost některých učitelů naší univerzity i některé údaje o vývoji české vědy vůbec.

Recenzovaná kniha pokrývá dosavadní mezeru v pramenné základně dějin okupace a bude na dlouhá léta důležitým pomocníkem archivářů, knihovníků a hlavně pracovníků v oblasti českých dějin 20. století.

Karel Litsch

L'Histoire des Universités. Problèmes et méthodes. Ière Session Scientifique Internationale Cracovie, 13—14 mai 1978. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego DLXVII, Prace Historyczne, zeszyt 67. Rédacteur du tome Mariusz Kulczykowski. Warszawa — Kraków, Państwo-wo Wydawnictwo Naukowe 1980, 119 s.

V poslední době můžeme pozorovat, že studium univerzitních dějin dostává mezinárodní ráz. Badatelé užívají ve stále větší míře srovnávací metody, která jim umožňuje postihnout ve vývoji jednotlivých univerzit shodné či podobné rysy a zároveň chápat univerzitní dějiny nikoli jako historii izolovaných lidských kolektivů, „světů pro sebe“, nýbrž jako

složitý proces, v němž se odráží celospolečenský život daného dějinného období. Velmi aktivní jsou v tomto směru historikové z Jagellonské univerzity v Krakově, která uspořádala ve dnech 13.—14. května 1978 první mezinárodní vědecké zasedání na téma „Dějiny univerzit. Problémy a metody.“ Mezinárodní charakter byl u této první konference dán přítomností zatím čtyř zahraničních účastníků z celkového počtu dvaatřiceti — Jana Havránka a Michala Svatoše z Prahy, Rogera Chartiera a Jacquese Revela z Paříže, ale ne na počtu vždy záleží, neboť právě tato čtveřice zasáhla do průběhu jednání dosti podstatně.

V úvodním referátu se *Kamilla Mrozowska* zamyslela nad tím, zda je komparatistika pro dějiny univerzit vůbec použitelná. Tuto otázku nepocítujeme tak naléhavě, pokud jde o čtrnácté či patnácté století, dobu univerzalistických tendencí v kultuře i vzdělání, ale spíše v dějinách novějších. Referentka ukázala na několika příkladech z historie krakovské univerzity, že srovnávací metoda je v tomto oboru nejen použitelná, nýbrž všestranně potřebná a užitečná.

Roger Chartier a *Jacques Revel* jsou pracovníky střediska historického výzkumu na Vysoké škole společenských věd v Paříži, zabývajícího se intenzivně dějinami univerzit v 16.—18. století, tedy v období, které bylo dosavadní historiografií označováno jako stagnace či dokonce úpadek vysokých škol. Tento přezíravý postoj nebyl náhodný, nutně vyplýval z pojetí univerzity jakožto instituce nezávislé na společenském dění. Teprve angličtí historikové (*Lawrence Stone*) začali univerzitu zkoumat v širších souvislostech demografických, ekonomických, náboženských a kulturních a z jejich podnětů vycházejí i pařížští badatelé. Vyzbrojení sociologickými a statistickými metodami razí pro období mezi léty 1560 a 1640 pojem „revoluce ve vzdělání“, odůvodňující jej všeobecným zvýšením počtu studentů na univerzitách i novými formami vyučování, vyvolaný-

mi potřebou vzdělané byrokracie ze strany konstituujících se moderních států. Ve srovnání s tímto rozmachem poněkud bledne obraz osvícenství, onoho proslaveného „věku Rozumu“; pařížští badatelé došli k závěru, že právě osmnácté století je obdobím stagnace univerzit. Příliv studentů ustává, omezuje se akademická peregrinace, tolik typická pro předcházející epochu, univerzity se počínají nacionálně vyhraňovat. Je pochopitelné, že se právě příspěvek *R. Chartiera* a *J. Revela* setkal s velkým ohlasem, vyvolal ovšem i řadu otázek, připomínek a námitek.

Jan Havránek podal ve svém vystoupení přehled nejdůležitějších výsledků české a slovenské historiografie, dosažených v oboru dějin univerzit a vysokých škol vůbec počínaje rokem 1849, kdy vyšla Tomkova „Geschichte der Prager Universitäten“, až do současnosti. Jeho přednáška nebyla jen zajímavým výčtem faktů, pokusil se také charakterizovat některé tendence probíhající v našem dějepisectví po druhé světové válce. Postupně se upouští od jednostranného institucionálního zkoumání univerzity a daleko více se přihlíží k jejímu významu v rozvoji vědních oborů, jakož i k vlivu na politiku a sociální hnutí. *J. Havránek* však správně upozornil na určité nebezpečí, vznikající při přehodnocování úlohy pražské univerzity za reformace, v revolučním roce 1848 a v radikalisticky naladěném „fin de siècle“ — na místo starých legend se mohou někdy dostat legendy nové. Česká a slovenská historiografie věnují také značnou pozornost postavení studentů ve společnosti, měly by si však více všimnout i jejich uplatnění po absolutoriu, neboť studentská mentalita je ovlivněna perspektivami budoucího zaměstnání často víc než sociálním původem.

Druhý den konference byl zahájen referátem krakovského badatele *Leszka Hajdukiewicze* o připravované edici monumentálního encyklopedického díla *Corpus Academicum Cracoviense*. I jiné

evropské univerzity vydávají podobné edice, ale Krakovanům jde o něco více — neustrnout na statistických tabulkách a grafech, nýbrž představit krakovské univerzitní společenství jako živý organismus se svébytnou ideologií, zájmy a mentalitou. Edice bude obsahovat jmenový rejstřík všech, kteří promovali v Krakově v rozmezí let 1400—1780, a biogramy všech učitelů působících v letech 1700—1939. Není snad třeba dodávat, že se právě tento referát setkal s velkým zájmem u publika, v němž převládali domácí účastníci; diskusní příspěvky podávají dostatečné svědectví.

Další a vlastně poslední tři přednášky se zabývaly určitými hospodářskými stránkami života univerzit. Referáty *Jerzy Michalewicze Majetkové základy Jagellonské univerzity a jejich společenské aspekty* byl přetištěn v HUCPu XIX/1, 1979, str. 63—72, nebudeme ho tedy rozebírat. Na něj navázala *Maria Michalewiczowa*, členka vědeckého týmu vedeného *Helenu Madurowicz — Urbańskou*, který zkoumá různorodé složky univerzity po právní a organizační stránce. Tématem jejího krátkého příspěvku byla univerzitní přebreda jakožto důležitý prvek organizační struktury. Od patnáctého do osmnáctého století bylo na Jagellonské univerzitě zjištěno celkem tři sta obročí, konstatována i postupná teritoriální expanze univerzitního jmění. Referát *Zofie Steczowicz — Sajderowe* byl věnován ekonomické základně evropských vysokých učení na podkladě vzájemného srovnání poměrů v Krakově, Paříži, Vídni, Jeně a Basileji. Z diskusních příspěvků upozorňujeme na vystoupení *Michala Svatoše*, který se pokusil o definici tzv. středoevropského typu univerzity jakožto typu přechodného mezi univerzitami podle pařížského či boloňského vzoru a čisté národními univerzitami reformačního období.

Konference jistě nevyřešila všechny problémy univerzitních dějin, jichž se její jednání dotklo. Důležité je, že se hovořilo v první řadě o nových metodách vý-

zkunu, bez nichž si budoucí vývoj tohoto objevu historiografie nedovedeme dost dobře představit. Stala se tak prvním krokem v řadě krakovských konferencí k dějinám univerzit, které přitahují pozornost historiků ze stále více zemí.

Marie Štemberková

A. Schindling, Humanistische Hochschule und freie Reichsstadt. Gymnasium und Akademie in Strassburg 1538—1621. Wiesbaden, Fr. Steiner Verlag 1977, 441 str.

Doktorská disertace podaná na univerzitě ve Frankfurtě nad Mohanem obsahuje mimořádně obsáhlé a podrobné vyčlenění prvního století života slavné štrasburské akademie až do jejího povýšení na pinoprávnou univerzitu r. 1621.¹⁾ Prvou část práce věnuje autor vyčerpávajícímu a někdy až příliš podrobnému popisu vnějších dějin školy, jejího statutárního vývoje a snah o postupné vymezení z absolutního područí města a prosazení nezávislé samosprávy. Druhá část knihy podrobně sleduje výuku, její metodologii, dějiny jednotlivých oborů na akademii i osoby tyto obory reprezentující, zvláštní pozornost je věnována sledování významu školy a metody výuky pro město i studenty. Poněkud postrádáme soustavnější rozbor pedagogického sboru jako společenské skupiny, sociologická sledování studentstva je takřka znemožněno ztrátou matriky. Pouze nevelká pozornost je též věnována hospodářskému zázemí školy.

Neutěšená školská i církevní situace

¹⁾ Hutný výtah z práce byl uveřejněn ve sborníku *Stadt und Universität im Mittelalter und in der früheren Neuzeit*, vydaném pod redakcí *E. Maschke* a *J. Sydowa* v r. 1977 jako 3. svazek *Knížnice Stadt in der Geschichte. Veröffentlichungen des Südwestdeutschen Arbeitskreises für Stadtgeschichtsforschung*, Sigmaringen, *J. Thorbecke Verlag*, s. 71—83. Zde se autorovi podařilo formulovat hlavní myšlenky své práce v mnohem sevřeněji než v knize samé.

ve Štrasburku vyžadovala řešení již od konce 15. stol. K tomu došlo až v letech třicátých, kdy po převzetí správy všech škol ve městě a vyvlastnění církevního majetku městskou radou v rámci reformace přistoupilo město na návrhy reformátora Martina Bucera a r. 1538 zřídilo centrální městské gymnázium o devíti třídách a dvouletém kursu artistických přednášek. Metodologický program, osnovy i soubor školní literatury sestavil a vypracoval humanista Johann Sturm, který se stal i prvním a doživotním rektorem školy (v letech 1538—81).

Když pominula atraktivnost Štrasburku jako reformního centra spojeného s Bucerovou osobností, začalo se ukazovat, že pro studenty mají větší atraktivnost univerzity než škola neexistující jako akademická korporace, nýbrž jako městu podřízený (a jím ovšem též z majetku zrušených klášterů vydržovaný) úřad pro výuku žáků. Nebylo to učiliště studentů usilujících o získání gradů umožňujících sociální vzestup, ale škola pro výchovu žáků v duchu disciplíny a sociální mentality požadované městskou radou. To, že frekventanti ze Štrasburku byli pouzí „žáci“ a ne „studenti“, diskvalifikovalo je při peregrinaci na jiné univerzity a působilo jako degradace na příchozí z ostatních vysokých škol. Ti nesli těžce i tuhou disciplínu, vyžadovanou a sledovanou kalvínsky orientovanou městskou radou, která škole nepřiznala vlastní jurisdikci.

Tyto i další okolnosti vedly v šedesátých letech ke značnému poklesu frekvence školy, zvláště u posluchačů akademických přednášek. Městská rada však nadále odmítala zřízení univerzity na místě gymnázia, především z důvodu větší finanční náročnosti a obav ze vzniku samostatné korporace vyňaté z její pravomoci. Kladem by bylo ušetření nákladů na cesty měšťanských synů za získáním gradů na cizí univerzity, po kterou dobu se tito studenti ztráceli též ze sféry vlivu a dozoru městské rady, která jinak bděla i nad jejich soukromým

životem, ovládala profesorský sbor a její zástupci byli přísedícími u zkoušek.

Roku 1566 získali však vrch zastánci povýšení školy a dosáhli na Maxmiliánu II. privilegium na alespoň část akademických práv pro školu povýšenou na akademii. Privilegium dovolovalo udělovat bakalářské a mistrovské grady, škola však zůstala plně pod kontrolou města. Privilegiem z r. 1566 tak prakticky vznikla samostatná artistická fakulta obsahující v sobě i nižší školu. Chyběla jí korporativní práva a trestní pravomoc rektora. Výrazem této skutečnosti nebyla jen pečeť nesoucí nápis „Sigillum Academiae urbis Argentinenensis“, ale hlavně skutečnost, že tvůrcem nových univerzitních statutů byla komise složená pouze ze zástupců městské rady bez účasti jediného profesora. Statuta byla pak vyhlášena městskou radou formou vrchnostenského mandátu. Akademická samospráva byla zde prakticky integrována do systému vrchnostenské podřízenosti, ve městě panujícího. O vývoj k samostatnosti však ostatně neusilovala ani většina pedagogického sboru, rozštěpeného sporem o rovnoprávnost mezi preceptory nižších tříd a profesory.

Podle vzoru učiliště, vzniklého na základě privilegia r. 1566, zřídilo říšské město Norimberk o deset let později akademii v Altdorfu (a dodejme, že vliv tohoto modelu na Prahu, Altdorfu mimořádně blízkou, bude teprve nutno sledovat).

Idea povýšení akademie na plnoprávnou univerzitu se ozvala teprve r. 1594 po odchodu J. Sturma a proniknutí luteránů do čela akademie. S narušením tradice sturmovského humanismu šla ruku v ruce úspěšná snaha o vymanění ze školy z poručnickování města a dosažení nezávislé volitelnosti všech akademických úřadů. Koncem století již město supliku o nové univerzitní privilegium bez obtíží podpořilo. Jednání se ovšem táhla, protože zřízení protestantské univerzity i s teologickou fakultou bránila nyní císařská kancelář. Úspěchu bylo dosaženo až

r. 1621, po vystoupení Štrasburku z evangelické Unie. Ferdinand II. pak vydal privilegium povyšující akademii na čtyřfakultní univerzitu podle vzoru Giessenu.

Druhá polovina knihy je věnována vlastní výuce, jejímu obsahu a metodě. Východiskem Sturmovy koncepce byl humanistický program a jeho rozvíjení ve směru zájmů vládnoucích městských vrstev. Prostředkem byla rétorika jako cesta dosažení filozofické moudrosti — krátce (oproti scholastice) a politicky užitečně. Pro Sturma je dobrý filozof dobrý řečník—politik. Předobrazem je Cicero nejen jako učebnicový příklad, ale jako „via et ratio“.

Rétorika se ve sturmovské koncepci stává základní metodologickou vědou. Cílem výchovy nebyl školní vzdělanec znalý konkrétních věd. Studium etiky, historie, fyziky... bylo pouhé nutné doplnění centrální kvalifikace politického rétora. Speciální nauky tu neměly smysl samy o sobě. Proto se také více rozvíjely až v době, kdy po více než deset let trvajícím zápase kalvinizujících humanistů akademie s ortodoxně luteránskými představiteli církevního konventu města byl „doživotní rektor“ Sturm r. 1581 ze školy propuštěn. Na jeho místo byl radou vybrán jeho žák Melchior Junius, vzhledem k zavedení každoroční volitelnosti rektorského úřadu nemohl však již uplatňovat sturmovskou metodu tak striktně jako její tvůrce. Po Juniově smrti a reformě univerzitních statut r. 1604 byla tato koncepce rychle zapomenuta zcela.

Požadavkům sociálních skupin, které měly na školství zájem, odpovídal daleko spíše praktičtější model výuky, který neponechával stranou obory „vyšších fa-kult“ — právo, medicínu i teologii a do ohniska zájmu kladl i vědy rétorice dříve pomocné. Výuka se vracela, v souladu s obecnějšími tendencemi renesance aristotelismu a melanchtonsky pojaté praktické filozofie, k Aristotelovi a jeho rozvrhu vědy. Stolice aristoteléské fi-

lozofie existovala ve Štrasburku ovšem již od r. 1568, protože magistrandi potřebovali pro získání obecně uznávaného gradu dvouletou výuku Dialektiky, Etiky a Fyziky. Symptomatické však je, že ve Štrasburku, kde byly vydány všechny knihy pro výuku školy potřebné (Ciceronovy spisy např. v opakovaných edicích), byla do konce 16. stol. vydána jen Aristotelova Politika a Etika Nikomachova — nikoli jeho Organon.

V závěru charakterizuje autor štrasburskou akademii jako humanistický a městský vzdělávací ústav. Vzdělání se v 16. stol. stalo jak cestou sociálního vzestupu (pro chudé studenty ovšem mimořádně náročnou na energii, schopnosti i vytrvalost), tak i symbolem příslušnosti k vrstvám počítaným mezi městskou oligarchií či do jejich řad alespoň potenciálně směřujícím. Akademické vzdělání se též stalo „legitimací“ držitelů správních a politických úřadů (tuto tezi autor v sumarizující článkové verzi zeslabuje a klade vzdělání jako kvalifikaci, která doplňovala osobní předpoklady rodové a majetkové). Autor ukazuje, že vedoucí městské vrstvy akademickou inteligenci do jisté míry inkorporovaly, včlenily její názory do svého životního způsobu a samy se staly její základnou. Další zkoumání bude ovšem patrně nutno věnovat též skutečnosti, proč tento typ vzdělání zaměřený k zájmům městské oligarchie a zároveň působící jako nástroj prosazení „sociální disciplíny“ v rámci městské obce byl mimořádně atraktivní pro šlechtu středovýchodní Evropy, a to nejen pro šlechtu kalvínsky orientovanou.

Schindlingova práce, vybavená mj. obsáhlým soupisem pramenů a literatury, poskytuje nesporně řadu podnětů i pro výzkum českých a pražských poměrů (vztah města a univerzity, zaměření a metodologie výuky) a je zároveň podstatnou srovnávací bází pro sledování zemsko-městských akademií onoho typu, k němuž v předbělohorském období patřila i pražská univerzita. Jiří Pešek

Dva příspěvky k dějinám vysokého školství v habsburské monarchii v 17. a 18. století.

Nebývá zvykem samostatně anotovat či recenzovat pouze rozsahem nevelké články. V tomto případě ale považuji za potřebné upozornit na dvě takovéto studie, protože závažnější práce ke sledované problematice se objevují poslední dobou dost sporadicky.

Anton Vantuch napsal stať nazvanou *Cesta k tereziánským školským reformám a boje o ich charakter* (Historické štúdie XXIV, 1980, s. 147—161), kde se snaží naznačit situaci v oblasti školství se zvláštním zřetelem na uherské poměry. Poněkud nevyvážený článek autora tak erudovaného však vzbuzuje ve čtenáři mírné rozpaky. V úvodu Vantuch stručně nastínil názory starší literatury na význam osvětských školských reforem a hlavně rozebral zdroje negativního stanoviska A. Krause¹⁾ (rozbor tzv. Nestranného posudku otištěného v Nicolaiově Allgemeine Deutsche Bibliothek). Poté se velmi zběžně zabývá charakterem vysokého školství v habsburské monarchii s poukazy na stav jinde v Evropě v 17. a 18. století a konečně sleduje přípravu vydání Rationis educationis. Celkově je možné považovat Vantuchův článek jen za několik sond do vytyčené tematiky, přičemž se autor dopustil i některých nepochopitelných nepřesností.

Velmi oprávněně např. konstatuje postupný úpadek univerzit v 17. a zejména 18. století, který mj. vedl i k zakládání mimouniverzitních vědeckých institucí (poukazuje se zde hlavně na počátky anglické Royal Society a francouzské Académie des Sciences). V protikladu k tomu autor uvádí, že v habsburské říši ke vzniku takových společností nedošlo a akademie věd zde vznikla až v 19. století. „teda neskoršie ako v Prusku, neskoršie ako v Rusku“ (s. 153). Nelze pochybovat, že se rozvoj novodobých vědeckých

¹⁾ A. Kraus, Tereziánská škola, čas. Bratislava VI, 1932, s. 245—356.

společností v našem prostoru opozdil hlavně oproti západní Evropě, ale pro 18. století snad přece nelze zapomenout alespoň na Petraschovu olomouckou Societas incognitorum (založena 1743, potvrzena 1747), Společnost rolnictví a svobodných umění, pozdější známou Vlastenecko-hospodářskou společností, (ustavena 1767) a konečně Královskou českou společností nauk,²⁾ i když slovo „akademie“ není v jejich názvu.

Úpadek univerzit ilustruje Vantuch na následujících příkladech: Oxford, Paříž, Bordeaux, Praha (orientační přehled na základě literatury). Čtenáře přitom udívá, že nezná, nebo alespoň necituje, pro pražskou univerzitu v 1. polovině 18. století takové práce jako Stručné dějiny UK, či příspěvek K. Kučery věnovaný přímo počátkům univerzitních reforem,³⁾ ale opírá se o Novotného Prahu v květu baroka!

Kladem Vantuchova článku je pokus o nový pohled na školskou politiku jezuitského řádu, boj vídeňského dvora proti řádovému monopolu na vysoké školství a upozornění na úlohu některých příslušníků jezuitského řádu při přípravě reforem (pro autora bylo jistě přínosné studium v římském jezuitském archivu). Cenný je i přehled reakcí na tereziánské a josefínské školské reformy v evangelickém prostředí.

Autorem článku *Schulwesen und Volksbildung im 18. Jahrhundert* je Helmut Engelbrecht (Österreich zur Zeit Kaiser Josephs II. Mitregent, Kaiser und Landesfürst, Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums, Neue Folge 95, Wien 1980, s. 226—232). Je to jedna z velké

²⁾ Velmi pěkný přehled vědeckých společností v Čechách v 18. stol. podal A. S. Myšník, Vznik národně osvícenské ideologie v českých zemích 18. století, Praha, UK 1974, s. 138—134, zde i kvalitní přehled literatury.

³⁾ F. Kavka a kol., Stručné dějiny Univerzity Karlovy, Praha 1964; K. Kučera, Raně osvícenský pokus o reformu pražské university, AUC — HUCP IV/2, 1963, s. 61—86.

řady studií z politických, hospodářských a kulturních dějin 18. století obsažených v katalogu výstavy věnované Josefovi II., která byla v r. 1980 uspořádána v Melku. Engelbrecht podává na podkladě dobré znalosti literatury a vydaných pramenů stručný ucelený přehled všech stupňů vzdělávacích institucí od dob Marie Terezie; speciální pozornost věnuje školství vysokému (zejména pak univerzitě ve Vídni). Nepřináší sice žádné nové a objevné poznatky, ale v hutné zkratce postihuje v obecné rovině vývoj univerzit v habsburské monarchii od čtyřicátých let 18. století po éru samostatné vlády Josefa II. Výstižně charakterizuje tzv. modernizaci univerzit, která nebyla v žádném případě přínosem pro vědecké bádání — v konečné etapě stát pouze nabídl obyvatelům nové, sekularizované vzdělání, na jehož základě pak poskytoval odpovídající zaměstnání. Konfesionální omezení bylo nahrazeno byrokratizací. Autor výsledky školských reforem Marie Terezie a Josefa II. neidealizuje: na jedné straně oceňuje pozitiva (laicizace vzdělání, příprava kvalitních mužů praxe), ale na straně druhé zdůrazňuje i rysy negativní (likvidace zbytků autonomie univerzit, znemožnění studia v cizině atd.).

Z citovaného katalogu výstavy v Melku pro doplnění uvádím, že část expozice byla vyhrazena josefínskému školství a univerzitám přímo (mapa univerzit a lyceí po r. 1784, stará vídeňská univerzita, významné osobnosti školských reforem).

I. R.

Geschichte der rechtswissenschaftlichen Fakultät der Universität Graz, Teil 1: Günter Wesener, Römisches Recht und Naturrecht, Graz 1978, Publikationen aus dem Archiv der Universität Graz, herausgegeben von Hermann Wiesflecker, Band 9/1, str. 151.

V r. 1586 byla ve Štýrském Hradci založena univerzita. Nová vysoká škola měla však toliko dvě fakulty: teologickou

a filozofickou; teprve v r. 1778 — před dvěma sty lety — k nim přibyla i fakulta právnická. Je tedy snadné uhadnout, proč posuzovaná publikace vznikla. Jde o jubilejní tisk, jakých při podobných příležitostech vzniká řada. Ani po formálně obsahové stránce není na prvý pohled mnoho důvodů zabývat se Wesenerovou (G. Wesenera známe zatím především jako autora, který přepracoval a v r. 1969 znovu vydal „Neuere deutsche Privatrechtsgeschichte“ od Gerharda Wesenberga) knihou: je rozdělena na kapitoly odpovídající hlavním úsekům vývoje vysokého školství v Rakousku, tedy závěru osvětské éry a předbřeznovému období, dále změnám, které přinesla Thunova reforma rakouských univerzit, a konečně — jak se autor vyjadřuje — epoše 1893—1959, v níž se vychází z nových studijních předpisů, vydaných právě na počátku devadesátých let, kam však je zároveň i poněkud neorganicky vřazeno celé meziválečné období, včetně let po r. 1945. Jak lze bez obtíží vypočítat, čtyřem kapitolám je pak předřazena ještě pátá, která je věnována právníkům studium ve Štýrském Hradci před vznikem fakulty: právům se vyučovalo v 16. stol. (v rozmezí let 1566—98) na protestantské zemské škole a od r. 1648 tu působili „professores juris“ placení štýrskými stavy.

A přece jedna okolnost nutí, aby dotčené knize byla i v našem odborném tisku věnována pozornost. Je jí skutečnost, že Wesenerova práce je složena z životopisných medailónů, které však neobsahují jen bibliografická data učitelů štýrské fakulty, nýbrž zároveň i zhodnocení jejich odborného profilu.

Ještě na jednu podrobnost je nutno upozornit: Wesenerova publikace je věnována dvěma oborům — římskému právu a právu přirozenému. Je to spojení, které je dnes již nezvyklé, historicky je však opodstatněno: při založení právnické fakulty bylo štýrské učiliště vybaveno právě těmito dvěma profesurami, ke kterým se přiřadila o něco později i stolice po-

litických věd, zřízená v Štýrském Hradci — podobně jako jinde — nejprve mimo právnickou fakultu. Jelikož přírodněmu právu se na rakouských právnických fakultách učilo jen v první polovině minulého století, je jasné, že to, co Wesener napsal, je především příspěvek k vývoji vědy o římském právu. Českého čtenáře všechny tyto souvislosti budou zajímat i proto, že od druhé poloviny 19. století docházelo v učitelském sboru k řadě personálních přesunů mezi Prahou a Štýrským Hradcem, takže jubilejní dějiny štýrské fakulty mohou být velmi dobře využity i pro vývoj pražské německé právnické fakulty, která podobně jako jiné fakulty německé univerzity v Praze a podobně i jako štýrská fakulta byla jakousi průchozí stanicí, na níž — v rámci jakési „rotace kádrů“, jak bychom se vyjádřili asi dnes — zakotvila řada významných představitelů rozmanitých oborů.

Počáteční období štýrské fakulty nebylo právě výrazné. Brzy po jejím vzniku byla univerzita spolu s jinými v Rakousku snížena na lyceum (k obnovení univerzity došlo opět až v r. 1827). Tomu odpovídají i charakteristiky profesorů; šlo většinou o místní osobnosti, nevybočující nikterak z obvyklého průměru rakouské předběžné doby. K významnějším náleželi jen Joseph Balthasar Winckler (poslední ze stavovských profesorů) a dále známý rakouský právník přechodného období — mezi osvícenstvím a policejním absolutismem Fr. v. Egger. Prvým představitelem vlivu německé historické školy byl ve Štýrském Hradci ještě v tomto období August Chabert, který však více zájmu než římskému právu věnoval rakouským právním dějinám. Skutečným zástupcem nového proudu se stal teprve v šedesátých letech (v předchozím desetiletí tu působil Slovinec J. Kopatsch) Friedrich Bernhard Maassen, politickým přesvědčením štýrský katolický konzervativce, typický muž Thunovy éry, zároveň však vědecky významná osobnost, zaměřená svým intere-
sem mi-

mo jiné i k vývoji učených práv ve středověku, práva kanonického a římského.

V r. 1871 vznikla ve Štýrském Hradci druhá stolice pro římské právo (současně bylo zrušeno spojení romanistiky s právem církevním), na niž byl jmenován Ernst Demelius, mající blízko k Iheringovi. Jinak štýrskou fakultou prošla v osmdesátých letech i tak vynikající individualita, jakou byl brněnský rodák Moritz Wiassak; zmínku zaslouží i významný teoretik a dogmatik Josef v. Schey-Koromla, později jeden z tvůrců novelizace rakouského ABGB v letech I. světové války. Z těch, kdož se v Štýrském Hradci v těchto desetiletích habilitovali, nelze pominout zejména Karla v. Stremayra, rakouského politika a předsedu minister-
ské rady.

V poslední periodě, kterou — jak bylo již řečeno — zahajují devadesátá léta, je galerie jmen přicházejících na štýrskou fakultu snad ještě impozantnější. Zahajuje ji Leopold Wenger, kterého na první katedře římského práva vystřídal Ivo Pfaff, významný syn neméně významného civilisty Leopolda Pfaffa, a konečně Artur Steinwenter, mimo jiné jeden ze zakladatelů právní koptologie.

Radu učitelů druhé štýrské romanistické katedry reprezentovali na počátku tohoto období Gustav Hanausek a na konci Theo Mayer-Maly. Ještě zajímavější jsou štýrskohradečtí docenti z tohoto časového úseku, mezi nimi zvl. Paul Koschaker a Mario San Nicolò.

Přirozené právo bylo v Rakousku oborem, který v první polovině minulého století ztratil již dávno svoji životní sílu a v průběhu františkovské epochy jen dožíval. Ani s jeho představiteli tomu nebylo jinak. Určitou pozornost vyžaduje ve Štýrském Hradci snad jen první z nich, horažďovický rodák Fran Aloys Tiller, z ostatních ještě, kromě Eggera, snad Sebastian Jenull.

Z toho, co bylo řečeno, vysvítá, že o Wesenerově knize lze sice dobře referovat, že ji však nelze recenzovat v obvyklém smyslu. To je nepochybně třeba

považovat za její přednost. Faktografické bohatství, jež je uloženo na jejích stránkách, z ní učiní jistě vítanou pomůckou historiků vědy a univerzitního školství. *Valentin Urfus*

Stanisław K. Olczak, Szkolnictwo parafinalne w Wielkopolsce w XVII i XVIII wieku (w świetle wizytacji kościelnych), Lublin, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1978, 177 s.

Významný organizátor národního života a školský reformátor Hugo Koliątaj konstatoval na konci 18. století, že ve Velkopolsku je nejrozvinutější síť farních škol ve srovnání s ostatními polskými zeměmi. Tato skutečnost vzbudila poměrně velkou pozornost historiků, a tak S. K. Olczak mohl přistoupit ke zpracování národního tématu podpořen celkem obsáhlou stávající literaturou. Svůj výzkum opřel autor však hlavně o archivní materiál — zejména vizitační protokoly arciděkanství a děkanství velkopolské části poznaňské diecéze.

Pro obecnější použití je nejcennější první oddíl Olczakovy knihy, jež je metodickým návodem pro studium sledovaného problému. Jedná se o rozbor vizitačních protokolů, které se pro značnou část poznaňské diecéze dochovaly téměř v úplnosti. V následujících partiích pak autor přináší cenné informace o rozvoji farních škol od první poloviny 17. století po dobu činnosti KEN (Komisji Edukacji Narodowej) a zabývá se dopodrobna i organizací škol, včetně výstavby školních budov. Rozebírá rovněž složení učitelských sborů, počty a původ (sociální i regionální) žactva. Tyto rozborů jsou ilustrovány řadou důkladných tabulek a map.

Autor dochází k závěrům, že mimořádně dobře rozvinutá síť farních škol ve Velkopolsku byla mimo jiné i důsledkem vysoké ekonomické úrovně měst a vesnic na Poznaňsku a zejména zde se hrála roli aktivita katolíků, střetávajících se

každodenně s čilým protestantským živlem, který byl v tomto regionu dosti silně zastoupen. V děkanátech, kde byl největší počet protestantů, dochází také k podrobnějším katolickým vizitacím a školám je věnována obzvláště velká pozornost.

Celkově je možné konstatovat, že Olczakova kniha, na niž se připravil řadou předběžných studií, je hodnotným příspěvkem k výzkumu dějin nižšího školství. Hlavně je třeba vyzdvihnout autorovu kvalitní práci s prameny a výborný přehled o literatuře. *I. R.*

Hubert Ch. Ehalt, Das Wiener Schulwesen in der liberalen Ära, in: *Wien in der liberalen Ära, Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte* 1, Wien 1978, s. 120—147.

V prvním svazku nové ediční řady Spolku pro dějiny Vídně soustředil autor sledované studie svoji pozornost zejména na léta 60. a počátek let 70. Vídeň, jejíž školská situace byla v této době mimořádně těžká, tu razila cestu reformám celostátním. Ehalt ukazuje, jak od konkordátu r. 1855, který podřídil základní školství církvi a tím výrazně snížil jeho úroveň, probíhá až do školského zákona r. 1869 boj mezi liberálními podnikateli a kruhy konzervativními o charakter školství. Podnikatelé souběžně s postupem technického pokroku požadovali rozšiřování a prohloubení základního i středního odborného vzdělání pro vedoucí kádry i kvalifikované dělnictvo, pro konzervativce byla naopak škola pouhým nástrojem sociální disciplinace a výchovy k podřízenosti autoritě. Neudržitelnost technicky i vojensky nefunkčního školského systému ukázala zřetelně porážka r. 1866. Následovaly nutné reformy — zvláště zavedení „měšťanek“ — a ty nemohl již ohrozit ani pád liberálů a nástup Taaffeho kabinetu.

Na tomto pozadí ukazuje autor vývoj ve Vídni. Přeplněné třídy národních škol hostily tu v 60. letech v průměru 100

žáků (na předměstích až přes 130). Mimořádně velký zájem o střední odborné školy mohly pak až do zavedení měšťanek (ve Vídni již r. 1863) pokrývat jen školy soukromé. Až předání škol z církevní do městské správy r. 1868, získání plného prezentačního práva učitelů na školách městem financovaných r. 1870 a v neposlední řadě i zrušení školného téhož roku umožnilo rychlé rozšíření školské sítě. Vzrůst sociální prestiže vzdělání pak vyvolal i zájem o střední školství všeobecné, na nějž vídeňská obec reagovala již r. 1864 zřízením dvou reálných gymnázií ve své režii. Rozvoj měšťanek po r. 1863 se pak dal i na úkor budování nových škol národních — poměr přírůstků byl 28:7, přičemž měšťanky vznikaly především ve vnitřních okrcích města. Předměstskému dělnictvu zbývala většinou jen škola národní a i tu suplovaly nemalé části mládeže nekvalitní vočerní školy tovární, které ponechal i zákon z r. 1869. Poměrně vysoké školné otlazovalo přitom dělnictvo od návštěvy těchto škol. Požadavek po jeho vyšší kvalifikaci se až od 70. let pokoušely naplňovat opakovací a přípravné školy a kursy, z nichž obchodní byly přístupné i dívkám. Hutná ekonomickosociálně zaměřená studie poskytuje mimořádně vhodný srovnávací materiál pro situaci českou a zvláště pražskou. Jiří Pešek

Sergo Džorbenadze, Die Universität Tbilissi, Jena, Friedrich-Schiller-Universität, 1977, 56 s. textu, 12 s. ilustrací.

Z pera prorektora Gruzínské univerzity v Tbilisi, profesora její právnické fakulty Sergo Džorbenadzeho vyšel koncise svazek věnovaný jejímu historickému vývoji. Německý překlad gruzínského originálu vydala jenská univerzita, která je s Gruzínskou univerzitou spjata družbou.

Tbiliská univerzita byla založena 8. února 1918 jako první univerzita Zakavkazska. Navázala na staré tradice gruzínské vzdělanosti i na dílo gruzínských učenců, kteří přednášeli na řadě ruských

univerzit; v roce 1906 jich bylo již přes třicet. Ruská revoluce vytvořila příznivou půdu pro vznik této univerzity. Při vši radosti ze vzniku národní univerzity byla gruzínským vědcům od počátku cizí nacionální úzkoprsost. Projevem vysokého ocenění ruské vědy bylo to, že N. P. Kondakov, který pak až do své smrti roku 1925 byl profesorem Karlovy univerzity, byl za své zásluhy o dějiny umění vůbec a gruzínského zvláště krátce po založení univerzity přijat za jejího čestného člena. Jedním z prvních úkolů profesorů nové univerzity bylo vytvoření přírodovědné terminologie v gruzínském jazyce. Po vítězství sovětské moci v únoru 1921 se otevřely nové perspektivy pro rozvoj Gruzie. Vznikají zemědělská a polytechnická fakulta a dělnické fakulty připravují studenty k vysokoškolskému studiu. Podrobně jsou v Džorbenadzeho knize popsány vědecké výsledky první profesorské generace, studia odborníků v Moskvě, Leningradě i na zahraničních, zvláště německých univerzitách. V roce 1930 došlo k reorganizaci vysokého školství, ale již v lednu 1933 byla univerzita v Tbilisi obnovena. V roce 1938, kdy oslavila dvacáté výročí přednáškou jednoho ze zakladatelů, historika I. Džavahišviliho, byla co do počtu studentů (5105) druhou největší univerzitou SSSR. Válka proměnila život univerzity. Studenti i učitelé odešli do vojenské služby, ale práce univerzity pokračovala, naopak v mnohém i zintenzívnila. Univerzita přijala skupiny studentů i učitelů z ukrajinských univerzit. Veliký rozmach poválečného období byl charakterizován zejména úspěchy v některých vědních oborech jako orientalistice, fyzice, fyziologii a lingvistice. V době svého padesátého jubilea měla již 13 565 studentů, z toho polovinu v denním studiu. Udržovala styky s mnoha univerzitami socialistických zemí i s jinými centry vědecké práce.

Knihy S. Džorbenadzeho podává živý obraz více než půlstoleté cesty Tbiliské univerzity. Obsahuje velké bohatství in-

formací o osobách i vědeckých výsledcích, organizačních proměnách i zahraničních stycích a dává nahlédnout, jak veliký význam má tato univerzita v dnešním životě gruzínského národa.

Jan Havránek

Beiträge zur Geschichte der Humboldt-Universität zu Berlin.

V roce 1980 vyšly dva první svazky řady příspěvků k dějinám berlínské Humboldtovy univerzity. Tištěné a pěkně upravené sešity jsou tématicky uzavřenými celky. První z nich pochází z pera vedoucího výzkumného pracoviště pro dějiny univerzity *Waltera Mohrmanna* a podává přehled dějin Humboldtovy univerzity od roku 1945 až do současnosti (*Geschichte der Humboldt-Universität zu Berlin von 1945 bis zur Gegenwart* — Ein Überblick, Berlin 1980, 75 s.). Krátkou předmlouvou uvádí první sešit této řady rektor univerzity *Helmut Klein*, který vyzdvihl, že tento přehled ponejprv shrnuje nejnovější dějiny univerzity hlavního města Německé demokratické republiky, a upozornil zároveň i na to, že řada problémů není ještě prozkoumána, což se odrazilo i v tomto přehledu.

Dvě třetiny studie jsou věnovány období do 13. srpna 1961, období, kdy Berlín a také jeho univerzita byly místy ostrého zápasu. Po stručném přehledu pokrokových tradic z 19. století i let dvacátých, kdy pokrokové síly na univerzitě představovala Kostufra a Společnost přátel nového Ruska se svým časopisem „Das neue Rußland“ (všechny tři názvy jsou shodné s Prahou!), se přeneseme k působivému vylíčení prvních kroků univerzity po porážce nacismu, obnovování budov a počátkům přednáškové činnosti, přičemž je zvláště zdůrazněna pomoc vysokoškolských odborníků — důstojníků Sovětské armády. Těžké bylo, jak ukazuje autor, pronikání marxistických myšlenek do řad profesorského sboru v prvním roce její obnovené činnosti, v roce 1946. Kolem hrstky marxistických profe-

sorů se soustředili ti studenti, kteří hledali nové cesty. Avšak za pomoci formulací se lidové správní moci získávaly tyto síly na univerzitě stále větší vliv, zvláště když v září 1947 tam byly založeny organizace Jednotné socialistické strany. V dubnu 1948 byla se souhlasem amerického vojenského guvernéra zřízena vzdorouniverzita v západním Berlíně, avšak v prosinci 1948, kdy zahájila svou činnost, přešla na ni jen tři procenta studentů a sedm profesorů z univerzity, která v únoru 1949 dostala jméno Humboldtova univerzita. Proměnu smýšlení jejích studentů ilustruje fakt, že zatímco se v roce 1946 podílelo na prvomájové manifestaci jen třicet studentů, bylo jich v roce 1948 již 1 500 a v pochodňovém průvodu oslavujícím vznik NDR v roce 1949 pochodovaly již tisíce studentů. Násin v padesátých letech pak sleduje souběžně obnovu budov a také zařízení univerzity, postupný rozvoj její pedagogické a vědecké činnosti a přeměnu politické atmosféry na univerzitě, která probíhala v ostrém politickém zápase: vždyt ještě na počátku listopadu 1956 musely dělnické milice obsadit budovu zvěrolékařské fakulty, kde došlo k provokacím. Budovatelská aktivita studentů, aktivita profesorů při sbírání podpisů pod Stockholmskou mírovou výzvu a konečně závazkové hnutí k desátému výročí NDR jsou tu osvětleny jako příklady aktivního vztahu příslušníků univerzity k politice SED. Díky tomu pak převážná většina jich podporovala opatření z 13. srpna 1961, která — jak prohlásil rektor a senát univerzity — „vytvořila od základů zlepšené podmínky pro další rozvoj výuky, výzkumu i výchovné práce“. Poslední třetina studie je věnována aktivitě vědců i studentů univerzity v šedesátých a sedmdesátých letech. S úctou, byť i ne bez kritiky vůči některým omylům, které byly později zkorrigovány, je zhodnoceno úsilí spojené v druhé polovině šedesátých let s prováděním 3. vysokoškolské reformy. Sedmdesátá léta pak znamenají pro Humboldt-

tovu univerzitu období mnoha vědeckých úspěchů, charakterizovaných jmény známých profesorů, období tvorby hodnotných vysokoškolských učebnic i období rozvoje politickovýchovné aktivity strany i mládežnické organizace. Přehledná studie výstižně charakterizuje ideové obrysy příští práce o nové kapitole v dějinách berlínské univerzity, která začala 8. květnem 1945.

Následující, druhý svazek příspěvků je prací sedmnáctičlenného kolektivu vedeného *Heinzem Abelmannem* a je věnován dějinám fakulty, která připravovala mladé dělníky a zemědělce na vysokoškolské studium (*Zur Geschichte der Arbeiter-und-Bauern-Fakultät der Humboldt-Universität zu Berlin*, Berlín 1980, 80 s.). Již v květnu 1946 vznikl v Berlíně ústav pro přípravu na vysokoškolské studium (Vorstudienanstalt), který byl určen pro ty, jimž bylo v hitlerovském Německu z politických, rasových nebo sociálních důvodů znemožněno dosáhnout vzdělání potřebného pro vstup na vysokou školu. Zkušenosti z těchto škol jsou důkladně osvětleny v 1. kapitole kolektivní práce. Dne 1. října 1949 byl tento ústav proměněn v dělnickou a rolnickou fakultu (Arbeiter-und-Bauern-Fakultät). Na slavnostním aktu, kde byla přijata do svazku berlínské univerzity, promluvil prezident NDR Wilhelm Pieck. Se změnou názvu a zařazením se proměnila i výuka a zejména výchovná práce. Převážnou většinu studentů tu tvořili mladí dělníci, a proto se také tato fakulta se svými více než tisíci studenty ve dvouletém studiu stala nejpevnější oporou SED na univerzitě. Na sklonku padesátých let se začala měnit struktura a poslání dělnických fakult, zvláště se zaměřily na přípravu nových učitelů. Když v důsledku přestavby celého školského systému v NDR se možnosti dětí z dělnických rodin k přípravě na vysokoškolské studium vyrovnaly s možnostmi, které měly děti z jiných sociálních vrstev, byl počet dělnických a rolnických fakult roku 1962 omezen a studenti z berlínské fakulty přešli do

Halle a Jeny. Třetí kapitola hodnotí zkušenosti z politickovýchovné práce a z práce stranické a mládežnické organizace na této fakultě. Závěrem se autoři zabývají uplatněním absolventů dělnických fakult při dalším studiu i v životní praxi. Aniž by tajili skutečnost, že někteří jednotlivci zklamali, hodnotí autoři jistě právem velmi vysoko aktivní úlohu absolventů těchto fakult v celém životě NDR. Přímo symbolicky uzavírají knihu zjištěním, že také současný rektor Humboldtovy univerzity je absolventem těchto přípravných kurzů. Důkladný rozbor zkušeností z šestnáctileté činnosti fakult má nemalý význam nejen pro historika, ale i pro pedagoga a politického pracovníka. *Jan Havránek*

III. sympozium k dějinám univerzit, Krakov 15.—17. 5. 1980.

Stává se již tradicí, že se v květnu, v době studentských slavností, tzv. Juvenálií, scházejí v městě nad Vislou historikové, aby přednesli výsledky svého bádání o dějinách univerzit. Toto, v pořadí už třetí setkání se konalo pod heslem Velké reformy evropských univerzit v 16.—20. století za účasti odborníků z Polska i zahraničí. Sympatickým rysem zasedání byl poměrně malý počet základních referátů, o to však bohatší byla velice přínosná a bezprostřední diskuse.

Po slavnostním zahájení prorektora Jagellonské univerzity *A. W. Serczyka* vystoupila s úvodním referátem *M. Chamcówna* (Vratislav). Výstižně zhodnotila úlohu i dosah školské reformy H. Kołłątaja a činnost KEN („Komisji edukacji narodowej“) na vysokých učeních v Krakově a ve Vilně. Toto téma, mnohokrát zpracovávané polskými historiky, vzbudilo zasloužený ohlas. Na tomto místě nezbyvá, než několika slovy shrnout nejzajímavější diskusní příspěvky. *R. Dutkova* (Krakov) porovnávala rakouské reformní návrhy Thunovy s ideami Kołłątajovými, *K. Mrozowska* (Krakov) upozornila mezi jiným na důležitost přeměny i vněj-

ší struktury univerzit a podrobněji se věnovala vilenské univerzitě, zvláště jejímu zapojení do vzdělávacího systému v Rusku po reformě Alexandra I. *J. Michalski* (Varšava) se zabýval problematikou prakticismu a utilitarismu při reformách a rozdílu mezi původními plány a jejich realizací. Konečně vzpomenu ještě vystoupení *J. Fletchera* (Birmingham), který podtrhl tři základní aspekty většiny vysokoškolských úprav: správný, ekonomický a vědecký.

J. Fletcher pak zahájil i odpolední jednání prvního dne. Velice živě, s osobitým přednesem, seznámil se situací na univerzitách v Oxfordu a Cambridge v 16. století, rozebral stav výuky, počty a sociální složení studentů atd. a naznačil vnitřní protiklady na vysokých školách, které se vyhrtily zejména v následující epoše: rozpory mezi středověkou strukturou a pronikáním nových myšlenkových proudů a vzdělávacích směrů. *A. Luyendijk—Elshout* (Leyden) se zabývala počátky leydenské univerzity (založena 1575), která se měla vyvíjet v intencích humanisty Januse Dousy jako azyl Múz v zemi revoluce. Za nejzajímavější fakt označila zrovnoprávnění všech čtyř fakult už při samém založení, kdy fakulta artistická nebyla pouhou přípravkou pro teologii (jako např. v Lovani), ale svéprávnou institucí rozvíjející moderní vědy. Referát *H. de Ridder—Simoons* (Gent) byl drobnou prosopografickou sondou plasticky zobrazující proces „aristokratizace“ vysokých učení, probíhající v západní Evropě v 16. století. Autorka upozornila na výrazný vzrůst šlechtického žilvu ve sledovaném období (mezi jinými poslouží za ilustraci příklad Lovaně, kde statuta i matriky výrazně odlišují urozené a neurozené). Z následující diskuse opět jen zlozkovitě: *A. Banach* (Krakov) se soustředil na orientaci krakovské akademie na západoevropské humanisty. Několik badatelů se živě rozhovořilo o nastíněném procesu „aristokratizace“, jeho celkovém vyznění, o problému, zda v sobě neskrýval

retardační směry a do jaké míry byl dominujícím jevem i v jiných částech Evropy. *J. Fletcher* rozebral „cesty za vzděláním“, změny podnětů k nim a zejména vývoj výběru cílových učilišť v celoevropském měřítku od 14. stol. do počátku 19. století.

Druhý den zasedání otevřel *S. Schmidt* (Jena) velice přehledně (v tom nejlepší smyslu slova) koncipovaným referátem, v němž se věnoval vlivu revoluce r. 1848/1849 na univerzitní reformy v německých oblastech. Vyzdvihl mimo jiné změny základní role vysokých učení, kdy posílením nacionálních motivů se univerzity stávají sídlem národní výuky oproti starším, v zásadě ještě středověkým univerzalistickým tendencím. *I. Raková* (Praha) se zabývala pokusy o reformy na pražské univerzitě od konce 17. století. Na ni navázal chronologicky *V. Urfus* (Brno) s příspěvkem o právnické fakultě a pražské univerzitě v období osvěcenství a policejního absolutismu, kde vystihl zejména unifikační tendence vídeňské vlády v oblasti vysokého školství. Na předešlá vystoupení reagoval v diskusi mj. *J. Buszko* (Krakov) s rozbořením situace na území Polska od r. 1848 až do první světové války, přičemž vyzdvihl velmi dobrou úroveň školství v bývalém rakouském záboru. *J. Kłoczowski* (Lublin) naznačil nutnost výzkumu postojů příslušníků jiných církevních řádů a světského kléru vůči školské politice jezuitů v 17. a 18. století.

V následujícím odpoledni vystoupil jako první *W. Zimmermann* (Curych), který ve svém, bohužel až příliš popisném, referátu obrátil pozornost na vývoj vysokého školství v Curychu v 19. století se zřetelem na jeho zdroje už od dob věhlasných humanistických akademií. Podtrhl hlavně vliv univerzity v Curychu na rozvoj vzdělanosti ve východní Evropě. *U. Perkowska* (Krakov) hovořila o genezi vysokoškolského zákona vydaného v obnoveném Polsku 3. 7. 1920. V přehledu předválečného stavu vyzdvihla v návaznosti na *J. Buszka* rakouský zá-

bor, který jako jediný umožňoval studium v rodném jazyce. Velmi podrobně rozebrala jednotlivé články zákona. V diskusi pak referentku ještě doplnil *J. Buszko* připomínkou, že velkým vzorem pro tento zákon byly reformní práce Thunovy. Řada diskutujících se poté vrátila k velkému dosahu školství v Curychu, kde jako první začaly studovat ženy a „curyšský duch“ ovlivnil i revoluční hnutí ve východní Evropě. *J. Goy* (Paříž) shrnul význam univerzitních reform v Evropě v 19. a 20. století.

Třetímu a poslednímu dni symposia dominovala kultivovaná přednáška *B. Suchodolského* (Varšava) zabývající se otázkou svobody či podřízenosti vysokých škol na příkladu polských univerzit mezi světovými válkami a jejich vztahu ke státnímu režimu. Provokující námět vyvolal snad nejživější debatu. *J. Kłoczowski* přednesl v podstatě koreferát k Suchodolskému, kde problém akademické svobody nastínil v evropských di-

menzích; *S. Schmidt* upozornil na poměry ve fašistickém Německu, kde se okleštěný vědecký život stal dokonalým zrcadlem vnější situace. *J. Fletcher* a *J. Goy* se zaměřili i na stav v současné Británii a Francii a z několika stran padly připomínky k ožehavému problému disparátního nazírání na úlohu technických a společenských disciplin v soudobé společnosti.

Výsledky tří denní konference rekapituloval *J. A. Gierowski* (Krakov) ve výstižném konečném shrnutí. A co dodat na závěr? Zejména je třeba vyzdvihnout tvůrčí atmosféru celého jednání, kvalitu jednotlivých příspěvků a plodnou diskusi, v níž co vystoupení, to téma k dalšímu studiu. V neposlední řadě pak zbývá pořídit pořadatelům — Institutu historie Jagellonské univerzity v Krakově — za precizně profesionálně připravené sympozium, které lze vysoce ohodnotit jak po pracovní, tak po společenské stránce.

Ivana Raková

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 1981

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy

Tomus XXI. Fasc. 1

Redakční rada:

Akademik Václav Vaněček, předseda, doc. PhDr. Jan Havránek, CSc., tajemník, doc. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc., JUDr. Karel Litsch, CSc., RNDr. Luboš Nový, DrSc., doc. PhDr. Marie Pravdová, doc. MUDr. Ludmila Sinkulová, CSc., PhDr. Anna Skýbová, CSc., PhDr. Josef Tráška, CSc., doc. PaedDr. Chruďoš Vorlíček, CSc.

Vydala Univerzita Karlova, Praha 1981

Prorektor-editor prof. RNDr. Václav Prosser, CSc.

Odpovědný redaktor doc. RNDr. J. V. Černý, CSc.

Vedoucí univerzitní edice PhDr. Zdeňka Vávrová-Rejšková

Grafická úprava Jaroslav Příbramský

Vytiskly Moravské tiskařské závody, provoz 19, Opava

Náklad 500 výtisků

Cena Kčs 15,—